

Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XX 2 • 2024 cena 2,99 €

ISSN 1336-6297
12
9 771336 629708

VZOSTUP A PÁD TEODORA BALÁŽA

NAJPRV FEDERALIZÁCIA, POTOM DEMOKRATIZÁCIA?

ŠTÁTNA KATOLÍCKA AKCIA V LEVOČI

**PROTI KOMUNISTICKEJ MOCI.
OPOZIČNÉ AKTIVITY NA SLOVENSKU PRED ROKOM 1989
VEDECKÁ KONFERENCIA**

Organizátor: Ústav pamäti národa
Miesto: Bratislava
Termín: 25. marec 2025 – Deň zápasu za ľudské práva

Rozličné podoby vzdorovania komunistickej moci na Slovensku sú dôležitou súčasťou našej demokratickej pamäti. Výskumu výrazných osobností aj tichých organizátorov, ich motivácií, aktivít aj rôznych foriem represii, a postupne už aj výskumu mnohokrakých spôsobov rozprávania o nich sa venujú historici aj odborníci z príbuzných disciplín. Vo verejnom povedomí sa téma opozície proti komunistickej moci udržiava vďaka úsiliu pedagógov aj záujmu médií a jej význam umocňuje aj slovenská legislatíva. Protikomunistický odboj ako najradikálnejší akt vzdoru ocenili poslanci Národnej rady Slovenskej republiky prijatím zákona č. 219/2006 Z. z. zo dňa 16. marca 2006, ktorým jeho účastníkom uznali zásluhy za obnovenie slobody a demokracie ako pokračovateľom národného boja za oslobodenie.

Vzdor proti komunistickej vláde sa prejavoval v rôznorodých formách, jeho aktéri využívali rozličné metódy pôsobenia a líšili sa tiež v cieľoch aj v ideových východiskách. K ťažiskovým témam plánovanej vedeckej konferencie preto bude patriť analýza ich motivácií pri zapájaní sa do rezistencie proti komunizmu. Pozornosť zameria aj na rôznorodosť prejavov aktivít na individuálnej aj skupinovej báze, spontánnych aj organizovaných, utajovaných aj manifestovaných, nenásilných aj radikálnych. Predpokladáme, že verejnosti predstaví doteraz menej známych jednotlivcov a protirežimovo zamerané hnutia, skupiny alebo organizácie. Očakávané príspevky sa primárne zamerajú na situáciu na Slovensku, so širším zasadením do kontinuit z čias druhej svetovej vojny a geopolitického kontextu studenej vojny.

Uvítame najmä príspevky so vzťahom k nasledovným témam:

- podoby a tradície individuálneho a skupinového vzdoru proti nedemokratickým režimom;
- politiky komunistického režimu voči reálnym a potenciálnym aktérom, represia a prevencia;
- opozičné aktivity na Slovensku v kontexte „sovietskeho bloku“;
- vzdor proti komunistickej moci ako súčasť verejnej pamäti: bojovníci, obeť, solitéri, hrdinovia...;
- hrdinstvo ako nepohodlná téma? Protikomunistický odboj vo výučbe a vzdelávaní;
- historické postavy protikomunistického odboja ako súčasť regionálnych dejín.

Príhlášky s názvom príspevku, krátkym abstraktom a stručným profesijným životopisom posielajte do **14. februára 2025** na adresu gabco@upn.gov.sk. Organizátori podujatia si vyhradujú právo výberu prednášajúcich, ktorým budú hradiť náklady na ubytovanie počas konferencie.

Martin Gabčo
člen redakčnej rady

Vážení čitatelia,

komunistické režimy charakterizoval trend vyjadrený známym úslovím „*revolúcia požiera svoje vlastné deti*“. Ako konkrétny príklad môžeme uviesť prípad odstránenia a popravy Nikolaja Ivanoviča Ježova (1895 – 1940), ktorý z pozície ľudového komisára vnútra Sovietskeho zväzu v priebehu rokov 1936 – 1938 do značnej miery riadil tzv. Veľký teror, čiže bezprecedentne rozsiahlu a neveriteľne brutálnu čistku státisícov sovietskych občanov. Po splnení tejto úlohy hlavný organizátor prevedenia masového zločinu – sovietsky diktátor J. V. Stalin – postupne N. I. Ježova pozbavil politického vplyvu. Bývalého ľudového komisára vnútra čakala degradácia, zavŕšená jeho utajenou popravou vo februári 1940. Súčasne bola zlikvidovaná plejáda Ježovových blízkych spolupracovníkov, ktorí Veľký teror v predchádzajúcich rokoch pomáhali uskutočniť. Po roku 1948 komunistický režim v Československu aj v tomto aspekte dôsledne napodobnil oslavovaný a vyzdvihovaný „sovietsky vzor“. Mocenským vzostupom a následným politickým i osobným pádom fanatickeho komunistu a vedúceho funkcionára Štátnej bezpečnosti na Slovensku Teodora Baláža (1917 – 1994), predstavujúceho v rokoch 1945 – 1951 kľúčového tvorca budovaného aparátu politickej polície komunistickej strany, sa zaoberá štúdia Jana Kalousa.

Martin Mocko v štúdii nazvanej „*Najprv federalizácia, potom demokratizácia?*“ približuje polarizovaný charakter diskusií a prežívajúcich historických mýtov súvisiacich s históriou zápasov o riešenie štátoprávného postavenia Slovenska. Autor príspevku venuje pozornosť doteraz menej známym faktom o vývoji vzťahu medzi demokratizačným procesom, vrcholiacim v roku 1968 „Pražskou jarou“, a slovenskou spoločnosťou podporovaným úsilím dobovej slovenskej politickej, intelektuálnej a kultúrnej reprezentácie o uskutočnenie federalizácie Československej socialistickej republiky.

Martin Garek obsah čísla obohatil o odborne komentované archívne dokumenty pochádzajúce z trestných konaní vedených proti účastníkom jedného z najrozsiahlejších prejavov protikomunistického odporu na Slovensku – Levočskej vzbury z konca júna 1949. Text sprítomňuje realitu perzekúcií spojených s neúspešným pokusom režimu o presadenie schizmatického projektu tzv. štátnej Katolíckej akcie. Uväzneniu museli čeliť aj tí veriaci občania, ktorí svojou osobnou účasťou na Levočskej vzbure vyjadrili reálne odhodlanie brániť miestneho farára Jozefa Vojtasa pred hrozbou represívneho zásahu komunistickej moci.

Ako člen redakčnej rady časopisu *Pamäť národa* si dovoľujem vyjadriť presvedčenie, že druhé tohtoročné číslo je dôstojným pokračovaním v nastúpenom trende prehlbovania spoločenského povedomia o neprávostiach vykonaných na nevinných občanoch počas niekoľkých desaťročí totalitnej minulosti.

ŠTÚDIE

3 JAN KALOUS

Vzestup a pád Teodora Baláže. Velitel Státní
bezpečnosti na Slovensku v soukolí politického
procesu

26 MARTIN MOCKO

Najprv federalizácia, potom demokratizácia?

DOKUMENTY

51 MARTIN GAREK

Štátna Katolícka akcia v Levoči. Vzbura v roku 1949

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

72 ANNA A. HLAVÁČOVÁ

Piešťanské spomienky mojej mamy

ANOTÁCIE

79 RUDOLF MANIK

Vojtech Hami: Clementisova hviezda

81 RUDOLF MANIK

Petr Andreas, Martin Štefek, eds.: Optimální
cenzurou bude kádrová politika. Tisková politika
v období tzv. normalizace 1968–1989

82 FRANTIŠEK NEUPAUER

Tomáš Chvátal: Internace v Semilech 1950–1953.
Odkrývání osudu řeholníků v nemocničním oddělení

86 ÚPN INTERNE

Paměť národa

2 • 2024
ročník XX
vychádza 4x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 21
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Výkonná redaktorka
Mgr. Ivana Černáková

REDAKČNÁ RADA

Predseda

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

Podpredseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

PhDr. Milan Bárta, Ph.D.
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Martin Gabčo, PhD.
Mgr. Martin Halmo
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
Mgr. Peter Míkle
Jerguš Sivoš, PhD.
Dr. hab. Mirosław Szumiło
prof. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
Agáta Šustová Drellová, PhD.
PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.
Pavel Vaněk, Ph.D.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mgr. Ivana Černáková
Mgr. Lenka Zajíčková

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Karikatúra z časopisu *Roháč*, autor Viktor Kubal
(Zdroj: *Roháč*, roč. 20, 1968, č. 28)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2024
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
19. decembra 2024

VZESTUP A PÁD TEODORA BALÁŽE. VELITEL STÁTNÍ BEZPEČNOSTI NA SLOVENSKU V SOUKOLÍ POLITICKÉHO PROCESU

JAN KALOUS

„Pokladám seba a celú radu mojích súdruhov z bezpečnosti z tých čias za oddaných veci socializmu, prestúpených najlepšou snahou zaistiť víťazstvo Strany a robotníckej triedy. Naše konkrétne výsledky práce v bezpečnosti od r. 1945 až 1950 svedčia o tom,“¹ uvedl v dopise z 9. května 1956 napsaném ve věznici ve Valdicích a adresovaném Ústřednímu výboru Komunistické strany Československa jeden z nejvýraznějších aktérů dění ve slovenském bezpečnostním aparátu a tvůrců nechvalně známé podoby Státní bezpečnosti z přelomu 40. a 50. let 20. století Teodor Baláž.²

MLADÁ LÉTA

Teodor (Theodor) Baláž³ se narodil 25. dubna 1917 v Devínské Nové Vsi, okres Bratislava. Kořeny jeho rodiny přitom sahaly až do Chorvatska. Jeho otec Tomáš Baláž (nar. 1877) byl profesí železničář, služebně zařazený v Devínské Nové Vsi. Matka Jana, rozená Poláková (nar. 1877) se starala o domácnost. V rodině vyrůstalo celkem 11 dětí. Dospělosti se však dožilo pouze sedm z nich; dvě sestry posléze ještě zemřely v dospělém věku. Baláž v dotaznících později uváděl pět

sourozenců: sestry Máriu, Pavlu, Janu a Alžbětu a bratra Jozefa.

Malý Teodor Baláž byl pokřtěn v římskokatolickém kostele. Zdá se, že zejména jeho matka trvala na tradiční výchově, k níž mj. patřily pravidelné návštěvy bohoslužeb. Otec zastával spíše levicové názory. Byl členem sociální demokracie, později komunistické strany.

Syn převzal otcovy postoje a vnímání světa. Cvičil v Dělnické tělovýchovné jednotě. Někdy v letech 1935 a 1936 vstoupil do sociální demokracie. Průkazku však tehdy, ani později

neobdržel. „Otcovmu vlivu v mojej výchove môžem ďakovať, že som už v mladosti do dôsledkov chápal potrebu sociálneho boja s vykorisťovateľmi a že som menovite v závažných udalostiach, ktoré som prežil, vedel sa postaviť vždy na tú stranu, kde sa obhajoval pokrok a sociálna spravodlivosť,“⁴ uvedl Baláž ve svém životopisu z března 1950.

Vychodil pět tříd obecné a čtyři třídy měšťanské školy v Devínské Nové Vsi a Bratislavě. Jeden rok byl v učení ve strojnické dílně bratislavské firmy Josef Mulač. Absolvoval

- 1 Národní archiv (dále NA) Praha, fond (dále f.) Komise I., svazek (dále sv.) 39, archivní jednotka (dále a. j.) 985. Teodor Baláž. Dopisy.
- 2 Teodor Baláž je významnou postavou bezpečnostního aparátu na Slovensku po druhé světové válce. Bohužel dodnes nemá ucelenou monografii. V pražském Archivu bezpečnostních složek se dochoval jeho personální spis, stejně tak vyšetřovací spis skupiny Oskar Valášek a spol. V Národním archivu ČR ve fondu Komise I. (mám na mysli postupně Barákovu, Kolderovu a barnabitskou komisi) lze najít materiály z revize politických procesů z let 1955–1968. V Archivu Ústavu paměti národa v Bratislavě se nacházejí dokumenty k Balážově roli a působení v bezpečnostních strukturách, o jeho soudním procesu a posléze k rehabilitaci. Podrobnější informace o jeho osobnosti a pozicích, dále pak o vzniku, struktuře, organizačním a personálním vývoji bezpečnostního aparátu, o jeho činnosti a aktivitách lze získat ve studiích, např.: PEŠEK, Jan. *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: Veda, 1999; PEŠEK, Ján, LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 121 – 253; MEDVECKÝ, Matej. K organizačnej štruktúre štátnej bezpečnosti a politického spravodajstva na Slovensku pred februárom 1948. *Pamäť národa*, roč. VI, 2010, č. 2, s. 23 – 35; MEDVECKÝ, Matej. *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: ÚPN, 2011; MEDVECKÝ, Matej, SIVOŠ, Jerguš, JAŠEK, Peter. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: ÚPN, 2012; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Sešit Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (dále ÚDV) č. 16. Praha: ÚDV, 2007, s. 159 – 160.
- 3 V některých dokumentech se objevuje transkripce jména Theodor. V celé studii se držím verze Teodor.
- 4 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS) Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 19.

vyšší průmyslovou školu s maturitou, obor elektrotechnický. Maturoval v roce 1937.⁵ Poté pracoval jako kreslič v bratislavské továrně na kabely. Byl zde zařazen na zpracování umělých pryskyřic – gum. Později uváděl jako původní povolání technický úředník. Udával také znalosti ruského, německého a chorvatského jazyka.⁶

V letech 1940–1943 vykonal mladý Teodor Baláž vojenskou prezenční službu u leteckého pluku v Piešťanech, později u leteckého parku v Trenčianskych Biskupiciach.⁷ Dobře tedy znal prostředí, které posléze chtěl využít pro dobrodružný únik z tehdejší slovenské reality. Po zcivilnění krátce (od března do dubna 1943) pracoval opět v bratislavské kabelovce.

Během druhé světové války byl činný v komunistické ilegality. Ústředna Státní bezpečnosti (dále ÚŠB) ho vyšetřovala pro pokus o odlet vojenským

letadlem přes Turecko do SSSR. Baláž však neodletěl. Na místo srazu se totiž dostavil pozdě. Od 19. dubna do 19. srpna 1943 byl ÚŠB vyšetřován ve vazbě. Nebylo mu ale nic prokázáno. Pro nedostatek důkazů byl propuštěn. Vrátil se opět do kabelovky v Bratislavě.

Zapojil se do aktivit ilegální skupiny Albína Grznára⁸ v Baťovanech.⁹ Společně například zařizovali úkryty pro sovětské vojáky, kteří uprchli z německého zajetí, sháněli potraviny a zbraně pro partyzánské jednotky. Souběžně s tím údajně také nezapomínal komunisticky agitovat. V protifašistickém odboji spolupracoval s Josefem Trojanem¹⁰ a Viliamem Žingorem.¹¹ Podle údajů v personálním spisu měl Baláž odletět koncem července 1944 spolu s generálem Jánem Golianem¹² do SSSR. Ve skutečnosti se tak ale stalo až začátkem srpna 1944 a bez Goliana na palubě letadla.¹³

Albín Grznár, člen KSČ, účastník bojů v SNP jako politický komisař partyzánského oddílu Pavel (Zdroj: TASR/reprofoto)

5 Všechny školy měly slovenský vyučovací jazyk.

6 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, archivní číslo (dále a. č.) 631/2/1917, č. l. 1, 3, 6.

7 Trenčianske Biskupice jsou od roku 1964 součástí města Trenčín.

8 Albín Grznár (1909–1944) – dělník, člen KSČ zapojený do protifašistického odboje na Slovensku. Byl vedoucím činitelem tohoto odboje na Horní Nitře. Účastnil se bojů SNP jako politický komisař partyzánského oddílu Pavel.

9 Dnešní Partizánske.

10 Josef Trojan (1906–1953) – účastník protinacistického odboje. Pracoval v různých úřednických pozicích v Baťově koncernu, včetně Baťovan. Po vypuknutí války se zapojil do odboje, během SNP byl velitelem partyzánského oddílu Pavel. Patřil ke stoupencům Benešovy londýnské vlády. Po druhé světové válce se stal národním správcem ve všech Baťových závodech na Slovensku a posléze v roce 1946 oblastním ředitelem Československých kožedělných a gumárenských závodů. V prosinci 1949 byl zatčen a obviněn z řady závažných trestných činů (vraždy v závěru války) a také zde existovala snaha provázat jeho skupinu s tzv. protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského. Proces proběhl před Nejvyšším soudem v Praze v říjnu 1953. Trojan byl odsouzen k trestu smrti a v prosinci téhož roku popraven. PEJČOCH, Ivo. *Vojenské osoby popravené v období politických procesů v Československu v letech 1948–1955*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – Prezentační a informační centrum MO, 2009, s. 208 – 213.

11 Viliam Žingor (1912–1950) – slovenský voják a partyzán, hrdina protifašistického odboje na Slovensku. Pracoval v úřednických pozicích. Po vypuknutí války byl jako poručík v záloze v roce 1941 krátce nasazen do bojů proti SSSR. V roce 1943 odešel do hor a organizoval zde partyzánský odboj; stál v čele 2. čs. Partyzánské brigády M. R. Štefánika. Po válce byl jmenován národním správcem, stal se poslancem Slovenské národní rady a generálním tajemníkem Svazu slovenských partyzánů. V letech 1945–1947 byl členem komunistické strany. Po únoru 1948 o své pozice přišel. Odešel do Račkovské doliny. Státní bezpečnost ho sledovala (snad i s její pomocí se šířily informace, že Žingor se zde připravuje na odboj proti režimu) a snažila se ho vmanévrovat do protistátních pozic. V listopadu 1949 byl zatčen a obviněn z příprav protistátního povstání na Slovensku s cílem svrhnout lidově demokratický režim (objevil se zde i motiv slovenské autonomie). Ve vykonstruovaném procesu byl v říjnu 1950 odsouzen k trestu smrti a v prosinci téhož roku popraven. Více viz LETZ, Róbert, MATULA, Pavol. *Dokumenty k procesu s Viliamem Žingorem a spol.* Bratislava: ÚPN, 2009; PEJČOCH, Ivo. *Vojenské osoby popravené v období politických procesů v Československu v letech 1948–1955*, s. 106 – 111.

12 Ján Golian (1906–1945) – československý důstojník a slovenský generál. Patřil k protifašisticky orientovaným důstojníkům slovenské armády. V letech 1943–1944 byl náčelníkem štábu Rychlé divize na východní frontě. V lednu 1944 se stal náčelníkem štábu velitelství pozemních vojsk v Banské Bystrici. Od května 1944 stál v čele vojenského ústředí, které připravovalo povstání na Slovensku. Dne 29. srpna 1944 vydal rozkaz, aby se slovenská armáda postavila na odpor postupujícím německým jednotkám, které začaly obsazovat Slovensko. V této době byl jako brigádní generál jmenován hlavním velitelem čs. branné moci na Slovensku. Povstalci vedli pouze ústupové boje. Při nich padl 3. listopadu 1944 do německého zajetí.

13 Za upřesnění této informace děkuji p. Juraji Slanému. Zdá se, že Baláž chtěl svou roli s odkazem na Goliana zveličit. Golian totiž neměl v červenci 1944 v úmyslu letět do SSSR.

V SSSR vstoupil do československého vojska. Zdá se, že právě za tohoto moskevského pobytu velmi pravděpodobně absolvoval zpravodajské školení. Získané zkušenosti a kontakty na sovětské zpravodajce se mu později hodily. Bližší podrobnosti o zpravodajském kurzu v SSSR nejsou známy. Baláž o tomto aspektu svého života ani později konkrétněji nehovořil. Snad by se vše dalo dedukovat z jeho slov: „(...) mal som možnosť hovoriť otvorene s príslušníkmi sovietskej štátnej bezpečnosti, rozpovedal som podrobne o situácii na Slovensku a menovite o vlivoch, ktoré pôsobia proti Komunistickej strane. Za krátky čas ostatní boli oddisponovaní k čs. armáde a ja som ostal ďalej v kontakte so sovietskymi súdruhmi (...)“¹⁴

Brzy se měl opět vrátit zpět na Slovensko a se zvláštními úkoly se účastnit bojů Slovenského národního povstání. Opakované snahy o jeho letecké vysazení se ale nevydařily. Zůstal tedy až do konce března 1945 v SSSR a pracoval zde v blíže neurčené politicko-zpravodajské oblasti. To již byl od září 1944 členem Komunistické strany Slovenska (dále KSS).¹⁵ V jeho osobě se nejen stranický aparát rozrostl o vysoce ambiciózního muže.

V březnu 1945 při vytváření první poválečné československé vlády v Košicích figuroval již Teodor Baláž v personální sestavě nového 2. oddělení Národní bezpečnosti, vznikajícího na osvobozeném slovenském území. Sám byl ale přijat v hodnosti

Kopie průkazu československého partyzána (Zdroj: ABS)

nadporučíka do služeb Národní bezpečnosti až 1. dubna 1945.¹⁶ Ve službách ministerstva vnitra, resp. Pověřenectva pro věci vnitřní (později vnitra) zůstal zařazen až do okamžiku svého zatčení a následného vyhození v září 1951. Až do tohoto okamžiku patřil k nejvýznamnějším představitelům slovenského bezpečnostního aparátu.

BEZPEČNOSTNÍ APARÁT NA SLOVENSKU

Právě bezpečnostní a zpravodajské složky významně vstoupily do politického dění v letech 1945–1948. Jedním z předpokladů vítězství Komunistické strany Československa v mocenském souboji v únoru 1948 bylo ovládnutí a kontrola

rozhodujících pozic ve státním aparátu, včetně právě bezpečnostních a zpravodajských složek. Od května 1945 i v tomto výlučném a specifickém prostředí komunisté systematicky pracovali na dosažení svého cíle – získání monopolu moci. Vedle jasných programových priorit (centralizace, sovětizace) prosazovali do rozhodujících mocenských pozic v resortu ministerstva vnitra (na Slovensku Pověřenectva¹⁷ pro věci vnitřní, posléze Pověřenectva vnitra¹⁸) a v bezpečnostních strukturách své členy. Velkou pozornost přitom věnovali právě personálnímu ovládnutí vznikajících zpravodajských a státně bezpečnostních složek. Jistě to bylo ulehčeno také tím, že komunistický program ze

14 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 27.

15 Právě v září 1944 se konal slučovací sjezd sociální demokracie a KSS.

16 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/1917, č. I. 3.

17 Po osvobození ČSR zůstal zachován Sbor pověřenců jako výlučná forma „autonomní vlády“ na Slovensku. Sboru pověřenců nepříslušely záležitosti národní obrany, zahraniční politiky a zahraničního obchodu. Podle Ústavy ČSR z 9. května 1948 o obsazení jednotlivých pověřenců rozhodovala vláda ČSR, které také byli jednotliví pověřenci výkonem své funkce odpovědní. Do rukou vlády mohl pověřenec nebo celý Sbor pověřenců podat demisi. Podle § 117 odst. 3 mohl ministr čs. vlády vykonávat svou pravomoc na Slovensku přímo s vědomím příslušného pověřence. Ministr československé vlády také mohl na základě § 122 odst. 1 zrušit rozhodnutí pověřence, pokud by jím byla porušena ústava, zákon, zákon Slovenské národní rady, vládní nařízení nebo nařízení ministra. Viz *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Zákon č. 150/1948 Sb., částka 52, o postavení Sboru pověřenců viz §§ 113 – 122 na č. I. 1101 – 1102.

18 Kompetence pověřence vnitra definoval Matej Medvecký takto: „osobne schvaľoval ‚vybavenia‘ politicky, personálne a inak dôležité, ako aj dôležitejšie pripomienky k relevantným osnovám či návrhom nariadení Slovenskej národnej rady (SNR), veci, v ktorých intervenovali dôležité korporácie, ako aj všetky, ktoré si podľa vlastného uváženia vyhradil.“ Viz MEDVECKÝ, M. K organizačnej štruktúre štátnej bezpečnosti a politického spravodajstva na Slovensku pred februárom 1948, s. 23.

MINISTERSTVO NÁRODNEJ OBRANY

Cj.: 57083-Ba-433-Kleg.1947.

Věc: Priznanie charakteru čs. partizána.

Prílohy: 1.

Od kolkovného oslobodené podľa § 8, zák. č. 34 zo dňa 14. febr. 1946, ktorým sa vymedzuje pojem čs. partizána.

Potvrdenie

Ministerstvo národnej obrany potvrdzuje, že pán — ~~pan XXXXXXXX~~ **B a l á ž Teodor**

nar. dňa 25.4.1917 v obci Dev. Nová Ves

okres Bratislava zem slovenská

domov. prísl. do Dev. Nová Ves okres Bratislava

zem slovenská je v smysle § 1. zákona č. 34/1946 Sb. z. a n.

československým partizánom

Charakter čs. partizána nadobudol(dla) službou v partizánskej jednotke

" Pavel - Trojan a Žingor "

kde zastával(a) funkciu partizána - propagátora

Jako služobná doba započíta sa doba v part. jednotke Pavel-Trojan a Žingor

od 25.7.1944 do 1.4.1945 a v part. jednotke

od --- do ---

celkom --- rok osem mesiac 7 dní.

MNO súčasne vydáva menovanému partizánsky preukaz čís. 5279

V Prahe dňa 3.6.1947.

Za ministra

Pán — ~~pan XXXXXXXX~~ **Baláž Teodor**

v Bratislava, Havlíčkova 4.

pošta

Potvrzení ministerstva národní obrany – T. Baláž byl čs. partyzánem (Zdroj: ABS)

své úrovně koordinoval a zaštiťoval ministr vnitra Václav Nosek.¹⁹ Na Slovensku se komunistům povedlo získat a udržet vliv na chod zpravodajských

a státně bezpečnostních složek i po volební porážce v květnu 1946.

Na Slovensku se zrušení četnictva a dosavadní policie podařilo komunistům prosadit již 23. února 1945.²⁰ Místo nich sice vznikla Národní bezpečnost (dále NB), tehdy podléhající Pověřenectvu pro věci vnitřní²¹ v čele s Gustávem Husákem,²² ale spory komunistů s politiky Demokratické strany o podobu a koncepci bezpečnostního aparátu byly již tehdy zjevné. Zatímco demokraté se snažili obnovit systemizaci četnictva z roku 1938, komunisté prosazovali vytvoření milic. Na konci března 1945 Předsednictvo Slovenské národní rady zrušilo milice v místech, kde již existovala Národní bezpečnost s tím, že osvědčení členové milic můžou přejít do NB. Komunisté přesto prostřednictvím Pověřenectva vnitra podněcovali národní výbory k tomu, aby zakládaly oddíly milic, i když věděli, že půjde pouze o dočasný stav. Milice na Slovensku postupně zanikaly po přijetí nařízení Slovenské národní rady č. 28/1945 dne 9. dubna 1945, které rozhodlo o tom, že jediným bezpečnostním sborem na Slovensku bude NB. Zánik milic byl tak dokončen v červnu, respektive červenci 1945.²³

Bezpečnostní a zpravodajské úkoly v rámci Hlavního velitelství Národní bezpečnosti plnilo 2. oddělení (tzv. NB 2). Původně se příslušníci druhého oddělení Národní bezpečnosti měli zaměřit na pronásledování kolaborantů a zrádců, uplatňování zákona na ochranu republiky apod. Orientovali

19 Václav Nosek (1892–1955) – čs. komunistický politik. V letech 1945–1953 ministr vnitra ČSR a v letech 1953–1955 ministr pracovních sil. O Václavu Noskovi viz více KALOUS, Jan a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha: ÚSTR, 2009, s. 126 – 128.

20 V českých zemích byly dosavadní bezpečnostní sbory zrušeny ke konci června 1945.

21 V lednu 1946 se změnil název. Z Pověřenectva pro věci vnitřní se stalo Pověřenectvo vnitra.

22 Gustáv Husák (1913–1991) – československý komunistický politik. Patřil k organizátorům Slovenského národního povstání. Po druhé světové válce se stal pověřencem vnitra a předsedou Sboru pověřenců. V 50. letech byl obviněn z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu, vyšetřován a odsouzen na doživotí. V roce 1960 byl propuštěn z vězení a v roce 1963 byl rehabilitován. V letech 1969–1987 vykonával funkci prvního (generálního) tajemníka Ústředního výboru KSČ. V letech 1975–1989 byl prezidentem ČSSR. Více viz MICHÁLEK, Slavomír, LONDÁK, Miroslav a kol. *Gustáv Husák, moc politiky – politik moci*. Bratislava: Veda, 2013; KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: ÚPN, 2015; MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017.

23 SIVOŠ, Jerguš: Zmeny v bezpečnostnom aparáte na Slovensku v roku 1945. In: KALOUS, Jan, ZEMAN, Pavel, eds. 1945. *Konec války a obnova Československa*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018, s. 262 – 263.

se ale také na politické soupeře Komunistické strany Slovenska, zejména na Demokratickou stranu. Používali násilí jako prostředek k získávání informací. Brutalita jako „osvědčená pracovní“ metoda byla jedním z charakteristických atributů dalšího budování a fungování bezpečnostních struktur, které se sice v období let 1945–1948 různě transformovaly, ale komunistický vliv v nich zůstával zachován.

V listopadu 1945 proběhla na Slovensku reorganizace bezpečnostních složek. Dosavadní agendu NB 2 převzal po krátké existenci Ústředny politického zpravodajství VI., od listopadu 1946 VII. odbor Pověřenectva vnitra (dále PV), nazývaný Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo. V kontrastu k vývoji v českých zemích, kde tyto dvě oblasti činnosti byly odděleny,²⁴ na Slovensku zpravodajské a státně bezpečnostní složky podléhaly právě komunisty kontrolovanému VII. odboru Pověřenectva vnitra. Šestý (později sedmý) odbor PV zůstal pod komunistickým vlivem i poté, co se novým pověřencem vnitra

Mikuláš Ferjenčík, československý generál, účastník protinacistického odboje
(Zdroj: TASR/reprofoto)

stal po volbách v roce 1946 generál Mikuláš Ferjenčík,²⁵ sám ostatně přesvědčený o nezbytnosti posílení centralistického dohledu na PV z Prahy. Rozhodující vliv na chod bezpečnostních struktur si nadále ponechal předseda Sboru pověřenců Gustáv Husák.

Jistá disproporce celostátního a slovenského vývoje bezpečnostních sborů

znepokojovala ústřední vedení Komunistické strany Československa (dále KSČ). Přesvědčení o nutnosti unifikace a centralizace bezpečnostních útvarů na celém území republiky bylo posíleno výsledky květnových voleb v roce 1946 na Slovensku (a to právě ve smyslu oslabení Pověřenectva vnitra a vytvoření silného mocenského centra v Praze). Činnost ministerstva vnitra a Pověřenectva vnitra koordinoval na centrální úrovni Jindřich Veselý²⁶ (později Bedřich Pokorný),²⁷ jehož úkolem v delším časovém výhledu bylo pracovat na vytvoření jednotného centrálně řízeného bezpečnostního aparátu.

Stejně tak zde existoval společný zájem KSS a KSČ na kompromitaci a vyřazení Demokratické strany (dále DS) z relevantní role v politickém životě ČSR, jehož vrcholem bylo nepochybně na podzim roku 1947 odhalené tzv. spiknutí na Slovensku. Komunisté se snažili prokázat napojení vrcholných představitelů Demokratické strany na ľudácký exil s cílem rozbít ČSR.²⁸ Během slovenské krize roku

24 Státně bezpečnostní a zpravodajské složky byly sloučeny zákonem č. 149/1947 Sb., o národní bezpečnosti, ke konci roku 1947.

25 Mikuláš Ferjenčík (1904–1988) – československý generál, slovenský politik, účastník protinacistického odboje. V letech 1946–1948 byl pověřencem vnitra. Po únoru 1948 emigroval a žil v USA.

26 Jindřich Veselý (1906–1964) – čs. komunistický politik. V letech 1946–1950 pracoval na ministerstvu vnitra, v letech 1948–1950 byl velitelem StB. Poté se stal ředitelem Ústavu dějin KSČ. V roce 1964 spáchal sebevraždu.

27 Bedřich Pokorný (1904–1968) – zpravodajský důstojník čs. armády v meziválečné ČSR. Po roce 1945 nastoupil do bezpečnostních struktur (v červenci 1945 byl např. zemským velitelem SNB na Moravě); působil na MV ve vedoucích funkcích (politické zpravodajství, koordinace bezpečnostních struktur v českých zemích a na Slovensku apod.). S jeho jménem je spojena řada afér, nezákonností a provokací v období let 1945–1951. Více k jeho osobě viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: Bedřich Pokorný – vzestup a pád. *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, 2004, č. 2, s. 233 – 279.

28 Komunistická snaha eliminovat Demokratickou stranu na Slovensku spadala do období před volbami v roce 1946. Volební výsledek jejich odhodlání zničit DS ještě posílil. Snažili se prostřednictvím bezpečnosti sehnat důkazy o propojení vrcholných politiků DS s představiteli bývalého Slovenského štátu v exilu s údajným cílem zničit demokratický systém v ČSR. Podle komunistů byli ve spojení „se zrádnou ľudáckou emigrací“ generální tajemníci DS Jozef Kempný a Miloš Bugár, místopředseda vlády Ján Ursíny prostřednictvím pracovníka svého sekretariátu Oto Obucha, a další funkcionáři. Bezpečnost totiž vynutila z některých zadržených osob doznání, která usvědčovala tyto čelné politiky DS. Ti vznesená obvinění odmítali, žádali nezávislé šetření a věřili, že nejspíše před soudem vyjde pravda najevo. Proto také souhlasili se svým vydáním trestnímu stíhání (chránila je poslanecká imunita – Kempný, Bugár). Ursíny se vzdal vládní funkce. V listopadu 1947 jeden z čelných politiků DS Lettrich veřejně kritizoval praktiky vyšetřování bezpečnosti a hovořil mj. i o používání násilí při výsleších. Cílem komunistů bylo rozštěpit DS, snížit její vliv a vytlačit ji z vlády a Sboru pověřenců. To se v zásadě komunistům podařilo. Soudní proces s Bugárem, Kempným a Ursínym proběhl po únoru 1948 (tresty: Kempný – 6 let, Bugár – 1 rok, Ursíny – 7 let). Tento příklad velmi názorně ukazuje zneužitelnost bezpečnostních složek pro politické cíle komunistů. Více viz např. VONDRÁŠEK, Václav. *Kriminalizace Demokratické strany v předúnorovém období*. In: PERNES, Jiří, FOITZIK, Jan, eds. *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Nakladatelství Pius, 2005, s. 130 – 146; BARNOVSKÝ, Michal. *Na cestě k monopolu moci: Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v letech 1945 – 1948*. Bratislava: Archa, 1993; KAPLAN, Karel. *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk, 1997, s. 132 – 149; MEDVEČKÝ, M. *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v letech 1945 – 1948*, s. 209 – 271; VEBER, Václav. *Osudové únorové dny 1948*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 146 – 170.

Gustáv Husák při projevu na manifestaci v Trenčíně 14. března 1948 o programu nové vlády
(Zdroj: Archiv TASR)

1947 se příslušníci bezpečnosti vymkli kontrole pověřence vnitra Ferjenčíka (jeho vztahy s Husákem nelze označit za srdečné, ale spíše za formální) a byli řízeni přímo KSS.

Husák se neoddiskutovatelně podílel na eliminaci politiků Demokratické strany. Poprvé na podzim 1947, kdy se právě u něj denně konaly koordinační porady. Podruhé pak v únoru 1948, kdy sám 21. února 1948 odvolal ze Sboru pověřenců všechny pověřence nominované Demokratickou stranou. Opíral se přitom o tezi, že odchod ministrů DS z Gottwaldovy vlády je automaticky demisí z postů ve Sboru pověřenců. Za této situace i Ferjenčík pochopil, kdo

skutečně řídil bezpečnostní aparát na Slovensku a jako člověk bez vlivu na další vývoj opustil svou funkci 26. února 1948. Pověřenectvo vnitra převzal do své „péče“ opět Gustáv Husák.

Rozběhla se vlna čistek a tzv. vyakčňování na všech státních úřadech, vysokých školách a institucích. Vyha-zovy probíhaly i v resortu ministerstva vnitra a samozřejmě také na Pověřenectvu vnitra. Politicky byl za ně odpovědný Gustáv Husák a jeho nový pověřenec vnitra Daniel Okáli²⁹ (ve funkci od 6. března 1948).

Po komunistickém převratu v únoru 1948 již nic nebránilo znovu, a nyní bez ohledu na nekomunistické

politické strany, centralisticky reorganizovat Pověřenectvo vnitra. Změny se uskutečnily 15. března 1948, s platností od 1. dubna 1948. Pověřenectvo vnitra bylo rozčleněno na 6 odborů, přičemž agenda dosavadního VII. odboru přešla do odboru III. – Bezpečnost. Tento odbor byl tvořen dvěma skupinami – Státní bezpečností (skupina A) a tzv. všeobecnou bezpečností (skupina B). Odbor III. také řídil Zemskou úřadovnu Státní bezpečnosti v Bratislavě, jejíž výlučnost spočívala v tom, že jí byly podřízeny všechny odbočky Státní bezpečnosti na Slovensku.

Nicméně ani toto ještě nebyl konečný stav. Centralizační tendence pražské vlády v oblasti bezpečnostní politiky pokračovaly. Cíleně a systematicky oslabovaly pozice slovenských orgánů, např. s odůvodněním, že zemské zřízení státu končí a přechází se na krajské územní uspořádání. Od podzimu 1948 se tak jednalo o nové systemizaci bezpečnosti.

Další reorganizace s platností od 1. ledna 1949 tedy dále posilovala centralistické tendence v řízení bezpečnostních sborů. I v rámci Pověřenectva vnitra byl podobně jako v Praze na ministerstvu vnitra zřízen odbor BA – Státní bezpečnost. Do jeho čela byl postaven Viktor Sedmík,³⁰ jeho zástupcem se stal Teodor Baláž. Tento odbor BA koordinoval činnost šesti krajských velitelství StB na Slovensku.

V květnu 1950 po zřízení ministerstva národní bezpečnosti (dále MNB) ztratil pověřenec vnitra vliv na řízení Sboru národní bezpečnosti na Slovensku. Dosavadní bezpečnostní

29 Daniel Okáli (1903–1987) – komunistický politik a literát. V letech 1948–1951 byl pověřencem vnitra. Na začátku 50. let byl obviněn z tzv. buržoazního nacionalismu. V procesu G. Husák a spol. dostal trest 18 let vězení, v roce 1960 byl propuštěn a v roce 1963 byl rehabilitován. Poté pracoval ve strukturách Slovenské akademie věd.

30 Viktor Sedmík (1916–1970) – představitel StB na Slovensku. Absolvoval učitelský ústav. V letech 1937–1943 působil jako voják z povolání. V únoru 1943 nastoupil na Hlavní velitelství četnictva a zapojil se zde do protifašistického odboje. V únoru 1945 pracoval v bezpečnostním aparátu na Slovensku. Podílel se na činnosti Národní bezpečnosti. Od konce roku 1945 působil jako zástupce přednosty odboru státní bezpečnosti a politického zpravodajství Pověřenectva vnitra a současně jako přednost II. (zpravodajské) sekce odboru. Od ledna 1949 do března 1950 stál v čele odboru BA PV. Od dubna roku 1950 byl přednostou hospodářského a kontrolního oddělení Pověřenectva dopravy, od června téhož roku pracoval ve Státním pedagogickém ústavu v Bratislavě a později působil jako učitel. V procesu s Oskarem Valáškem a spol. byl v prosinci 1953 odsouzen na 21 let do vězení. Propuštěn byl v roce 1959 a rehabilitován o čtyři roky později. Po propuštění z vězení pracoval jako úředník v národním podniku Bučina. Viz MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*, s. 179 – 180.

odborníky přešly přímo pod MNB. Řídil je náměstek ministra generál Josef Pavel.³¹ Pověřencovi zůstala v podstatě pouze agenda veřejné správy a národních výborů.

V září 1950 byly bezpečnostní odbory Pověřenectva vnitra (včetně BA – StB) zrušeny a veškeré státní bezpečnostní složky ve struktuře ministerstva národní bezpečnosti podřízeny pražskému Velitelství StB. Ani po znovuoobnovení ministerstva vnitra v září 1953 se nezměnil systém řízení bezpečnostních složek na Slovensku. Zůstal tak zachován centralistický model.

BALÁŽOVA ROLE A POZICE VE SLOVENSKÉM BEZPEČNOSTNÍM APARÁTU

Teodor Baláž se postupně stal ústřední postavou komunistické strany ve

Státní bezpečnosti na Slovensku, a to jak díky vazbám na sovětské zpravodajce, tak díky jeho kontaktům na neopomenutelné politické veličiny, například na Viliama Širokého.³²

Baláž sám byl velmi ambiciózní, plně oddaný komunistické ideologii, ochotný udělat vše pro stranu a její „revoluční“ zájmy. Dobré kontakty ve stranickém aparátu si bedlivě hájil, těžce nesl jakékoliv zásahy do této oblasti, kterou považoval za svou výlučnou exkluzivitu. Od politiků pak očekával podporu a zastání ve sporech, kterých v poválečném bezpečnostním aparátu rozhodně nebylo málo.

Stranicky byl velmi aktivní a činný. Proto nás asi nepřekvapí skutečnost, že se v květnu 1949 jako delegát zúčastnil v Průmyslovém paláci v Praze IX. sjezdu KSČ.³³ Vykonával funkci předsedy základní organizace strany

Viktor Sedmík (Zdroj: ABS)

na VII. odboru PV. Baláž byl také členem bezpečnostní komise KSS.³⁴ Vedle něj sem patřili Oskar Valášek,³⁵ Rudolf Viktorin,³⁶ Viktor Sedmík, Daniel

- 31 Josef Pavel (1908–1973) – československý komunistický politik. V letech 1948–1950 byl náměstkem ministra vnitra. V roce 1951 byl zatčen, obviněn z trockismu a vězněn. V prosinci 1953 byl odsouzen na 25 let vězení. V roce 1955 byl všech obvinění zproštěn a propuštěn. Od dubna do srpna roku 1968 vykonával funkci ministra vnitra ČSSR. Více viz KALOUS, J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, s. 136 – 137; BÁRTA, Milan. My jsme rozhodnutí zneškodnit každého, nikoho se nebojíme. Proces s Josefem Pavlem. *Paměť a dějiny*, roč. VI., 2012, č. 4, s. 9 – 22; BÁRTA, Milan, KALOUS, Jan. Já ti dám komunistickou spravedlnost. Dokumenty k případu Josefa Pavla. *Paměť a dějiny*, roč. VI., 2012, č. 4, s. 51 – 65; BÁRTA, Milan. *Josef Pavel. Život a doba*. Praha – Ústí nad Labem: ÚSTR – Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2021.
- 32 Viliam Široký (1902–1971) – slovenský a československý komunistický politik. Původním povoláním železničář. V komunistické straně aktivní již ve 20. a 30. letech; jeho vzestup souvisel s nástupem Gottwalda do čela KSČ. Ve 30. letech patřil k sovětským agentům uvnitř aparátu strany. V roce 1938 byl předsedou zemského vedení KSČ na Slovensku. Po vypuknutí války působil ve Francii a v Moskvě. V roce 1941 byl vyslán na Slovensko, ale krátce poté byl zatčen a uvězněn. V únoru 1945 uprchl s pomocí odbojářů z vězení. Po druhé světové válce patřil k předním stranickým a státním představitelům. V letech 1945–1953 byl náměstkem předsedy vlády. Po odvolání Vladimíra Clementise se stal ministrem zahraničních věcí. V letech 1953–1963 byl předsedou čs. vlády. V letech 1945–1954 byl předsedou KSS. Byl členem ÚV, předsednictva ÚV a blízkým spolupracovníkem Klementa Gottwalda. Je osobně odpovědný za zločiny totalitního komunistického režimu.
- 33 ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Praha: Národní archiv, 2018, s. 67.
- 34 Bezpečnostní komise si po druhé světové válce zřídily všechny politické strany; jejich úkolem bylo sledování poměrů uvnitř jednotlivých složek SNB.
- 35 Oskar Valášek (1921–?) – slovenský komunistický politik. Vyučil se obchodním příručím. V roce 1941 byl povolán k výkonu pracovní služby u VI. pracovního praporu v Sabinově. V červnu 1942 zběhl a zapojil se do protifašistického odboje. V roce 1943 byl zatčen a odsouzen na tři roky do vězení. Konec války ho zastihl v Leopoldově osvobozeném jednotkami SSSR. Po osvobození nastoupil do aparátu KSS. Byl kádrovým referentem, v letech 1949–1951 pak bezpečnostním referentem ÚV KSS. V souvislosti s tažením proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu byl zatčen a v prosinci 1953 odsouzen na 23 let. V dubnu 1960 byl z vězení propuštěn a o tři roky později rehabilitován.
- 36 Rudolf Viktorin (1896–1986) – představitel StB na Slovensku. Vyučený obchodník bojoval v první světové válce na ruské a italské frontě. Obchodoval se dřevem v Hodoníně a později v Žilině. Během druhé světové války se zapojil do protifašistického odboje. Od roku 1944 byl členem KSS (před tím členem sociální demokracie), členem povstalecké Slovenské národní rady a v letech 1945–1950 členem Ústředního výboru KSS. Po konci války se v roce 1945 zapojil do budování bezpečnostního aparátu na Slovensku. V letech 1945–1948 byl přednostou Odboru politického zpravodajství a Státní bezpečnosti Pověřenectva vnitra; v letech 1949–1950 byl přednostou koordinačního odboru Pověřenectva vnitra. Poté se stal ředitelem Drevony Bratislava. V lednu 1952 byl zatčen a v prosinci 1953 odsouzen na 23 let. Z výkonu trestu byl propuštěn v roce 1959. V roce 1963 byl rehabilitován. MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*, s. 180.

Okáli, Karol Bacílek³⁷ a za vše byl stranicky odpovědný Viliam Široký.³⁸

Pro představitele KSČ a KSS představoval Baláž důležitý opěrný bod ve strukturách bezpečnostního aparátu. Tomu odpovídala jeho kádrová a velitelská hodnocení. I podle nich patřil Baláž k nejschopnějším pracovníkům bezpečnosti na Slovensku. Například Bedřich Pokorný o něm v hodnocení v prosinci 1946 uvedl: „Mjr. Baláž, nejpoctivější člen odboru Z, partyzán a ruský parašutista, velmi snaživý, ale poněvadž nevidí hned konkrétní výsledky práce, někdy citový a náladový. Povede polit. oddělení skupiny obran. zpravodajství. Schopný, pilný, snaživý.“³⁹

Baláž ve své osobě kumuloval různorodé bezpečnostní a stranické funkce. Postupně v rámci bezpečnostního aparátu stoupal. Již v roce 1946 mu bylo například svěřeno vedení důležitého 1. oddělení (obraně zpravodajství) II. sekce VI. odboru. Šlo o jedno z nejvýznamnějších oddělení. Náhorně to dosvědčují zaměření jednotlivých podřízených referátů. Do činnosti oddělení spadaly všechny delikty podle zákona na ochranu republiky, politické strany (očista politických stran apod.), spolky a korporace, ilegální hnutí, tzv. ozbrojené tlupy, letáky, bývalé příslušníci Hlinkovy gardy apod.,

sabotáže a atentáty, zběhové; zpravodajská ochrana hranic, cesty vládních činitelů, hospodářská a průmyslová kontrašpionáž, evidence státně nespolehlivých osob, evidence důvěníků a informátorů; redakce pátracích oběžníků; pasové a vízové záležitosti.⁴⁰

Vzhledem k tomu, že byl stále hodnocen pozitivně a měl správné konexe na důležitých místech, zaznamenával další posuny ve funkcích směrem vzhůru. Stal se zástupcem přednosta politické (státobezpečnostní) sekce 2. oddělení Hlavního velitelství Národní bezpečnosti. Později byl vedoucím 1. oddělení 1. odboru VI. (resp. VII. odboru) a současně zástupcem přednosta sekce. V letech 1947–1948 zastával funkci přednosta oddělení Z-XIV (vnitřní politické zpravodajství). Z této pozice mj. také kontroloval oblastní oddělení.⁴¹

O mimořádnosti Balážovy pozice svědčil také jeho raketový hodnostní vzestup. Když do bezpečnosti v dubnu 1945 nastupoval, měl hodnost nadporučíka. S platností od 1. dubna 1948 byl povýšen už na podplukovníka.

Podle historika Jana Peška se v roce 1947 zapojil do přípravy přísně tajného plánu převratu na Slovensku namířeného proti představitelům Demokratické strany. Šlo o přísnou

konspiraci, do níž nebyli zasvěceni ani vrcholní politici KSS. Plán počítal s variantou válečného konfliktu se Západem. Uvědomme si, že na přelomu 40. a 50. let 20. století napětí mezi západními demokraciemi a východním komunistickým blokem narůstalo. Stalin tehdy předpokládal vypuknutí války s USA v horizontu několika let. Baláž předpokládal, že v případě války nebo jiného mocenského zvratu (např. v důsledku vítězství ve volbách 1948) by DS vytlačila z mocenských pozic představitele KSS. Údajně vydal rozkaz, aby se zbraně, střelivo a další strategické suroviny soustředily u bývalých partyzánů, věrných linií komunistické strany. Při potenciálním konfliktu by došlo k ustanovení ilegálního vedení KSS, které by s pomocí těchto lidí připravilo a provedlo komunistický převrat.⁴²

Nebyla to však jediná Balážova aktivita namířená proti Demokratické straně. Podílel se i na dalších akcích. Například na budování vnitřní agentury uvnitř DS. V únorových dnech roku 1948 pak organizoval stálou pohotovost slovenských bezpečnostních složek, zakládal a výrazně ovlivňoval aktivity akčního výboru na VII. odboru, o své vlastní vůli sabotoval pokyny pověřence vnitra Mikuláše Ferjenčíka

37 Karol Bacílek (1896–1974) – slovenský komunistický politik. Vyučil se zámečníkem. Působil v sociální demokracii. Členem KSČ byl od jejího založení. Od roku 1924 působil v různých stranických funkcích na Slovensku. V květnu 1939 odešel do Moskvy. V roce 1940 ho strana spolu s V. Širokým vyslala na Slovensko, aby zde hájili centralizační politiku KSČ (v souladu s vedením ilegální KSS akceptoval linii „sovětského Slovenska“). Když se v březnu 1941 do SSSR vrátil, byl ve straně podroben silné kritice. Pracoval jako řadový dělník v továrně. Díky Pavlu Davidovi se seznámil se sovětskými zpravodajskými důstojníky. V létě 1943 byl vyslán znovu na Slovensko, ale úkol (navázání rádio-spojení) nesplnil. Během SNP působil jako organizační tajemník KSS v Banské Bystrici. Po porážce povstání se skrýval. Po druhé světové válce působil v aparátu KSS a KSČ (např. v roce 1949 byl pověřencem dopravy). Po odvolání G. Husáka zaujal pozici předsedy Sboru pověřenců. V září 1951 se stal ministrem státní kontroly. V letech 1952–1953 působil v čs. vládě jako ministr národní bezpečnosti. Vrátil se na Slovensko. Stal se prvním tajemníkem KSS; působil v ÚV KSČ. V dubnu 1963 byl odvolán ze všech funkcí. Byl jedním z těch, kdo nesl plnou odpovědnost za politické procesy. Více viz KALOUS, J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, s. 41–44.

38 Toto složení bezpečnostní komise KSS viz např. KAPLAN, Karel. *Protistátní bezpečnost. Historie vzniku a působení StB jako mocenského nástroje KSČ*. Praha: Nakladatelství Plus, 2015, s. 53.

39 MEDVECKÝ, M. *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 120.

40 MEDVECKÝ, M. *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 33–34.

41 Baláž vykonával celou řadu inspekčních cest po regionech. Více viz MEDVECKÝ, M. *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*.

42 PEŠEK, J. *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*, s. 26–27; PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I*. Bratislava: Veda, 2012, s. 60.

a zřejmě vše koordinoval se sovětskými zpravodajci.⁴³

Pro udržení své pozice a funkce Baláž považoval za prioritní plnit to, co mu uložila strana. Vznikla silná funkční vazba s Gustávem Husákem, která existovala nejen v letech 1946–1948, ale pokračovala i po únoru 1948 za situace, kdy se postavení některých komunistů proměnilo, a kdy začaly čelit kampani a vyšetřování pro podezření z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu.⁴⁴ Ostatně není náhodou, že v momentě, kdy se takové šetření rozjelo, Baláž považoval za nutné kontaktovat přímo Husáka a naznačit mu závažnost celého případu. Doptával se ho totiž na jeho válečné a poválečné aktivity, které mu Husák rád ze své pozice (předseda Sboru pověřenců) vysvětloval.

To již vstřebal únorový triumf komunistů. Jak vůbec prožil státní převrat? Byl mj. členem stranické pětky, tehdy zodpovědný za Státní bezpečnost.⁴⁵ Baláž ve svém životopisu v březnu 1950 uvedl: „*Feburuárových udalostí zúčastnil som sa s nadšením a snažil som sa toto nadšenie a odvahu preniesť aj na súdruhy v štb., čo sa mi aj v plnej miere podarilo. Naši súdruhovia, bez bázne a odhodlane, zatýkali aj vyšších dôstojníkov a zakročovali všade tam, kde toho bolo treba.*“⁴⁶

Od 1. ledna 1949 byl Baláž přednostou skupiny BA, vnitřní Státní bezpečnosti. Současně byl zástupcem přednosty odboru BA (Velitelství StB) podplukovníka Viktora Sedmíka, jehož pozici ovšem soustavně a cíleně oslaboval.⁴⁷ Od října 1949 vedl zvláštní útvar StB zaměřený na odhalování nepřátel ve straně. „*Šváb mi (...) povedal, že prichádza vo veľmi vážnej veci, ktorou ho vedenie strany poverilo a to organizovaním vyšetřovania závažnej činnosti a minulosti členov strany, prípadne o nepriateľskej činnosti niektorých členov strany, ktorý sa do nej votreli, aby škodili. Mňa požiadal, aby som mu odovzdal a ďalej sbieral všetky poznatky týkajúce sa tejto záležitosti. Vyzval mňa, aby som si vybral spoľahlivých členov strany, aby zriadil referát pre toto šetrenie a aby som vypracoval plán práce tohoto referátu a predložil mu ho. Ďalej mi povedal, že sa bude toto vyšetřovanie viesť pod dozorom sovietskych odborníkov-inštruktorov, s ktorými mňa pozdejšie oboznámi. Mňa zaujímala otázka, či toto všetko je z príkazu stranických činiteľov a či bude táto akcie stranou riadená a kontrolovaná. V tomto mňa Šváb niekoľko razy uistil,*“⁴⁸ napsal Baláž v květnu 1956 z vězení.

Vypjatá atmosféra a nervozita se přenášela i do života v tak specifické

Matej Bél (Zdroj: ABS)

oblasti, jakou tvořilo prostředí Státní bezpečnosti. I kvůli Balážovým osobním dispozicím vznikala řada konfliktů a sporů, které by se snad mohly interpretovat také jako boj o moc a rozhodující (či velitelské) pozice. Minimálně od roku 1946 existoval a v různé intenzitě probíhal spor s Matejem Bélem.⁴⁹ Nedůvěra a napětí mezi nimi sice byly překonány na podzim 1947 společným postupem vůči Demokratické straně a pověřencovi vnitra Ferjenčíkovi, ale hned po únorovém převratu v roce 1948 se napětí rozhořelo naplno (oba

43 MEDVECKÝ, M. *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 275 – 296.

44 Jde o dobový ideologický termín. Měl by se proto používat buď v uvozovkách, nebo s přídomek takzvaný. Tento pojem byl soustředěn na rozbití unitárního státu pouze ze slovenské strany (neměl ale protisovětský aspekt). Nacionalismus byl prezentován jako záležitost nepřátelská, úpadková, ale hlavně buržoazní.

45 Šlo o organizační komisi KSS (vznikla 23. února 1948) a vedle Baláže v ní zasedali Karol Šmidke, Anton Rašla, Samuel Falán a František Lipka. Více viz ČERNÁK, Tomáš. *Všetku moc do rukú ľudu! Politický vývoj na Slovensku po februári 1948*. Bratislava: ÚPN, 2021, s. 28.

46 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 31.

47 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 66.

48 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 985. Teodor Baláž. Dopisy.

49 Matej Bél (1914–?; původním jménem Móríc Blumenfeld) – představitel StB na Slovensku. V roce 1933 se vystěhoval do Palestiny a žil zde jako pomocný dělník. Vstoupil do tamní komunistické strany. V roce 1938 se vrátil zpět na Slovensko a v letech 1940–1944 pracoval jako obchodní zástupce několika firem. Zapojil se do protifašistického odboje. Z této doby si i po skončení války ponechal jméno. Po vypuknutí SNP bojoval v partyzánské brigádě kpt. Valianského. Od února 1945 se podílel na vytváření Národní bezpečnosti. Zastával významné pozice na odboru politického zpravodajství a Státní bezpečnosti Pověřeneckva vnitra. V roce 1949 řídil tzv. malou StB a posléze vnitřní StB. V březnu 1950 z bezpečnostních struktur odešel a stal se vedoucím tiskového odboru Pověřeneckva informací. V březnu 1951 byl zatčen a v prosinci 1953 odsouzen na 25 let. V roce 1960 byl z vězení propuštěn a o tři roky později rehabilitován. Pracoval tehdy jako ekonom JZD. V roce 1964 odešel do invalidního důchodu. Zemřel v Izraeli. Viz MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*, s. 172 – 173.

si kolem sebe mezi tím vytvořili frakce svých příznivců) a řešit ho muselo vedení KSS. Běl se dlouhodobě snažil prosadit na Balážovo místo. Vybral si však špatné spojení, respektive používal nevhodné postupy. V souboji s Balážem nemohl uspět. Baláž používal neférové kroky a postupy, včetně antisemitských nářeků. Uvažoval dokonce, že by ze své úrovně zakročil a nechal by Béla a příslušníky jeho frakce zatknout. O dlouhodobých důsledcích takového silového postupu však nepřemýšlel. Paradoxně se však oba později setkali ve skupině souzené v návaznosti na Slánského případ; Baláž byl obviněn z buržoazního nacionalismu, Běl ze sionismu.

Mezi Balážem a Sedmíkem se v letech 1949–1950 po řadě dílčích sporů rozpoutal ostrý konflikt. Šlo primárně o mocenský souboj, prezentovaný tak, že zatímco Baláž byl zastáncem pražského centralismu bezpečnostních složek, Sedmík hájil jistá slovenská specifika. Sedmík neuspěl, byl později

odstaven a donucen bezpečnost opustit. Nicméně, je třeba dodat, že v Praze obecně panovala nedůvěra vůči slovenským bezpečnostním orgánům a některým osobnostem. Ostatně, aniž by to tehdy věděl, prověřován z tohoto hlediska byl i samotný Baláž.

Jeho pozice zatím dále sílila. Po Sedmíkovi vedl akci K na Slovensku.⁵⁰ Zůstával rovněž v úzkém kontaktu se sovětskými poradci v bezpečnosti.⁵¹ Ti mu například dali za úkol sehnat důkazy o protistátní činnosti tajemníka Ústředního výboru KSS Kolomana Moškoviče⁵² a snad i Viliama Širokého. Zde se asi poprvé u Baláže objevily jisté pochybnosti. Sovětský poradce⁵³ Lichačov mu však vysvětlil, že mu je jedno, kde vezme důkazy. Vyslovil se tehdy jasně, on přišel do ČSR kroutit krky.

„Lichačov rozčileně reagoval na neochotu velitele útvaru pro hledání nepřátel ve straně na Slovensku Teodora Baláže dodávat mu neproověřené informace o vedoucích komunistických funkcionářích: „Mne sem Stalin poslal

dělat procesy, nemohu ztrácet čas. Ne-přišel jsem diskutovat, ale přišel jsem do Československa svorotit golovy. Raději vykrouťím stopadesát jiných krků, než by měli vykroutit můj vlastní.“ (...) Baláž popsal setkání s Lichačevem, který požadoval údaje o „nepřátelské činnosti“ tajemníka ÚV KSS Kolomana Moškoviče. Baláž mu odmítl vyhovět, protože žádné takové důkazy neexistovaly, a kdyby se objevily, musel by prověřit jejich pravdivost. Na to Lichačov: „Nestarám se, kde je vezmete a nezajímá mne jejich pravost. Já jim budu věřit a ostatní nechte na mně. Co vám vlastně záleží na nějakém židovském hovnu?“ Baláž namítl, že by věc musel projednat s předsedou KSS a místopředsedou vlády Viliamem Širokým. „Není třeba,“ odpověděl Lichačov, „kopneme i toho do zadnice,“⁵⁴ zachytil atmosféru tehdejší doby ve své knize Vilém Hejl.

Baláže takové rozmluvy se Sověty činily velmi nervózním. Podle svého pozdějšího svědectví se obával o vlastní osud. Býval totiž s dotýcnými

50 Mám na mysli akci K – likvidaci mužských klášterů, která proběhla na jaře 1950. Jak uvádí Jan Pešek, na Slovensku na rozdíl od českých zemí vzbudila značný odpor a projevy nesouhlasu. Viz PEŠEK, J. *Státní bezpečnost na Slovensku 1948–1953*, s. 80–87.

51 Ze služebních důvodů měl kontakty také s pracovníky státní bezpečnostních složek z Polska, Maďarska a Jugoslávie.

52 Koloman Moškovič (1906–1972) – slovenský komunistický politik. Po gymnáziu zkoušel studovat práva, ale absolvoval pouze 1 rok na Univerzitě Karlově v Praze. Poté pracoval jako úředník v advokátní kanceláři. Od roku 1925 byl členem KSČ. Rozhodl se pro politickou dráhu. Byl redaktorem komunistických tiskovin. Patřil k vedoucím představitelům KSČ na Slovensku, a to i po rozpadu ČSR. V květnu 1939 odešel před hrozbou zatčení do Velké Británie, kde strávil zbytek druhé světové války. V dubnu 1946 byl poslán na Slovensko, aby podporoval a pomáhal Viliamu Širokému. Výrazně se angažoval během státního převratu v únoru 1948. Byl jedním z těch, kteří se bezohledně pustili do perzekucí a represí i jen potenciálních soupeřů komunistů. Byl členem ÚV KSS a ÚV KSČ. Jeho pozice ale slábla v souvislosti s hledáním zrádců a nepřátel uvnitř komunistické strany (přítěžovala mu skutečnost, že během války působil v Londýně a zřetelně se zvyšující antisemitismus). V prosinci 1951 byl ze stranických funkcí odvolán. Stal se ředitelem Univerzitní knihovny v Bratislavě. V listopadu 1952 byl StB zatčen, obviněn z velezrady a tvrdě vyšetřován. V květnu 1954 byl odsouzen na 12 let. Barákova komise mu trest snížila na čtyři roky. Při aplikaci amnestie byl v červenci 1955 z vězení propuštěn. Plně rehabilitován byl v roce 1963. Od roku 1956 pracoval jako redaktor *Učitelských novin*. V roce 1964 odešel do invalidního důchodu. PEŠEK, Jan a kol. *Aktéři jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 239–241.

53 O sovětských poradcích viz např. KOUDELKA, František. *Státní bezpečnost 1954–1968 (základní údaje)*. Praha: ÚSD AV ČR, 1993; KAPLAN, Karel. *Sovětské poradcí v Československu 1949–1956*. Praha: ÚSD AV ČR, 1996; KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost*. Brno: Doplněk, 1999; KAPLAN, Karel. *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: ÚDV, 2002; FIALA, Jan. Úloha sovětských poradců v čs. bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949–1954 (1968). In: VOREL, Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech I*. Sešit ÚDV č. 8. Praha: ÚDV, 2003, s. 290–309; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státní bezpečnostních složek*; KALOUS, Jan. Ve službách sovětských poradců. Tlumočníci Jan (Ivan) Achremenko a Petr Bechyně. *Paměť a dějiny*, roč. VI, 2012, č. 4, s. 76–83.

54 HEJL, Vilém. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum, 1990, s. 63. Téměř totožná pasáž je rovněž in KAPLAN, Karel. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá fronta, 1992, s. 68; KAPLAN, K. *Nebezpečná bezpečnost*, s. 29 a část textu dopisu zde na s. 250–256. Hejl a Kaplan vychází z dokumentu uloženého ve fondu Barnabitské komise. Viz NA, f. Barnabitská komise (dále f. 03/10), sv. 1, a. j. 2. Niektoré moje poznatky o udalostiach, súvisiacich s Berijovou akciou na Slovensku v rokoch 1949 a ďalších.

soudruhy, toho času v nemilosti, dříve v intenzivním kontaktu. Snad dokonce uvažoval o sebevraždě.

Doba počátku 50. let se nesla ve znamení hledání zrádců, kteří údajně sabotují výstavbu socialismu v ČSR. Poté, co měla být likvidována či silně oslabena protikomunistická rezistence mimo komunistické hnutí, začal pod dojmem Rajkova⁵⁵ procesu v Maďarsku hon na nepřitele uvnitř KSČ.⁵⁶

V souvislosti s proměnou vztahu SSSR k Jugoslávii a Izraeli se uvnitř komunistické strany rozpoutal hon na tzv. slovenské buržoazní nacionalisty. Iniciátorem byli nepochybně sovětsí poradci v součinnosti s vysokými představiteli KSČ a KSS. Jedním z nich byl i Viliam Široký. Baláž se jich aktivně účastnil a později o tom později vypověděl: „Viem, že s. Široký dal príkaz Švábovi na bezpečnostné akcie proti Husákovi, Novomeskému a iným ľuďom ešte v čase, keď títo boli poslancami, keď Husák bol predsedom Zboru povereníkov a keď boli títo ľudia ešte členom KSČ a KSS. Tak isto ja som dostal príkazy na takéto akcie, buď priamo od s. Širokého, alebo prostredníctvom Švába. Mne osobne s. Široký viac razy vytykal u neho v byte, keď som u neho býval, že nadružujem buržoazným nacionalistom, že ho neinformujem, a raz mi dokonca pohrozil, že sa akosi so mnou hrať nebude, že síce mne ako mladému človeku je ochotný odpustiť, ale s Husákom a s inými, že sa vyporiada.“⁵⁷

Baláž se v půtkách a sporech, o které v této době v bezpečnostním

aparátu nebyla nouze, odvolával a pracoval s autoritou vysokých stranických funkcionářů, ať již Gustáva Husáka nebo Viliama Širokého. Také to mu umožňovalo chovat se velmi tvrdě, bezohledně a nekompromisně vůči svým kolegům v bezpečnosti. Ti sice oceňovali jeho vzdělání a nasazení, ale současně vnímali příkrost a strohost. Dobře to ve svém písemném svědectví vystihl Mikuláš Horský, když o Balážovi 4. května 1951 napsal: „(...) vystupoval diktátorsky a každý mal pred ním rešpekt, ba priamo sa ho súdruhovia báli. (...) Pplk. Baláž bol človek uzavretý, ťažko prístupný. Dal každému cítiť svoju moc, So súdruhmi hovoril veľmi odmerane, niekedy až hrubým na komunistu neprístojným spôsobom. Bez ohľadu na funkciu a hodnosť potláčal vulgárnym spôsobom kritiku.“⁵⁸ Podle Horského některé krajské velitele dohánělo jeho chování až k pláči.

Přesto stále přetrvávala při jeho služebních i stranických hodnoceních pozitivita. Podle Zápisu z prověřování Státní bezpečnosti ze 4. ledna 1949 byl soudruh podplukovník Teodor Baláž: „Nestálej povahy, prudký, politicky vyspělý, strane oddaný, teoreticky sčítaný, nedôverčivý, vývoja schopný, v osobných veciach nerozvážny pri jednaní, inteligentný, má predpoklady k ďalšiemu rozvoju.“⁵⁹

Nejen v bezpečnostním aparátu si Baláž zvykl chovat se hrubě, snad až jako hulvát. Používal často, a zdá se, i rád vulgární vyjadřování. Takové napětí se nepochybně přenášelo i do

rodiny. Svě o tom jistě musela vědět i jeho manželka Vlastimila, rozená Bunčáková, zaměstnaná jako příslušenice StB.

Zastavme se krátce u ní. Vlastimila Bunčáková se narodila 3. ledna 1925 v Dioseku (od roku 1948 Sládkovičovo), okres Galanta. Vychovávána byla příbuznými; její rodiče žili na Žitném ostrově. Absolvovala obecnou školu v Trnavě a v Pruskom, dále pak v letech 1936–1940 měšťanskou školu v Pezinoku a již při zaměstnání kurz psaní na stroji a těsnopisu v Bratislavě. Od roku 1941 pracovala jako kancelářská praktikantka v advokátní kanceláři Dr. Františka Šalamona. Od července 1945 byla členkou Komunistické strany Slovenska. V dalších letech se stala členkou odborů a Svazu přátel SSSR. Po konci války na Slovensku si podala žádost o přijetí na kancelářské místo v Pověřenectvu pro věci vnitřní. Od 20. dubna 1945 byla zaměstnána na Oblastním velitelství Národní bezpečnosti a posléze na VI. odboru (později VII. odboru) Pověřenectva vnitra v Bratislavě. Vykonávala zde jako zapisovatelka převážně kancelářské a administrativní práce. Po zatčení manžela byla podporučice Vlastimila Balážová pro ztrátu důvěry z Krajského velitelství ŠtB ke konci května 1951 propuštěna. Ať již byly poměry v rodině jakékoliv, vytrvale bojovala za svého muže během jeho věznění. Psala různé žádosti, obracela se přímo na významné představitele komunistické strany, nechtěla přijít o možnost svého

55 László Rajk (1909–1949) – maďarský komunistický politik; bojoval v interbrigádách během španělské občanské války, v letech 1946–1948 ministr vnitra, od roku 1948 ministr zahraničních věcí. V květnu 1949 byl zatčen, v září 1949 odsouzen k trestu smrti a v říjnu 1949 popraven.

56 KALOUS, Jan. Komunisté před soudem. K některým aspektům politických procesů v Československu na počátku 50. let. *Paměť a dějiny*, roč. VI., 2012, č. 4, s. 3–8.

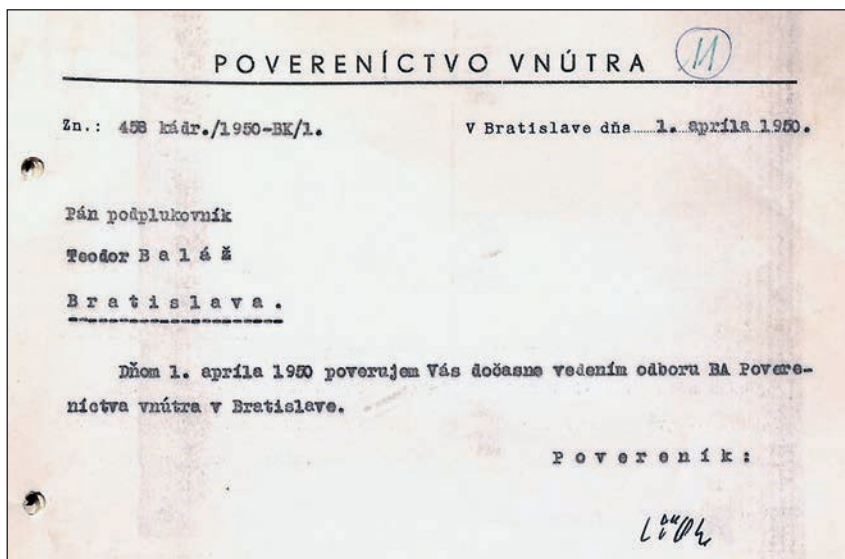
57 NA Praha, f. 03/10, sv. 1, a. j. 2. Niektoré moje poznatky o udalostiach, súvisiacich s Berijovou akciou na Slovensku v rokoch 1949 a ďalších. Viz též KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Nakladatelství Barrister & Principal, 2005, s. 231; KINČOK, Branislav. Činnosť Štátnej bezpečnosti proti Gustávovi Husákovi v rokoch 1948–1950. In: KINČOK, B. a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*, s. 191–238; MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 255–256; DOSKOČIL, Zdeněk. *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha: NLN, 2020, s. 359.

58 ABS Praha, f. Velitelství Státní bezpečnosti (dále f. 310), a. č. 310-118-6. Písemný materiál HS StB z r. 1951 až 1955, týkající se činnosti protistátního centra Rudolf Slánský a spol. Svazky uspořádány abecedně. Zde štábní kpt. M. Horský: Moje poznatky o jednotlivých lidech na KV ŠtB Blava, Bratislava 4. 5. 1951, č. I. 136–137.

59 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/1917, č. I. 108.

Vlasta Balážová, manželka Teodora Baláže
(Zdroj: ABS)

Jmenování velitelem Státní bezpečnosti na Slovensku (Zdroj: ABS)

manžela i ve vazbě a později ve vězení navštívit. Bojovala za něj. Od června 1951 pracovala v národním podniku Rybena Bratislava.⁶⁰ Zemřela v Bratislavě 31. ledna 2004.

Po vytvoření Ministerstva národní bezpečnosti (MNB) v květnu 1950 došlo ke zrušení slovenských velitelských útvarů Bezpečnosti. Krajská velitelství StB řídila přímo centrála v Praze. V souvislosti s tím byli propuštěni

všichni příslušníci, kteří ve Sboru národní bezpečnosti sloužili tzv. za kapitalismu. Šlo celkem o 276 osob. Balážovi byl tehdy údajně Viliamem Širokým a Ladislavem Kopřivou⁶¹ nabídnut post náměstka MNB. Baláž odmítl.

Již 1. dubna 1950 dosáhl pozice „nejsilnějšího muže bezpečnostního aparátu na Slovensku“.⁶² Byl jmenován velitelem odboru BA (Státní bezpečnost) při Pověřenectvu vnitra.⁶³

Po zrušení slovenských velitelských útvarů na podzim 1950 se stal zástupcem náměstka ministra národní bezpečnosti generála Josefa Pavla.⁶⁴ Snad si posléze uvědomil labilnost vlastní pozice a snažil se z bezpečnosti odejít. Chtěl, aby ho strana vyslala do stranické školy. Podal žádost, které bylo vyhověno. Na začátku září 1950 tak nastoupil na dvouletou politickou školu do Prahy.⁶⁵

60 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis V. Balážové (rozené Bunčákové), a. č. 1471/1925.

61 Ladislav Kopřiva (1897–1971) – československý komunistický politik. Vystudoval dvouletou obchodní školu. Během první světové války sloužil v rakousko-uherském námořnictvu. V roce 1921 se stal členem KSČ. Byl výraznou osobností strany hlavně v oblasti družstevnictví, od dubna 1936 byl členem ÚV, psal do *Rudého práva*. Při pokusu o útěk z protektorátu byl Němci zatčen a do konce války vězněn v Dachau. Po válce se stal předsedou Zemského národního výboru v Čechách a předsedou Svazu osvobozených politických vězňů. V letech 1949–1950 byl jedním ze zástupců generálního tajemníka KSČ (zabýval se kádrovou prací). V letech 1950–1952 vykonával funkci ministra národní bezpečnosti. Podléhal zcela vlivu sovětských poradců v bezpečnosti a podílel se na represí, perzekuci a konstruování politických procesů. Po svém odchodu z čela MNB byl v letech 1952–1958 prvním náměstkem ministra místního hospodářství a poté předsedou Ústředního svazu výrobních družstev. V dubnu 1963 byl za svůj podíl na politických procesech vyloučen z KSČ. Poté žil v ústraní. Více viz KALOUS, J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, s. 92 – 95.

62 MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*, s. 48.

63 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/1917, č. I. 11.

64 ABS Praha, f. 310, a. č. 310-20-8. Duplikáty. Zpráva o opatřeních provedených na Slovensku v souvislosti s vytvořením MNB, jde o materiály sekret. ÚV KSČ z r. 1950.

65 V dopisu psaném ve Valdicích a adresovaném 9. května 1956 Ústřednímu výboru KSČ Baláž k zařazení do stranické školy uvedl: „Keď bola potom na porade otázka výberu do 2. roč. politickej školy, ihneď som sa usiloval dostať sa tam a to s cieľom dosiahnuť dôkladného ideologického a polit. školenia, aby som vyblednul z nedostatkov ako člen strany a ako človek a bol platný pre politickú prácu, ktorá bola mojou túžbou, no druhá príčina, rovnako silná ako prvá bola v tom, dostať sa von z bezpečnosti, z toho strašného ovzdušia intríg, krivých obvinení, z prostredia, v ktorom som tušil hrozbu samej Strane. Táto túžba sa mi vyplnila a dostal som sa na 7 mesiacov do prostredia politickej školy, ktorá pri všetkej tvrdej kritike súdruhov spolužiakov bola pre mňa mnohostranným sanatóriom.“ NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 985. Teodor Baláž. Dopisy.

18. - 17

Priezvisko: **B a l á ž** Vzorec: Rok narodenia: **1917**

Krstné meno: **Teodor**

Pravá ruka	palec	ukazovák	prostredník	prsteňník	malík
x					
Ľavá ruka	palec	ukazovák	prostredník	prsteňník	malík
x					
Spoločný odlaťok štyroch prstov ľavej ruky			Spoločný odlaťok štyroch prstov pravej ruky		

Priezvisko: **Baláž** (u žien tiež rodné priezvisko)

Krstné meno: **Teodor** Falošné meno a prezývka:

Deň, mesiac a rok narodenia daktýloskopovanej osoby: **25. apríla 1917**

Miesto narodenia: **Dev. Nová Ves** okres: **Bratislava** štát: **ČSR**

Miesto príslušnosti: **dtto** okres: **dtto** štát: **ČSR**

Zamestnanie: **major NB.** náboženstvo: **r. kat.** stav: **slobodný**

Krstné meno otca: **Tomáš** matky: **Jana** rod: **Poláková**

Posledné bydlisko: **Havlíčkova č. 4.** okres: štát:

Spolupáchatelia:

Fotografovaný (úrad - útvar): čís. neg.:

Trieda zločinnosti:

KRUIS 6 — Skl. 416. 315. Univerzium, Bratislava, Jaskový rad 71. — 324-46

Identifikační údaje Teodora Baláže (Zdroj: ABS)

Svůj odchod z bezpečnostních struktur později vysvětloval takto: „(...) rozhovory s Lichačevom a tiež iné momenty mňa viedly k presvedčeniu, že sa na Stranu začína valiť vlna, ktorá vo forme bezohľadného zasahovania

bezpečnostného aparátu, vyrovnávania osobných účtov, rozvírenia intríg a bezpodstatného obvinovania, smetie nejdenného poctivého komunistu do priepasti. No tužil som z rozhovorov s Lichačevom aj tú horšiu stránku, že budú uplatnené

bezohľadné metody práce bezpečnostného aparátu, metody, aké sme do vtedy nepoznali a to práve proti členom strany predovšetkým.“⁶⁶

Do doby, než se ho vyšetřování „nepřátel“ ve straně osobně nedotýkalo, plnil všechny instrukce bez zaváhání. Snad se chtěl i v době svého pozdějšího věznění takovými sděleními ospravedlnit a očistit. Vždyť přece, podle něj, rozhodovali jiní a on jen vykonával to, co považoval za správné a důležité pro stranu. Revoluční bdělost mu ostatně nikdy nechyběla.

SOUČASTÍ POLITICKÉHO PROCESU OSKAR VALÁŠEK A SPOL.

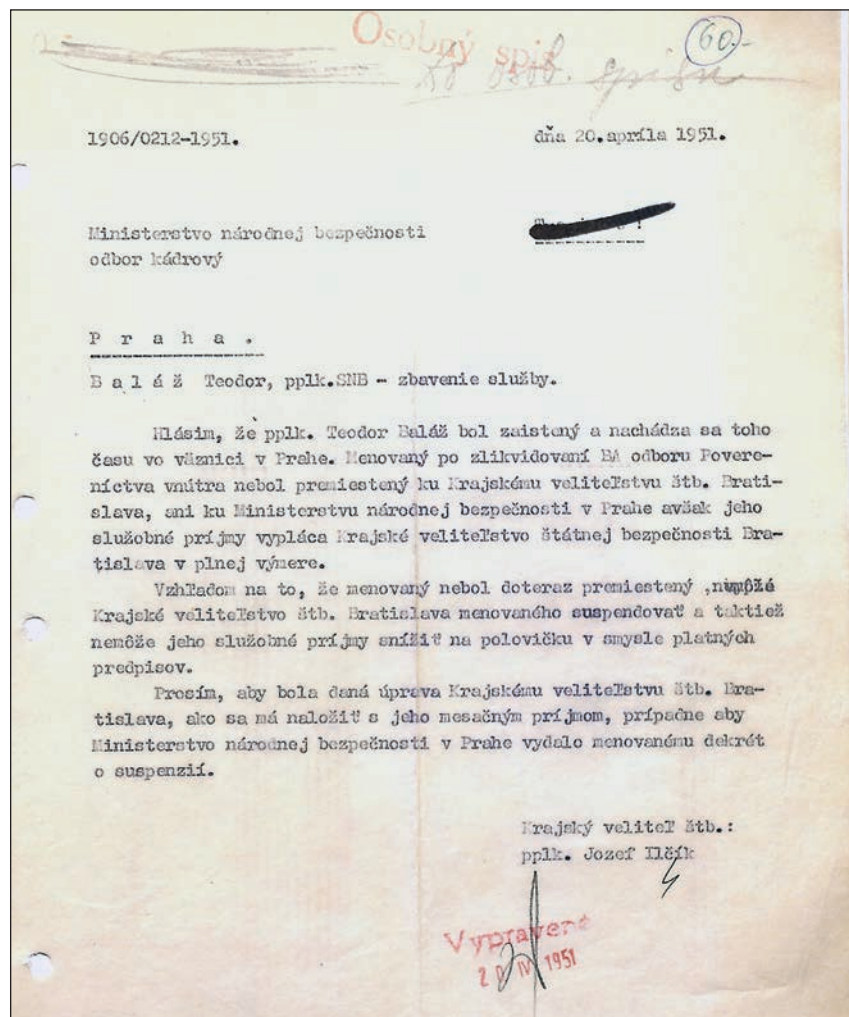
V souvislosti s hledáním nepřátel uvnitř aparátu komunistické strany na konci 40. let a na začátku 50. let se vlna zatýkání a soudní perzekuce dotkla i vysokých představitelů ministerstva vnitra, ministerstva národní obrany, Pověřenectva vnitra a struktur Státní bezpečnosti.⁶⁷ Čistka v StB na Slovensku souvisela nejen se Slánského protistátním spikleneckým centrem, ale především s Husákovým případem. Vytvořená desetičlenná skupina Oskar Valášek a spol. byla pak paradoxně odsouzena dříve než samotní tzv. slovenští buržoazní nacionalisté v prosinci 1953.

Podplukovník Teodor Baláž byl zatčen v dopoledních hodinách 7. dubna 1951 v budově Ústřední politické školy v Hyberské ulici.⁶⁸ Sám později uvedl: „A dnes ani sám neviem, čo bolo hlavnou príčinou mojho zatknutia: či to bol výstup s Lichačevom, alebo obvinenie z titoizmu, alebo iné nesmyselné obvinenie, alebo narieknutie z buržoázneho nacionalizmu pre priateľský vzťah k Husákovi, no najpravdepodobnejšie, že od istého času bolo toho všetko

66 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 985. Teodor Baláž. Dopisy.

67 O procesech s příslušníky StB na počátku 50. let viz více KALOUS, Jan. „Nepřátelé“ ve Státní bezpečnosti. Procesy s příslušníky StB. In: PERNES, Jiří, FOITZIK, Jan, eds. *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Nakladatelství Prius, 2005, s. 282 – 290; KALOUS, Jan. Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům. Husák a Okáli před soudem. In: MICHÁLEK, Slavomír, LONDÁK, Miroslav a kol. *Gustáv Husák – moc politiky, politik moci*. Bratislava: Veda, 2013, s. 458 – 479.

68 Karel Kaplan uvádí, že Baláž byl zatčen až 12. dubna 1951. Viz KAPLAN, K. *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, s. 64. V dochovaném vyšetřovacím spisu T. Baláže existuje rozkaz k zatčení podepsaný až 12. dubna 1951. Ke stejnému datu se váže i předání do věznice v Ruzyni a provedení domovní prohlídky.

Dotaz krajského velitele StB podplukovníka Jozefa Ilčíka z 20. dubna 1951 adresovaný ministerstvu národní bezpečnosti v Praze, jak postupovat dále po zatčení T. Baláže (Zdroj: ABS)

zámerne uplatňované s jedným cieľom, získať dostatok „argumentov“ pre moje zničenie.“⁶⁹

O jeho zadržení se ve vyšetřovacím spisu dochoval Záznam, podepsaný Jaroslavem Plevou a datovaný 7. dubna 1951. Podle záznamu byl Baláž vyzván, aby přijel za náměstkem ministra národní bezpečnosti Stanislavem Baudyšem.⁷⁰ Pleva ve zprávě zachytil i následující rozmluvu s Balážem: „Potom jsem zavedl řeč na změny, které u nás proběhly, že Závodský⁷¹ byl zrádce a podobně. O Závodském se vyjádřil, že s ním nešlo vůbec spolupracovati, já: ale s. Veselý byl lepší né, on: měl také svoje chyby, ale šlo s ním vyjítí.“⁷²

Uvězněný Baláž byl obviněn z tzv. buržoazního nacionalismu; konkrétně z toho, že měl ponechávat a prosazovat do funkcí členy ÚŠB, sionisty a buržoazní nacionalisty; dále pak měl sabotovat výstavbu SNB na Slovensku. Od roku 1946 měl údajně organizovat a účastnit se schůzek, na nichž byl připravován státní převrat. Také prý umožnil bývalému předsedovi Strany slobody a pověřenci pošt Pavolu Blahovi útek z republiky v květnu 1948. Dále měl udržovat špiónážní styky s jugoslávskými diplomaty Kevičem⁷³ a Trampušem (tzv. titovskými nepřáteli) v Bratislavě; odtud tedy pramenilo jeho obvinění z titoismu. Byl

69 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 985. Teodor Baláž. Dopisy.

70 Stanislav Baudyš (1906–1972) – čs. komunistický politik. Vyučil se zámečnickem. Byl členem KSČ. V letech 1939–1945 byl vězněn v koncentračním táboře Sachsenhausen. Po druhé světové válce se pohyboval v okresních a krajských politických strukturách (v letech 1949–1951 předseda Krajského národního výboru v Hradci Králové). V letech 1951–1953 vykonával funkci náměstka ministra národní bezpečnosti (do jeho kompetence spadala Státní bezpečnost). Po odchodu z ministerstva se vrátil do stranického aparátu ve východních Čechách. Více viz KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, s. 49–50.

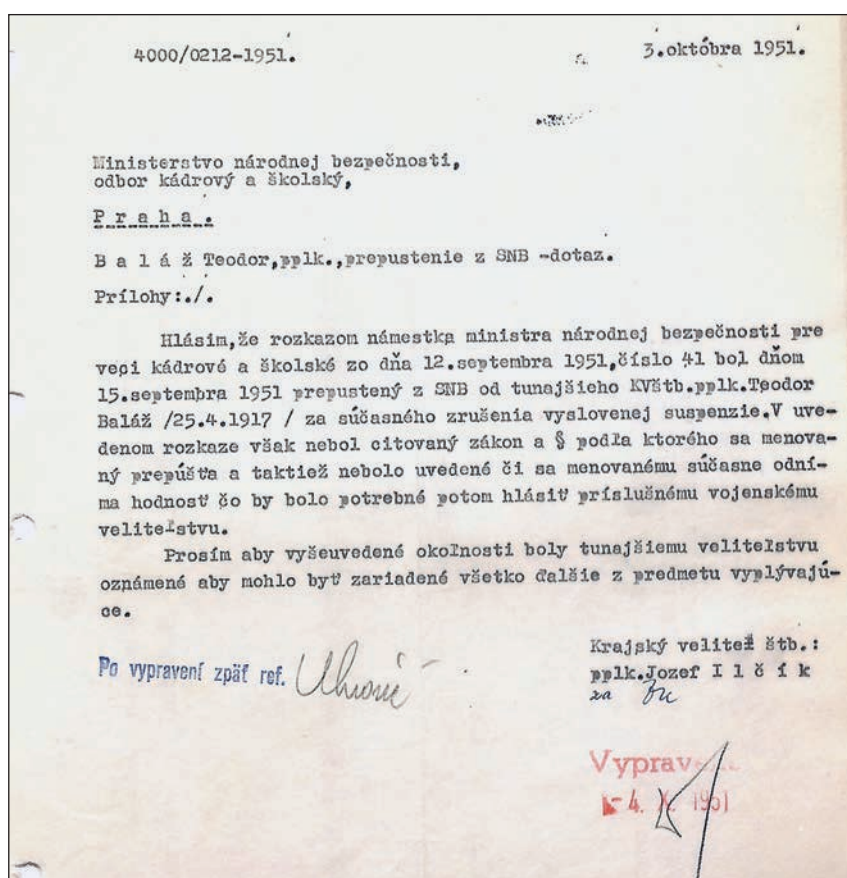
71 Osvald Závodský (1910–1954) – v letech 1950–1951 velitel Státní bezpečnosti. V roce 1951 zatčen, uvězněn a obviněn z velezrady a ze sabotáže. V prosinci 1953 byl odsouzen k trestu smrti a v březnu 1954 popraven. Více viz KALOUS, Jan. Osvald Závodský – aktér i oběť politických procesů. *Paměť a dějiny*, roč. VII, 2013, č. 3, s. 85–95; PEJČOCH, Ivo, TOMEK, Prokop. *Policisté na popravišti. Příslušníci SNB popravení v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v letech 1949–1962*. Cheb: Svět křidel, 2013, s. 225–233; MAJTENYI, David, RAJLICH, Jiří. *Říkali jim španěláci*. Cheb: Svět křidel, 2022, s. 329–417.

72 ABS Praha, f. Ministerstvo národní bezpečnosti 1950–1953 (dále f. MNB), a. č. MNB 70, sv. č. 1. Teodor Baláž, č. l. 1–2. Záznam. Věc: Baláž Theodor – jeho přivedení do budovy vel. Stb.

73 Šefik Kevič byl jugoslávským vicekonzulem v Bratislavě. Státní bezpečnost ho zatkla a obvinila z toho, že jako „titovský agent“ vykonával protičeskoslovenskou činnost. Proces s ním a dalšími 14 obviněnými (z toho bylo 10 Jugoslávců) proběhl před Státním soudem v Praze v srpnu a září 1950 (padly zde dva tresty smrti; jeden byl v případě Rudolfa Lančariče vykonán). Další tresty dosáhly celkem 198 let odnětí svobody. Viz FRONKOVÁ, Viola, KINČOK, Branislav. Manželka Mirko a Adela Petrovičovi a případ Šefik Kevič a spol. *Paměť národa*, roč. XVII, 2021, č. 3, s. 107–113.

Vězeňský trojportrét Teodora Baláže (Zdroj: ABS)

Informace o propuštění T. Baláže ze dne 3. října 1951 a dotaz na další postup (Zdroj: ABS)

také obviněn z toho, že při výsleších osob používal násilí, provokace a jiné „nezákonné metody“. Nicméně tehdy i později Baláž používání všech těchto postupů a metod odmítal.

Při zatčení byl podroben osobní prohlídce. Byla mu zajištěna služební pistole ČZ vzor 50, dva zásobníky a 25 kusů nábojů. Při domovní prohlídce mu zabavili ještě další dvě zbraně – pistoli ČZ 7,65 mm vzor 27 a pistoli Mauser. Po zatčení byl také vyfotografován. Dochoval se i popis jeho tělesných proporcí. Baláž byl vysoký 175 cm, silné postavy, měl okrouhlou tvář, černé vlasy, bez vousů, vysoké čelo, hnědé oči, přímý nos, oválné uši, tenké rty, úplné zuby, kolmá brada. Jeho hlas byl tzv. normální.

Dne 15. září 1951 byl rozkazem náměstka ministra národní bezpečnosti pro věci kádrové a školské Stanislava Baudyšeho č. 41/1951 propuštěn ze Sboru národní bezpečnosti.⁷⁴ Tento krok byl zrušen až o 12 let později po provedení rehabilitace, což mj. znamenalo, že byl zpětně zařazen do stavu, resp. do tzv. neplacené činné zálohy. Podle kádrového rozkazu ministra vnitra Lubomíra Štrougala⁷⁵ č. 687 z 25. srpna 1964 byl Baláž propuštěn dnem 20. října 1963.⁷⁶

V říjnu 1951 byla Balážovi rozhodnutím vlády odňata hodnost podplukovníka. Důvodem bylo existující podezření z protistátní činnosti.⁷⁷

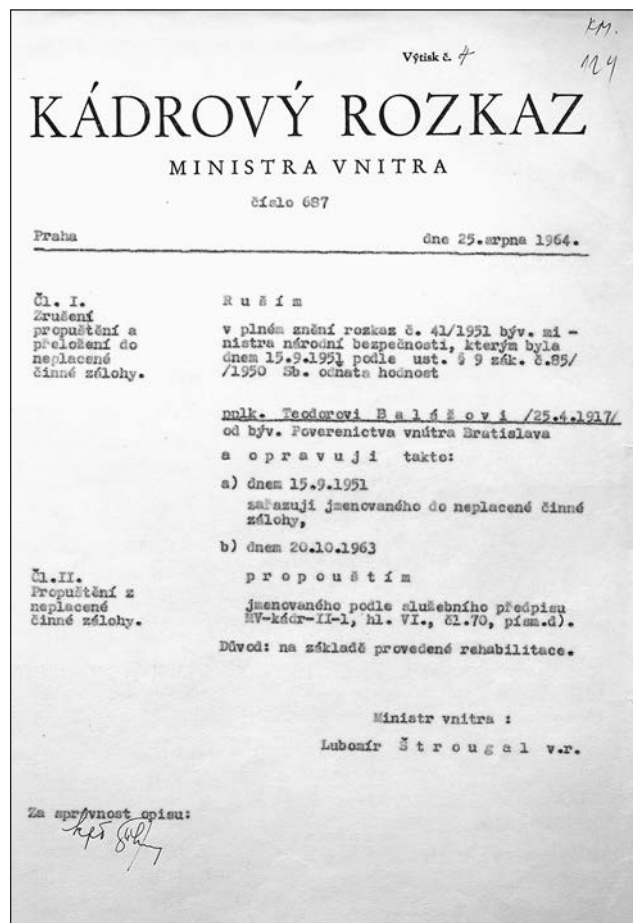
Ve vyšetřovací vazbě strávil Baláž, nyní vyšetřovanec číslo 2056, celkem 32 měsíců (období od zatčení v dubnu 1951 do zahájení soudního líčení v prosinci 1953). Vazba mu byla z nejrůznějších důvodů (mj. i pro

74 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/1917, č. I. 61.

75 Lubomír Štrougal (1924–2023) – čs. komunistický politik. Během druhé světové války byl totálně nasazen. Jeho otec, člen komunistické strany, zahynul v roce 1945. Ve stejném roce vstoupil do KSČ a zahájil studia Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Od roku 1948 pracoval ve stranickém aparátu v Českých Budějovicích. V letech 1957–1959 vedl tamní krajský výbor KSČ. Stal se členem ústředního výboru (byl jím až do konce roku 1989). V letech 1959–1961 zastával funkci ministra zemědělství a lesního hospodářství. V letech 1961–1965 byl ministrem vnitra a posléze do března 1968 tajemníkem ÚV KSČ. V dubnu 1968 se stal místopředsedou vlády. V letech 1970–1988 byl předsedou vlády ČSSR. Po listopadu 1989 se pokoušel kandidovat na generálního tajemníka ÚV KSČ, ale neuspěl a následně odešel z politiky. Více viz KALOUS, J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, s. 174–177.

76 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 124.

77 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 102–103.

Kádrový rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 687 ze dne 25. srpna 1964
(Zdroj: ABS)

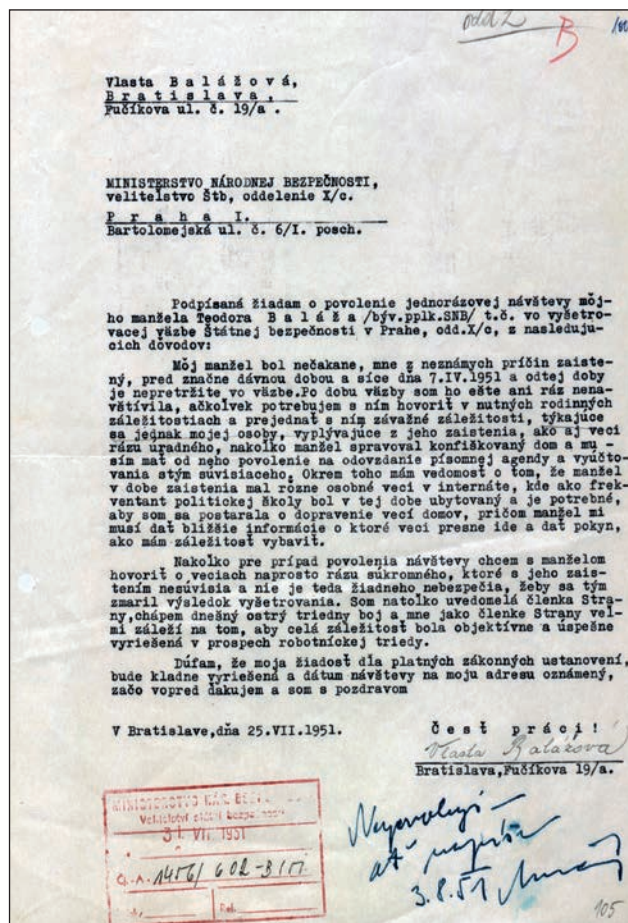
neprátelskou činnost ve prospěch USA a antisovětlismus) prodloužena na žádost vyšetřovatelů celkem třináctkrát.⁷⁸ Dne 6. května 1952 mu byl Usnesením státního prokurátora zajištěn veškerý majetek.⁷⁹

Vyšetřovací metody použité během výsledků zadržených vysokých představitelů Státní bezpečnosti byly drastické a brutální. Kombinoval se při nich fyzický a psychický tlak. Na vlastní kůži nyní uvěznění příslušníci zažívali to, co sami zaváděli do praxe a používali vůči i jen potenciálním ideologickým nepřítelům komunistů v podobně dříve vykonstruovaných kauzách. Také Baláž byl jedním z těch, kteří čelili brutálně vedeným výsledkům. Oficiálně si však nikdy

v této době nestěžoval. Snažil se hájit, argumentovat, vzdorovat, vysvětlovat. Některé dochované výsledkové protokoly jsou toho jasným důkazem. Jeho odpor ale slábl a posléze i on přistoupil na vynucené, nepřírozené a často až absurdní formulace.

V květnu 1956 v dopisu Ústřednímu výboru KSČ líčil Baláž prožitá příkoří ve vězení takto: „Z 32 měsíců vyšetřovací vazby som bol osamote asi 17 mesiacov. Za túto dobu som na pravidelné vychádzky vôbec nechodil. Prvý raz som sa dostal na niekoľko minútovú prechádzku až po šestnástich mesiacoch. V rokoch 1951 a 1952 trpel som hladom a keď som prosil o zlepšenie bolo mi toto odoprené. Na cele bola v zimných mesiacoch často

zima, ktorú som snášal len s najväčším sebazaprením. O nutných 8 hodinách spánku pri nervovom a fyzickom vyčerpaní nebolo ani pomyslenia, zvlášť v niektorých obdobiach. Chodil som na nočné výsluchy a nebolo mi často povolené ani 2 hodiny za 24 hod. spať. V roku 1952 od 22. apríla až temer do polovice mája som temer vôbec nespál. Pri tom trval so mnou nepretržitý výsluch vo dne v noci asi 10 dní a potom, po niekoľkých hodinách spánku nasledoval znova nepretržitý výsluch. Tých niekoľko hodín spánku bolo na holej zemi, v prádle, vrecovine, bez pokrývky v drsnom chlade. Stalo sa potom i pozdšie, že som spal v temnici na betonovej-xyolitovej podlahe, len v bielizni a vreckových šatách. No

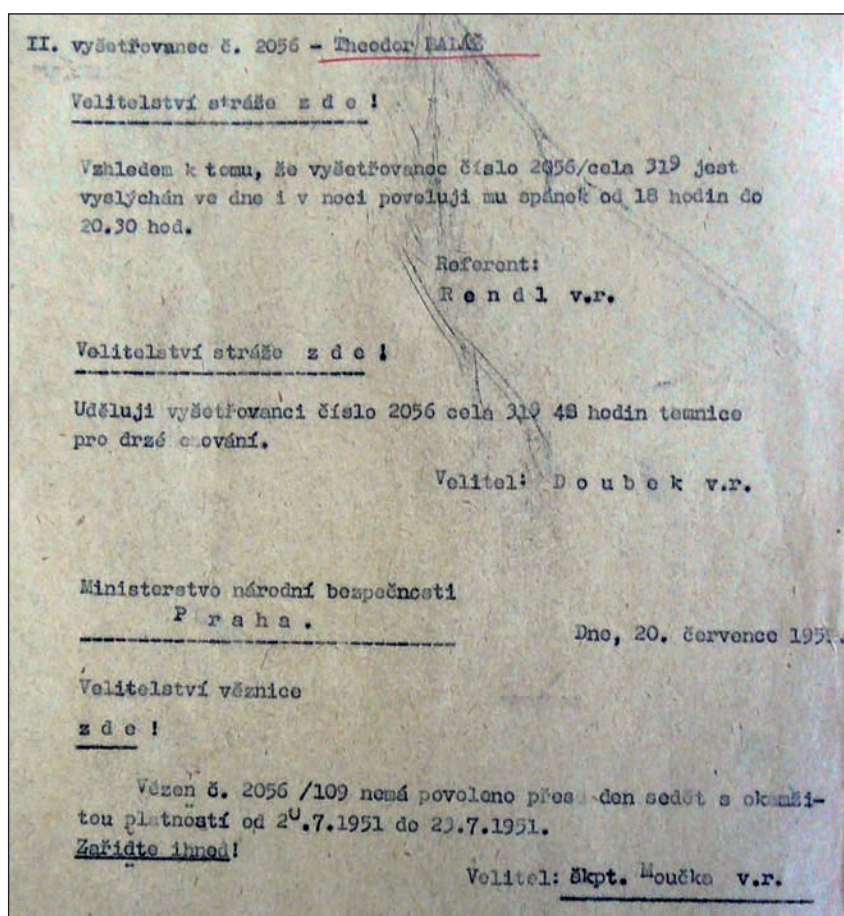

Jeden z dopisů Vlasty Balážové, červenec 1951 (Zdroj: ABS)

78 ABS Praha, f. MNB, a. č. MNB 70, sv. č. 1. Teodor Baláž, č. I. 11 – 25.

79 ABS Praha, f. MNB, a. č. MNB 70, sv. č. 1. Teodor Baláž, č. I. 26. Usnesení z 6. 5. 1952, č. j. 9 Spt I 260/51a/52n.

i vtedy, keď som v noci na výsluchoch nebol, nebolo mi často dopriane spať. V neznesiteľnej zime, zoslabený hladovaním bol som nútený spať len na ľavej strane s rukami vonku. Strážni mohli svojvoľne a kedy chceli, trieskať na dvere, alebo kopáť do plechových dverí a prikazovať ruky vonku. No stávaly sa také veci, že mi strážni sobrali prikrývky a nechali mňa v chladnej betonovej cele len v prádle. V roku 1952 som bol vyslúchaný po väčšinu roku tak, že sa výsluch prevádzal v noci. Výsluch započal hneď po večierke a trval do budíčku. No cez deň som spať nesmel. A tak po celý týždeň som nespál ani hodinu. A toto sa opakovalo každý druhý týždeň. Pokiaľ ide o metódy referentov pri výsluchu, neboli normálne a často boli protizákonné. Používanie fyzického násilia nemalo obvyklú formu uplatňovanú pred tým. Referenti prízvukovali, že sú na vyššej úrovni ako sme boli my, že oni majú iné metódy, ako z nás dostať doзнание, než akých sme používali my. Že sú povznesení nad spôsob mlátenia vyšetrovanca. No zato mi často mlátili hlavou o zeď, ťahovali vrecovinu u krku, brali mňa za šat na prsiach tak, aby mi spôsobovali bolesť ťahaním za šat a zarastené prsia. Dostal som aj pästou do tváre a do hlavy, že mi ostaly dlhší čas viditeľné znaky. Keď som vyčerpaním pri nepretržitom výsluchu odpadával bol som obliaty ladovou vodou, hoci na vyčerpané, podvyživené telo toto posobilo ako rezanie nožmi. V slovníku referentov boli pre mňa používané najhoršie nadávky. Na toto nebolo to najhoršie na celej záležitosti vyšetrovania. Omnoho horšie bolo to, akým spôsobom boli referentami stavené

Příklady trestů během vazebního stíhání T. Baláže (Zdroj: Národní archiv)

problémy, ktoré sa prešetrovaly. Tak z mnohej veci, ktorá bola vlastne možnou zásluhou v práci robili protištátne zločiny. Pravdu prekrucovali, skresľovali, vypúšťali svojvoľne tie faktá, ktoré osvetľovali nevinu a pridávali vymysleniny. Z takovýchto nepráv, polopráv a skomolenín potom vykonštruovali 'prípady', odhalenia a pod.⁸⁰

Někteří příslušníci z Valáškovy skupiny si po odsouzení stěžovali na to, že poté, co jejich spoluvězni zjistili,

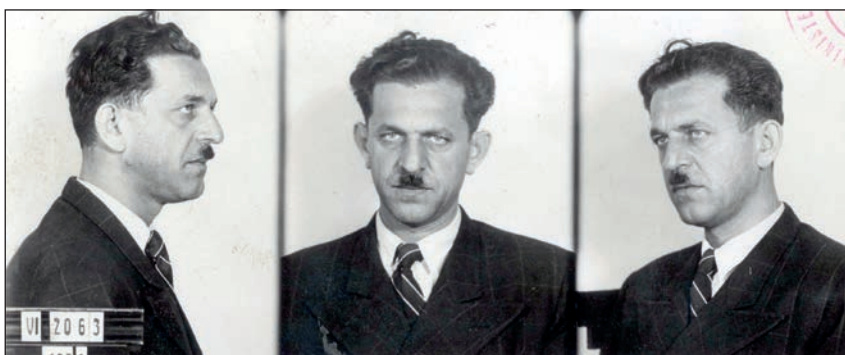
o koho se jedná, byli jimi napadeni a zmláceni. Přičteme-li k tomu nasazenou vězeňskou agenturu (tedy vězně – informátory na celách),⁸¹ různé formy zvláštních trestů⁸² a apely na strannickou kázeň v souvislosti s přiznáním v rozsahu, jaký strana pro účely soudu potřebuje, pak pozice zadržených byla velmi překerní a nelze se divit, že tomuto enormnímu tlaku podlehli a později přednášeli před soudem naučené fráze.

80 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 965.

81 Ve vyšetřovacím spisu se dochovala agenturní hlášení vězně – informátora nasazeného s Teodorem Balážem v cele. Jde o rukou psané zápisy z období od 9. května 1952 do 12. listopadu 1952. Jsou to různorodé zprávy, většinou o jeho pocitech z vyšetřování. Například ve zprávě z 22. května 1952 se objevilo sdělení, že prý Baláž pod dojmem vyšetřovacích praktik uvažoval o sebevraždě. Podle zachovaného registru svazků byl vězněm nasazeným na T. Baláže Václav Novotný, nar. 30. 11. 1906, krycí jméno Kněbl; jeho svazek byl v dubnu 1980 skartován. Viz ABS Praha, f. Zvláštní vyšetřovací (dále f. ZV-MV), a. č. ZV-113 MV. Desky označeny jako Baláž-A.

82 V případě Teodora Baláže šlo o opakované umísťování do temnice (např. za tzv. drzé chování), nutnost i během pobytu na cele stát (nikoliv sedět) či limitované množství spánku. Viz NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 963. Písemné příkazy z r. 1951 a 1952 usvědčující vyšetřovací pracovníky z používání nezákonných vyšetřovacích metod v trestní věci proti Oskaru Valáškovu a spol.

Na jaře 1953 bylo vyšetřování ukončeno.⁸³ Skupina Valášek a spol. byla obviněna z rozvratnické a sabotážní činnosti ve spojení s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského, z pokusu o rozvrat lidově demokratického režimu za využití pozic v SNB, ze spojení s mezinárodním sionismem tím, že podporovala a podílela se na provádění vystěhování osob židovského původu z lidově demokratických států po 2. světové válce (akci z pověření vlády řídil pověřenec vnitřní Daniel Okáli). Další bod obžaloby se týkal spojení s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty (tzn. se skupinou Husák a spol.), což se projevovalo např. sabotážemi práce bezpečnosti na Slovensku a krytím nepřátelské činnosti Husákovy skupiny. „Všichni obvinění tajili materiály o vyšetřování činnosti nepřátel republiky, ne učinili ze získaných materiálů opatření k odhalení a likvidaci nepřátelských živlů. Zavedli do bezpečnosti gestapácké metody při vyšetřování a v operativní práci používali provokací. Rozkládali a oslabovali bezpečnostní aparát, odtrhovali ho od strany, demoralisovali podřízené orgány. Vedoucí funkce v bezpečnosti na Slovensku obsazovali nepřáteli a nespolehlivými živly, jejich pomocí zaváděli do bezpečnostního aparátu buržoasné-nacionalistické, ba přímo separatistické tendence. Udržovali úzké styky s titovskými agenty a někteří z nich prováděli pro titovce špionáž... Všichni tito nepřátelé byli v úzkém spojení se sionistickými organizacemi, představujícími v Československu agenturu amerických a izraelských rozvědek, jejichž činnost nejen kryli, ale přímo podporovali,“⁸⁴ konstatovalo se v žalobě z listopadu 1953. Všichni obvinění se měli dopustit trestného činu velezrady (mimo Krause) a sabotáže; dále Fodor trestného činu vyzvědačství a Baláž vojenské zrady. Politický sekretariát ÚV KSČ projednal a schválil tuto žalobu na svém zasedání 30. listopadu

Vězenské portréty Mateje Béla, Oskara Valáška, Viktora Sedmíka a Rudolfa Viktorina (Zdroj: ABS)

83 Archiv Ústavu paměti národa (dále A ÚPN) Bratislava, f. Sekretariát FMV Praha (dále f. A 2/2), inventární jednotka (dále inv. j.) 188. Přehled o stave hlavních případů vyšetřovaných v Praze – Ružyně v r. 1953.

84 A ÚPN Bratislava, f. A 2/1, inv. j. 119. Návrh žaloby na skupinu slovenských buržoazních nacionalistů, sionistů a jiných nepřátelů v bezpečnostním aparátu na Slovensku; Oskar Valášek a spol., r. 1953. Viz též PEŠEK, J. *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*, s. 157 – 167.

1953. Současně uložil generálnímu prokurátorovi a ministru spravedlnosti, aby s Valáškem a spol. byl proveden neveřejný proces.

Spolu s ním byli do procesu Oskar Valášek a spol. zařazeni:⁸⁵

- Oskar Valášek – po roce 1945 ve stranickém aparátu zařazený na postu bezpečnostního referenta ÚV KSS;
- Viktor Sedmík – v letech 1949–1950 velitel StB na Slovensku;
- Rudolf Viktorin – bývalý přednosta VI. (později VII.) odboru Pověřeneckva vnitra;
- Matej Běl – velitel zpravodajského odboru Pověřeneckva vnitra;
- Šimon Čermák⁸⁶ – zástupce krajského velitele StB Bratislava;
- Mikuláš Horský⁸⁷ – přednosta pasového oddělení Pověřeneckva vnitra;

- Juraj Glaser⁸⁸ – velitel vyšetřovacího oddělení krajského velitelství StB v Bratislavě;
- Martin Kraus⁸⁹ – smluvní zaměstnanec Pověřeneckva vnitra;
- Mikuláš Fodor⁹⁰ – velitel vyšetřovacího oddělení krajského velitelství StB Bratislava.

Vojenské kolegium Nejvyššího soudu projednávalo ve dnech 7.–9. prosince 1953 případ Oskar Valášek a spol. Soudu předsedal plukovník JUDr. Jaroslav Maňal, soudci z lidu byli major F. Němec a major Hudecký. Baláž vypovídal odpoledne první den procesu. Podle Zprávy o průběhu přelíčení „*Teodor Baláž svoji činnost doznal v rozsahu administrativních protokolů. Doznal vyzrazování služebního a státního tajemství titovským agentům, avšak popřel, že by kdy dal Kevičovi neb Trampušovi jakoukoliv písemnou zprávu.*

Stejně tak popřel jeho účast na ochraně odhalení Trojana. V uvedených činech byl dostatečně usvědčen.“⁹¹ Soud ho posléze označil za nejvýraznější postavu slovenských buržoazních nacionalistů v bezpečnosti a věrného souputníka Gustáva Husáka v protistátních aktivitách.

V souladu s návrhem obžaloby uznal soud všechny obviněné vinnými a vynesl tresty v rozpětí od 4 roků do 25 let vězení. Valášek dostal trest 23 let vězení, Sedmík trest 21 let vězení, Viktorin trest 23 let vězení, Baláž trest 25 let vězení, Běl trest 25 let vězení, Čermák trest 18 let vězení, Horský trest 16 let vězení, Glaser trest 18 let vězení, Kraus trest 4 roky vězení a Fodor trest 12 let vězení.⁹²

V souladu se zněním obžaloby a rozsudku vydal 8. dubna 1954 ministr vnitra Rudolf Barák⁹³ tajný rozkaz.

85 Zde je uvedena nejvýše zastávaná pozice v bezpečnostním aparátu (takto byli dotyční představeni i v textu žaloby a před soudem).

86 Šimon Čermák (1924–2008; původním jménem Porges) – představitel StB na Slovensku. Původním povoláním byl strojní zámečnick. Od roku 1939 byl členem KSS. Od roku 1942 byl z rasových důvodů vězněn v pracovním táboře v Novákách. Účastnil se bojů SNP. Po skončení války se zapojil do práce Národní bezpečnosti a na VI. odboru Pověřeneckva vnitra. Na začátku roku 1948 krátce pracoval ve slovenském odboru ministerstva vnitra. Po návratu do Bratislavy pracoval znovu ve strukturách Státní bezpečnosti. V dubnu 1950 byl zatčen a do roku 1958 vězněn. Rehabilitován byl v roce 1963. O rok později se vystěhoval do Izraele. Viz MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*, s. 173.

87 Mikuláš Horský (1915–2000) – představitel StB na Slovensku. Členem KSS byl od roku 1936. Byl vězněn za ilegální komunistickou činnost během druhé světové války. Bojoval v SNP. Po konci druhé světové války pracoval na Pověřeneckvu vnitra.

88 Juraj Glaser (1920–1991) – představitel StB na Slovensku. Původním povoláním byl technický úředník. V roce 1944 vstoupil do KSS. Jako partyzán se účastnil bojů SNP. Po konci druhé světové války pracoval v bezpečnostním aparátu na Slovensku.

89 Martin Kraus (1920–?) – představitel StB na Slovensku. Původním povoláním byl dělník. Členem KSS byl od roku 1945. V době druhé světové války byl z rasových důvodů ve vězení, mj. v koncentračním táboře Sachsenhausen. Po druhé světové válce pracoval jako úředník ve státní správě, později jako smluvní zaměstnanec Pověřeneckva vnitra.

90 Mikuláš Fodor (1928–2013) – představitel StB na Slovensku. Po studiu gymnázia pracoval jako soustružník. Od roku 1946 byl členem KSS. Bojoval v partyzánské skupině Stalin–Jegorov. V listopadu 1944 byl Němci zraněn, zajat a uvězněn. Po konci druhé světové války pracoval ve Svazu slovenských partyzánů. Do služeb SNB nastoupil v roce 1948 jako referent hospodářského zpravodajství.

91 ABS Praha, f. ZV-MV, a. č. ZV-113 MV. Podsvazek č. 22 – Podsvazek ke skupině „Oskar Valášek a spol.“, č. I. 1 – 3. Zde – Zpráva o průběhu přelíčení se skupinou býv. bezpečnostních pracovníků Oskar Valášek a spol. u Nejvyššího voj. soudu na Pankráci ve dnech 7.–9. prosince 1953 z 9. 12. 1953 – podepsán náčelník 2. oddělení kpt. V. Ježek.

92 ABS Praha, f. ZV-MV, a. č. ZV-113 MV.

93 Rudolf Barák (1915–1995) – čs. komunistický politik. Vyučený typograf zastával stranické funkce na regionální úrovni, ať v rodném Blansku či později na kraji v Brně. Jeho mocenskému vzestupu pomohla čistka ve vedení KSČ na počátku 50. let. V září 1953 se stal ministrem vnitra. Barák se Sověty rozehrál zvláštní hru. Pokusil se oslabit pozici Antonína Novotného, což mu ale nevyšlo. Místo toho byly prověřovány jeho machinace s penězi ministerstva vnitra, které využíval na nákupy dárků, bytů nebo obrazů. V červnu 1961 odešel z ministerstva vnitra, v únoru 1962 skončil i jako náměstek předsedy vlády. Celková částka pravděpodobně odcizených prostředků činila v přepočtu 924 541 devizových korun a 765 000 Kčs. V lednu 1962 byl Barák zatčen a v dubnu téhož roku na Pankráci odsouzen pro trestný čin sabotáže a rozkrádání majetku v socialistického vlastnictví k trestu odnětí svobody na 15 let. Trest mu byl přerušen v květnu 1968. Do aktivní politiky se již nevrátil. Více viz TOMEK, Prokop. *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha: Vyšehrad, 2009; KALOUS, J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, s. 45–48.

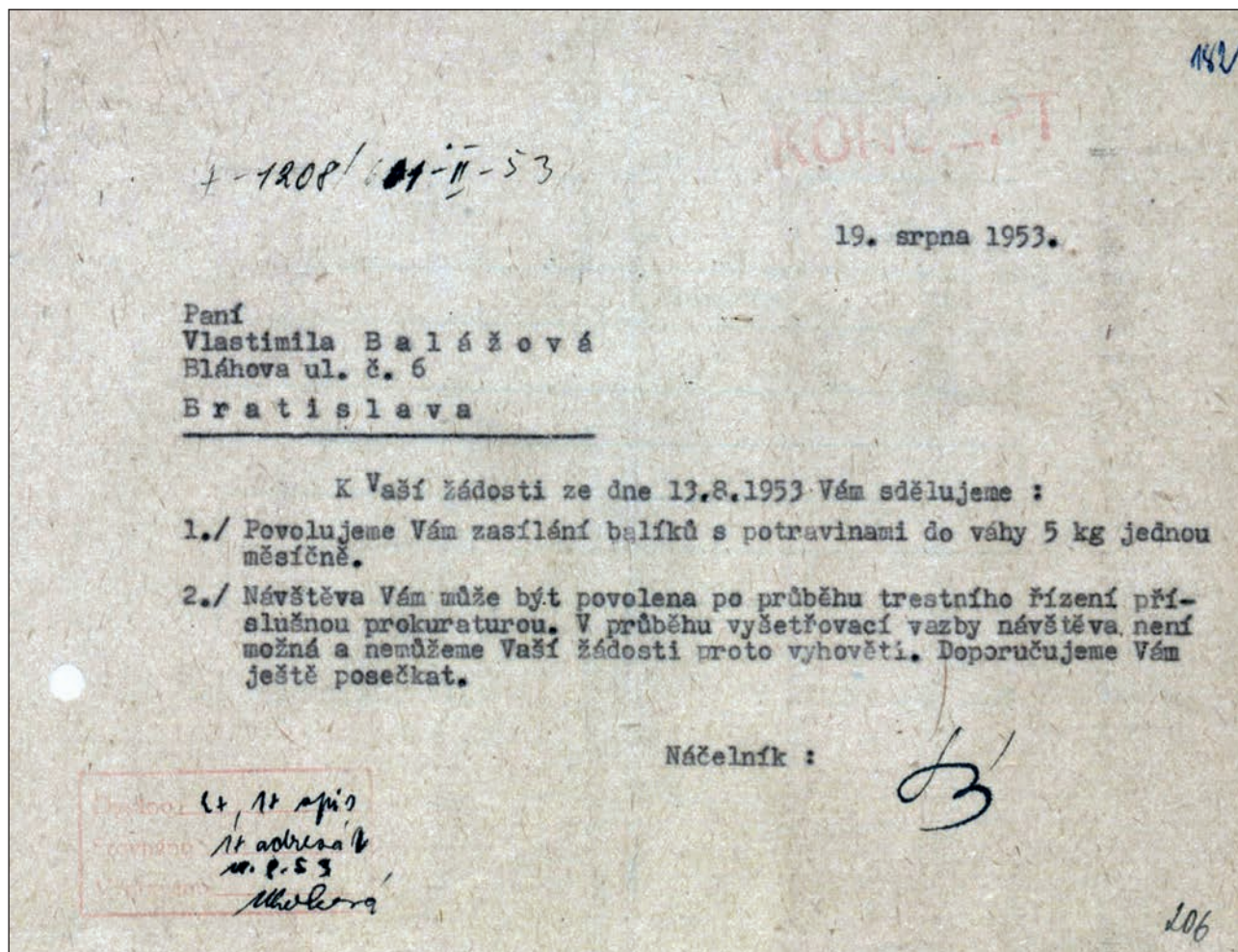
*i vyšetřovací práci a dalších rozkazů, vydaných v souladu s československými zákony. Musí se odrazit v tom, že všichni náčelníci i ostatní pracovníci se budou pevně opírat o stranické organizace v bezpečnosti a v tom, že pod vedením a pevně semknuti kolem ÚV KSČ bude celý aparát naší bezpečnosti skutečně ostrým nástrojem dělnické třídy v boji s třídním nepřítelem, v boji proti nepřítelům pokroku, socialismu a míru.*⁹⁴

Na zvláštní aspekty jeho chování během jeho věznění ve Valdicích v roce 1955 upozornil stranické vedení jeho tehdejší spoluvězeň, bývalý zaměstnanec ministerstva zahraničních věcí Evžen Klinger. V udání se o Balážovi rozepsal poměrně nelichotivě. Naznačoval v něm, že zastával stanoviska neslučitelná s členstvím v komunistické straně. Co konkrétně měl Klinger na mysli? Na dvou stranách své zprávy o Balážovi mj. uvedl: „*Vyjadřoval se soustavně s krajní ostrostí proti celé státní bezpečnosti a politice strany. (...) Jeho stanovisko vůči stát. bezpečnosti je všeobecné a krajně nenávislné. Označuje celou stát. bezpečnost za bandu zločinců a povalečů, kterým jde prý jen o to, aby udrželi svá dobrá bydla a nemuseli pracovat. Zlé je na tom to, že toto svoje stanovisko vyjadřoval i před vězni, o kterých musel vědět, že nemají s myšlenkou socialismu nic společného.*“⁹⁵ Údajně byl také podle Klingerova přesvědčen, že po svém propuštění se vrátí k práci ve Státní bezpečnosti a stane se zde nejvýznamnějším činitelem.

Ani ve výkonu trestu se však Baláž nevzdával a posílal stížnosti, či naopak písemná ujištění o věrnosti komunistické straně na nejvyšší politická místa tehdejšího režimu. Psal Karolu Bacílkovi, předsedovi vlády Viliamu Širokému, prezidentu republiky Antonínu Novotnému. Obrátil se také na delegáty XI. sjezdu KSČ. Obdobné žádosti (ale trochu stručnější) koncipovala opakovaně

94 ABS Praha, f. Organizační a vnitřní správa FMV (dále f. A 6/3), inv. j. 541. Tento rozkaz byl zrušen Tajným rozkazem ministra vnitra č. 8/1956. Viz ABS, f. A 6/3, inv. j. 950.

95 NA Praha, f. Komise I., sv. 40, a. j. 984. Vviádření Evžena Klingera o chování Theodora Baláže v NPT ve Valdicích v r. 1955.

Sdělení ministerstva národní bezpečnosti Vlastě Balážové, srpen 1953 (Zdroj: ABS)

i jeho manželka. Jistého nadějného vývoje se Baláž dočkal až po čtyřech letech.

V červenci 1956 uložilo politické byro Ústředního výboru KSČ generálnímu prokurátorovi, aby znovu přešetřil odpovědnost odsouzených v případě Valášek a spol. za nezákonné metody, které měly být jimi používány v době, kdy zastávali své funkce. Následně o tom měla být podána zpráva

a současně navržen další postup ve Valáškově případě.⁹⁶

Generálnímu prokurátorovi to trvalo 15 měsíců. V říjnu 1957 podal generální prokurátor prvnímu tajemníku ÚV KSČ Antonínu Novotnému⁹⁷ zprávu o přešetření případu Valášek a spol. Konstatoval, že řada indicií, pro které byli dotyční odsouzeni, neodpovídaly skutečnosti, byly vykonstruovány nebo zkresleny. Při novém

projednávání případu se Nejvyšší soud v lednu 1958 sice zabýval stížností hlavního vojenského prokurátora pro porušení zákona a zrušil část původního verdiktu, ale znovu uznal všechny obžalované vinnými trestným činem sabotáže a vynesl mírnější tresty v rozpětí od 4 do 17 let odnětí svobody: Valášek nově dostal trest 17 let vězení, Sedmík a Viktorin trest 9 a půl roku vězení, Baláž trest 16 let vězení

96 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 970. Usnesení 125. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 2. července 1956 k bodu: 24). Návrh na řešení případu Oskar Valášek a spol.

97 Antonín Novotný (1904–1975) – československý komunistický politik a prezident. Vyučil se strojním zámečnickem a v době první čs. republiky pracoval v dělnických profesích. V roce 1921 vstoupil do KSČ. Po okupaci zbytku Československa v březnu 1939 byl činný v ilegality. Byl zatčen a v letech 1941–1945 vězněn v koncentračním táboře Mauthausen. V letech 1945–1951 zastával funkci vedoucího tajemníka Krajského výboru KSČ v Praze. V letech 1946–1968 byl členem Ústředního výboru KSČ. V letech 1953–1968 byl prvním tajemníkem ÚV KSČ a v letech 1957–1968 také prezidentem ČS(S)R. Nese přímou osobní odpovědnost za represy, procesy a masové nezákonnosti v období totalitního komunistického režimu, zejména pak v padesátých letech.

Velitel StB na Slovensku Teodor Baláž
(Zdroj: ABS)

a Běl trest 9 let vězení; Čermák, Glaser a Horský dostali 7 a půl roku, Fodor 6 a půl roku a Kraus 4 roky vězení.⁹⁸ V lednu 1958 bylo již pět původně odsouzených na svobodě (Fodor, Horský, Čermák, Glaser a Kraus).

Díky amnestii v roce 1960 opustil Teodor Baláž vězení. Stalo se tak 10. května 1960.⁹⁹ Po propuštění pracoval jako technik v Povážských strojárnách, závod Bratislava. Toto zaměstnání mu sehnala komunistická strana. V květnu 1963 pracoval Teodor Baláž jako vedoucí technologické konstrukce v národním podniku Kovosmalt Bratislava. Byl čas od času sledován StB. Právě v květnu 1963 StB konstatovala, že neměl žádné zvláštní

zájmy. Věnoval se rodině, tedy manželce a dvěma dětem. Po zaměstnání nechodil do společnosti, mířil právě rovnou domů.¹⁰⁰

Osvobozujícího rozsudku se Valášek a spol. dočkali až v říjnu 1963, kdy byl jak rozsudek z roku 1953, tak z roku 1958 v celém rozsahu zrušen a všichni obžalovaní následně osvobozeni.¹⁰¹ „Obžalovaní už v priebehu konania na obnovu a potom aj na hlavnom pojednávaní na svoju obhajobu uviedli, že žiadnu protištátnu, tým menej sabotážnu ani velezradnú činnosť alebo inú trestnú činnosť nespáchali, naopak že ich snahou vždy bolo podľa najlepšieho vedomia plniť úkoly uložené im stranou a vládou a že pokiaľ sa pritom v ich práci nejaké nedostatky vyskytli, nemožno v zažalovaných skutkoch vidieť žiadnu trestnú činnosť. Pokiaľ pred orgánmi štátnej bezpečnosti sa v priebehu vyšetrovania doznali a vzájomne sa usvedčovali z protištátnej prípadne inej činnosti, obžalovaní tieto výpovede odvolali s tým, že boli na nich vynútené fyzickým a psychickým nátlakom zo strany vyšetrovacích orgánov a preto nie sú pravdivé,“¹⁰² konstatoval podplukovník justice JUDr. Ján Engel v odůvodnění rozsudku.

Současně se zrušením rozsudků z let 1953 a 1958 byla Ústředním výborem KSS v srpnu 1963 provedena stranická rehabilitace. Bylo mu vráceno členství ve straně, ale současně udělena důtka s výstrahou za chyby a nedostatky v bezpečnosti.¹⁰³ Když mu tuto

skutečnost oznámila závodní stranická organizace, Baláž vše přijal s nadšením jako disciplinovaný člen s tím, že zodpovědným orgánům (hlavně Ústřední kontrolní a revizní komisi) na dálku poděkoval.¹⁰⁴

Komunistická strana v červnu 1964 rozhodla, že mu po provedené soudní a stranické rehabilitaci za tzv. nezákonné věznění náleží odškodnění ve výši 170 000 korun. Správa kádrů ministerstva vnitra současně navrhovala, aby byl k 20. říjnu 1963 propuštěn ze služebního poměru a s účinností od 1. července 1964 mu byl vyplácen výsluhový důchod ve výši 909 korun.¹⁰⁵

Jeho další život není dokumenty v ústředních archivech podchycen. Snad žil v ústraní v Bratislavě a v Devínské Nové Vsi. Byl ještě svědkem pádu komunismu, rozpadu sovětského impéria i Československa. Zemřel v Bratislavě 12. listopadu 1994.

ZÁVĚR

„Počas mojej vyšetrovacej väzby v Ruzyni som si položil mnohokrát otázku, či sa možnosť zrady, alebo úmyselného škodcovstva mohla vyskytnúť u mňa hoci len v jednej myšlienke. No nech som preberal ktorýkoľvek úsek mojho života, nenašiel som v ňom nič takého ba naopak, nachádzam u seba uprimnú oddanosť veci socializmu a neviem si inak ani pre seba ani pre mojích blízkych život predstaviť inak než v socializme,“¹⁰⁶ svěřil se Baláž v květnu 1956 v dopisu adresovaném Ústřednímu výboru KSČ.

98 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 972. Usnesení ÚKRK z 25. 3. 1963 o ustavení komise k přešetřování případu O. Valášek a spol.

99 Politické byro ÚV KSČ projednalo jeho propuštění v souvislosti s připravovanou amnestií na svém jednání 12. dubna 1960. Viz A ÚPN Bratislava, f. A 2/2, inv. j. 192. Zoznam významných väzňov, ktorí majú byť v súvislosti s pripravovanou amnestiou prepustení z väzby a zoznam väzňov, na ktorých sa amnestia nevzťahuje – opis usnesenia PB ÚV KSČ z 12. 4. 1960.

100 A ÚPN Bratislava, fond XII. správa SNB Bratislava – Taktický fond (f. BA-T), a. č. T-621. Baláž Teodor.

101 A ÚPN Bratislava, f. A 2/2, inv. j. 232. Správa Najvyššieho súdu o priebehu a výsledkoch revízie politických procesov z obdobia rokov 1949 – 1954. Zoznam osob, proti ktorým bolo vedené trestné konanie v politických procesoch z rokov 1949 – 1954.

102 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 981. Rozsudek nejvyššího soudu z 23. října 1963.

103 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 119–120.

104 NA Praha, f. Komise I., sv. 40, a. j. 987. Sdělení Theodoru Balážovi, že dne 6. 8. 1963 mu bylo vráceno členství v KSČ a uložen mu trest důtka s výstrahou.

105 ABS Praha, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis T. Baláže, a. č. 631/2/1917, č. I. 119–123.

106 NA Praha, f. Komise I., sv. 39, a. j. 985. Teodor Baláž. Dopisy.

Nebyl jediným komunistou se zkušeností z věznění 50. let, kterého ani tato zkušenost nezlomila v jeho přesvědčení. Teodor Baláž představuje prototyp fanaticky oddaného stoupence komunistické ideologie. Pro „světlé zítřky“ byl ochoten udělat vše, splnit uložené úkoly a podstoupit lecjaké

zkoušky. Zůstával nezlomen, vnitřně přesvědčen o své pravdě, o tom, že konal za všech okolností správně. Historie ho měla ocenit, vyzvednout na piedestal hrdinných čekistů – nedostižných vzorů.

Teodor Baláž byl člověk, který, nejen že budoval ve prospěch totalitního

režimu Státní bezpečnost, ale hlavně byl odpovědný za násilí, provokace a nezákonnosti v letech 1945–1951. Pomáhal destruovat poslední demokratické mechanismy uvnitř státu. Ve jménu třídní nenávisti, kterou přijal v souladu s komunistickým programem, zničil osudy tisíců lidí, včetně sebe samého.

Jan Kalous • The rise and fall of Teodor Baláž. State Security Commander in Slovakia in the political process

The study presents one of the key figures of the security apparatus in Slovakia after the Second World War, Teodor Baláž. It notes his activities during the First Czechoslovak Republic and during the Second World War. In 1945, Baláž joined the newly built National Security and remained in it, or in their successors, until the early 1950s. He continued to strengthen his position. This was made possible, firstly, by his membership of the Communist Party and, secondly, by his contacts with top Communist leaders (Viliam Široký, Gustáv Husák). He was also willing, in the interests of the Communist Party and the Communist Party of the Soviet Union, to crack down on any opposition, even potential opposition. He was one of the implacable and tough promoters of the political line of the Communist Party, and he basked in the limelight thanks to his contacts with Soviet intelligence officers. For example, he was entrusted with the task of finding enemies (in the Slovak case, the so-called bourgeois nationalists), but he himself became the object of persecution after the hunt for enemies within the Communist Party of the Soviet Union was in full swing. From April 1951 to May 1960, he was imprisoned. The court gave him a sentence of 25 years. From May 1960 onwards, he became fully involved in efforts for his comprehensive rehabilitation. He achieved it after three years.

Teodor Baláž was a man who, in addition to building the State Security for the benefit of the totalitarian regime, was mainly responsible for the violence, provocations and illegalities of 1945–1951. He helped to destroy the last democratic mechanisms within the state. In the name of class hatred, which he adopted in accordance with the communist program, he destroyed the destinies of thousands of people, including himself.

PhDr. Jan Kalous, Ph.D. (1972)

Absolvent odboru historie – politologie Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze. Zamestnanec Ústavu paměti národa a Ústavu pro studium totalitních režimů. Zaujímá se především o dějiny Československa v letech 1945–1989 s zaměřením na bezpečnostní aparát. Publikoval vícero studií, nejvýznamnější z nich sú o číhošťskom prípade, vytváraní bezpečnostného aparátu po skončení druhej svetovej vojny, politických procesoch v ČSR, udalostiach v rokoch 1968–1969 a o zásahoch komunistického režimu do športu. Je autorom monografií *Inštruktážní skupina StB v lednu a únoru 1950 – zákulisí případu Číhošť (2001)*; *Číhošťský případ (2008)*; *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ (2010)* a spoluautorom monografie *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení (2013)*. Je jedným z autorov biografických slovníků – *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci (2010)* a *Biografický slovník náčelníků operativních správ Státní bezpečnosti v letech 1953–1989 (2017)*.

Kontakt: kalous@upn.gov.sk

NAJPRV FEDERALIZÁCIA, POTOM DEMOKRATIZÁCIA?

MARTIN MOCKO

Keď sa dnes hovorí o politickej „jari“ roku 1968 na Slovensku, jednu z hlavných sporných tém predstavuje skupina slovenských komunistov, ktorí výrazne presadzovali federalizáciu Československa, no zároveň sa viac či menej dištancovali od radikálnejších demokratizačných požiadaviek. Hovoríme o ľuďoch ako Gustáv Husák, Vladimír Mináč, Miroslav Válek, Vojtech Mihálik, Ladislav Novomeský. Téma na dôležitosti nepochybne pridáva ten fakt, že po nástupe tzv. normalizácie boli práve oni (azda s výnimkou chorého Novomeského) významnými predstaviteľmi normalizačnej politiky na Slovensku.

Ich postoje v roku 1968 bývajú v historickej publicistike často charakterizované heslom „*najprv federalizácia, potom demokratizácia*“. Myslíme, že každý sčítanejší záujemca o históriu už o tomto hesle počul. Lenže v rôznych publikovaných vyjadreniach, ako aj v osobných rozhovoroch s niektorými ešte žijúcimi slovenskými „federalistami“ roku 1968, často počujeme opačné tvrdenie: že takéto heslo oni nehlásali, práve naopak, hlásali, že federalizácia je neoddeliteľnou súčasťou demokratizácie.

To je dosť zásadný rozpor. Zvlášť pri téme česko-slovenských vzťahov a ich súvislostiach so zápasom oboch národov za demokraciu – teda téme, ktorá je chrbtovou kosťou rôznych sporov o výklad našich moderných dejín. Pritom je to rozpor takého typu, že by mal ísť pomerne ľahko vyriešiť: stačí len pohľadať v dobových prameňoch, čo títo ľudia vtedy naozaj hlásali. Poďme to skúsiť.

PREDMET SPORU

Pre začiatok musíme zdokladovať, ako je to s vyjadreniami o hesle „*najprv federalizácia, potom demokratizácia*“.

Tvrdenie, že bolo heslom slovenských federalistov, nájdeme najčastejšie v publicistike slovenských disidentov chartistickej orientácie, a v neskoršej publicistike ľudí, ktorí na túto politickú tradíciu nadväzujú.

Veľmi významným autorom, často citujúcim toto sporné heslo, bol slovenský historik Ján Mlynárik. Bol priamym účastníkom sporov v roku 1968, po roku 1970 vylúčený z KSČ, politicky prenasledovaný a nakoniec donútený emigrovať.

Mlynárik v mníchovskom časopise *Obrys* v roku 1984 napísal: „*Paló Števec! Najjasnejšia hlava slovenskej intelektuálnej smotánky v čase pražskej jari a slovenskej obrody. Zatiaľ čo starí dogmatici, aby rozrážali front demokratizácie, vytiahli na jej úroveň federalizáciu, dokonca pred ňu, Paló ako šéfredaktor Kultúrneho života kričal: federalizácia bez demokracie je podfuk, strecha bez fundamenty spoločného domu, ktoré sa boria, lebo sú vládou hlupákov podhnuté! Federalizácia je iba jeden z mnohých demokratických projektov demokratizácie! Avšak Lacko Novomeský s Vladkom Mináčom, čo nevychádzal zo stavu*

počastovaného a niekdajším autorom „plebejskej košeľe“ Vojtom Mihálikom, čo ju už v duchu menil za sinekúru predsedu nového parlamentu, vykrikali hlasnejšie: Najprv federalizácia, potom demokratizácia!“¹

V roku 1990 v časopise *Kultúrny život* napísal: „*To sa týkalo aj skupiny tých spisovateľov, ktorí roku 1968 pod heslom „najprv federalizácia, potom demokratizácia“ rozkladali demokratickú frontu intelektuálov, ako boli Miroslav Válek, Vojtech Mihálik, Vladimír Mináč, Milan Lajčiak, Pavol Koyš a iní (...)*“²

Aj v roku 1996 Mlynárik opäť písal: „*Potvrdil sa len vývoj z jari 1968, keď trojica spisovateľov Novomeský – Mihálik – Mináč začala proreformný boj pod heslom „najprv federalizácia, potom demokratizácia“, rozložila reformné sily medzi spisovateľmi. (...) Válek iba potvrdil, že vystúpenie známej slovenskej spisovateľskej trojice pred augustom 1968 malo svoje pokračovanie aj po ňom, že vtedajší boj za federalizáciu pri ignorovaní demokratizácie viedol do slepej uličky následnej kolaborácie (...)*“³

Slovenskému disidentovi Miroslavovi Kusému v roku 1985 v exilovom

1 MLYNÁRIK, Ján. Nepreboľané úteky. *Obrys*. Čtvrtletník nezávislé české a slovenské kultury, roč. 4, 1984, č. 2, s. 1.

2 MLYNÁRIK, Ján. Normalizácia po slovensky (I.). *Kultúrny život*, roč. 24, 1990, č. 26, s. 3.

3 MLYNÁRIK, Ján. Stalinov návrat – normalizácia (1969 – 1971). *Slovenské rozhľady*. Štvrťročník pre vedu a umenie, roč. 3, 1996, č. 8, s. 83.

Karikatúra v časopise *Roháč*, autor Viktor Kubal (Zdroj: *Roháč*, roč. 20, 1968, č. 17, s. 5)

časopise *Listy* vyšla samizdatová esej *Slovenský fenomén*, v ktorej uvádzal: „Typické pre túto optiku je teda aj prevažujúce nacionalistické slovenské stanovisko v roku 68: najprv federalizáciu! Preto boli Slováci, a to aj značná časť ich kultúrnej a politickej reprezentácie, takí „hluchí“ k ostatným problémom, považovali ich za podradnejšie, za veci, ktoré sa s federalizáciou už nejako tiež „vyriešia“ a český akcent na ne ich dráždil (...)“⁴

Obdobne hovoril aj po revolúcii, napríklad na seminári o Pražskej jari v Liberci v roku 2008: „Demokrizačný proces hneď na začiatku narazil na kruciálnu otázku výmeny kádrov. Odtiaľto sa odvíja aj rozdiel medzi českým poňatím priorít politických reforiem v krajine (Najprv demokratizácia!) a ich prevládajúcim slovenským poňatím (Najprv federalizácia!). Priorita federalizácie bola prijateľná aj pre všetky tzv. staré štruktúry, no bez pozitívneho demokrizačného programu potom strácala zmysel. Polemizoval som s touto koncepciou. (...) Najpregnantnejším výrazom tejto premeny bolo vytýčenie

hesla: „Najprv federalizácia, potom demokratizácia...“ Lenže jestvujúca slovenská politická reprezentácia rozdelila tieto dve stránky jednej a tej istej veci na dve po sebe nasledujúce úlohy, a tak v mene federalizácie odsunula vlastne slovenskú demokratizáciu do pozadia.“⁵

V roku 1988 v debata *Literárneho týždenníka*, ktorá znovuvytvorila tému federalizácie, povedal spisovateľ Ľubomír Feldek: „Pamätníci vedia, že tomuto aktu (vyhláseniu federácie) predchádzala dlhodobá diskusia na tému, čo skôr – či federalizácia alebo demokratizácia. Na Slovensku sa viac forsovala federalizácia, v Čechách demokratizácia.“⁶

1. marca 1990 v pléne Slovenskej národnej rady vystúpil Ján Budaj, čerstvo zvolený za prvého podpredsedu SNR. Rečnil k bodom programu schôdze, ktoré sa týkali prijatia novej Ústavy, názvu a štátnych symbolov SR a federácie: „(...) ľudia, ktorí sa nedokázali zlegitimovať počas udalosti revolúcie, nachádzajú dnes politickú platformu nacionalizmu. Nie je to šťastný vývoj. Na Slovensku nie je nový a neprospe-

nám ani v roku 1968, keď niekdajší prezident Gustáv Husák vyhlásil, že najprv ho zaujímajú nacionálne otázky a až potom demokratizácia.“ Odpovedal mu „federalista“ z roku 1968 a čerstvo rehabilitovaný poslanec za Komunistickej strany Slovenska (KSS) Samuel Falán: „Chcel by som v tejto súvislosti trochu opraviť pána Budaja, že najprv demokracia, potom federácia, to nebol výmysel zo Slovenska. To, že je potrebná demokracia a potom federácia, vychádzalo z tých kruhov, ktoré chceli odkladať zriadenie federácie v roku 1968. Zásada bola tá, že federácia je súčasťou demokracie a trvalo sa na tom, aby sa federácia vytvárala hneď v roku 1968. Tak bola zriadená vládna komisia pre federáciu. Osobne som v tomto pracoval. Znovu sa viedli boje o to, či nejakým spôsobom predsa len tú federáciu neoslabovať, čiže otázku federácie treba vidieť aj v tejto súvislosti.“⁷

Nedlho potom exdisident Vladimír Maňák v rozhovore s Jánom Čarnogurským nadhadzoval: „V šesťdesiatom ôsmom, keď sa na Slovensku silnejšie demokrizačné hnutie napájalo zo

4 KUSÝ, Miroslav. Slovenský fenomén. *Listy. Časopis československé socialistické opozície*, roč. 15, 1985, č. 5, s. 33.

5 KUSÝ, Miroslav. Demokracia a demokratizácia 1968 (ako som vtedy vykladal socializmus s ľudskou tvárou). *Česko-slovenská historická ročenka*, 2008, s. 196 a 208.

6 Slováci a Česi v roku osemdesiatom. *Literárny týždenník*, roč. 1, 1988, č. 3, s. 10–11.

7 *Stenografická správa o 22. schôdzi Slovenskej národnej rady konanej 1. marca 1990* [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=1513>

zdrojov z Čiech, vytiahli tu ľudia, ktorým šlo o záchranu totality, podľa mňa obsahom nezmyselné a svojím dosahom zlomyselné heslo „najprv federalizáciu – potom demokraciu“, namierené, pravdaže, proti demokracii. Myslím, že šlo o hrubé zneužitie oprávnených požiadaviek Slovákov. Z tých ľudí sa potom vykluli normalizátori.“⁸

Podobne spomínal herec Milan Lasica: „Spomínam si, ako Slováci v šesťdesiatom ôsmom bojovali za federáciu pod heslom „najprv federácia, potom demokracia.“⁹ Inde: „V šedesátom ôsmom ovsťem v Praze šlo o demokratizáciu, zatímco v Bratislavě o federácii. I heslo znělo: nejdřív federalizace, pak demokracie.“¹⁰

Básnik Ivan Štrpka v roku 1981 nehovoril explicitne o hesle, ale o „protipohybe“ voči demokratizácii v tomto duchu: „Práve Husák sa v roku 1968 stal základným predstaviteľom toho slovenského protipohybu – najprv federalizácia, potom demokratizácia. (...) Na vlastné oči som ten protipohyb zažil v Kultúrnom živote, keď v apríli 1968 z našej redakčnej rady vystúpili Husákovi stúpenec Ladislav Novomeský, Vojtech Mihálik a Miroslav Válek.“¹¹

Avšak formulácia „najprv federalizácia, potom demokratizácia“ nezaznieva len z doteraz uvádzaných, povedzme „chartisticko-liberálnych“ kruhov. Rovnako ju len nedávno pripomenul napríklad redaktor ľavicovej *Pravdy* Vladimír Jancura.¹² Jeden z komentárov pri internetovej verzii jeho článku mu oponoval, podobne ako v roku 1990 Faltán Budajovi, že to heslo bolo hlásané naopak a opačnou stranou.¹³

Titulná strana časopisu *Roháč* s karikatúrou Viktora Kubala (Zdroj: *Roháč*, roč. 20, 1968, č. 17, s. 1)

Tvrdenie o hesle „najprv federalizácia...“ nájdeme aj v anonymnej kritike „Mináčovskej ľavice“, písanej z internacionalisticko-komunistického

pohľadu, na takto orientovanom portáli *Karmína*.¹⁴

Toto heslo odznelo aj v dokumentárnom filme *Válek* z roku 2018.

8 Nová štátna idea. Redakcia Slobodného piatka sa zhovára s podpredsedom vlády ČSFR a predsedom KDH dr. Jánom Čarnogurským. *Slobodný piatok*, roč. 1, 25. 5. 1990, s. 3.

9 LASICA, Milan. *Lenže ja som iba komik... Rozhovory s Jánom Štrasserom*. Bratislava: Forza Music, 2005, s. 223.

10 KOLÁŘ, Jan. *Nepatřím mezi zklamané (rozhovor s Milanem Lasicem)*, 25. 6. 2012 [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://www.divadelni-noviny.cz/milan-lasica-rozhovor>

11 ŠTRASSER, Ján. *Žiť svoju báseň. Rozhovory s Ivanom Štrpkom*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2018, s. 97 – 98.

12 JANCURA, Vladimír. *S federáciou získali Slováci aj štátnosť. S otáznikmi* [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://zurnal.pravda.sk/neznama-historia/clanok/497332-s-federaciou-ziskali-slovaci-aj-statnost-s-otaznikmi/>

13 Debata k článku JANCURA, Vladimír. *S federáciou získali Slováci aj štátnosť. S otáznikmi* [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://debata.pravda.sk/debata/497332-s-federaciou-ziskali-slovaci-aj-statnost-s-otaznikmi/prispevok/6016229#post6016229>

14 *Mináčovská ľavica (2)* [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://karmina.red/posts/minacovska-lavica-2/>

Rovnako ako u Mlynárika, aj tu bolo pripísané vystúpeniu trojice básnikov z redakčnej rady Kultúrneho života: „(Válek) bol stúpencom krídla tzv. federalistov, ktorí už od konca roka 1967 jasne presadzovali názor, že v hierarchii politických krokov treba uprednostniť najskôr zmenu formy Československej republiky na federáciu, až potom realizovať demokratizačné snahy v spoločnosti. Bol to práve Válek spolu s Mihálíkom a Novomeským, ktorí v tejto súvislosti vystúpili z redakčnej rady Kultúrneho života a neskôr ho zrušili.“¹⁵

Tvrdenia o hesle „najprv federalizácia“ zaznievali aj z českej strany. Napríklad v roku 1991 prezident ČSFR Václav Havel v rozhovore povedal: „Mám v živé pamäti, jak v roce 1968 někteří slovenští intelektuálové razili heslo ‚nejdřív federalizace, potom demokratizace‘, aniž chápali, že bez demokracie nemůže žádná skutečná federace existovat.“¹⁶

Normalizačný disident, literárny kritik Milan Jungmann v roku 2007 napísal: „Zatímco na třetím sjezdu (československých spisovatelů) byli Slováci aktivní a Češi spíš mlčeli, na čtvrtém sjezdu to bylo naopak. Slováci totiž tvrdili, že příprava na sjezd byla

udělána nikoliv v Praze, ale v Paříži, v redakci Svědectví. Na Slovensku tehdy vycházel časopis Kulturní život, který byl poměrně ostrý, ale pro Slováky otázka stála jinak: nejdřív federalizace a pak demokratizace. Čechy samozřejmě žádná federalizace nezajímala, proto tam došlo k takovému napětí.“¹⁷

Vojenský historik Jiří Hlaváček charakterizoval spomienky príslušníkov Čs. ľudovej armády na rok 1968 takto: „Do narativu touhy po slovenské emancipaci (v duchu Husákova hesla ‚nejprve federalizace, pak demokratizace‘), jejíž představitelé jsou – obdobně jako Jozef Tiso v době fašistického slovenského státu – ochotni bez skrupulí ‚hodit český národ přes palubu‘ a přiklonit se oportunisticky na stranu mocnějšího (...)“¹⁸

Časť pamätníkov uvádza postoj federalistov v trochu inej obmene, charakterizovanej výrazom „federalizácia verzus demokratizácia“. Teda nie ako spor o to, čo urobiť prv, ale ako dva ciele, ktoré nejakým spôsobom boli stavané proti sebe. Napríklad už v roku 1988 vedenie Zväzu československých spisovateľov vyhlasovalo: „Tento pohyb v našom štáte je nepredstaviteľný bez prehlbovania princípov demokratizácie

a federalizácie, ktoré sa v minulosti dostávali do neprípustnej opozície.“¹⁹ Rudolf Chmel interpretoval spor takto: „Základný spor šesťdesiateho ôsmeho roku sa vyhranil na protiklade Česi za demokratizáciu – Slováci za federalizáciu, akoby tieto dva postoje boli v nepreklenuťelnom protiklade.“²⁰ Spisovateľ Anton Hykisch skĺbil obe verzie: „Ústrednou otázkou sa stala známa dilema ‚Demokratizácia – versus – federalizácia‘. Pravdaže, táto dilema bola falošná, nemohlo ísť o žiadne poradie.“²¹

U iných účastníkov či komentátorov nachádzame spor z roku 1968 aj v ďalších interpretáciách. Niektorí napríklad hovoria, že citovaný výrok nebol pôvodne sloganom federalistov, ale stal sa ním až po okupácii.²² Dominik Tatarka v Navrávačkách napísal, že „toto kategorizovanie prichádza vždy až ex post. Aj federalizácia a demokratizácia.“²³

Iní zase uvádzajú opačnú formuláciu, používanú zo strany tzv. „demokratizátorov“: „Najprv demokratizáciu, potom federalizáciu.“ Príkladom toho je už citovaný Samuel Falťan alebo ponovembroví politici Ján Čarnogurský²⁴ a Peter Weiss.²⁵ Sú aj prípady,

15 Lančarič, Patrik. *Válek* (film), 2018, čas 59:00 min.

16 HAVEL, Václav. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991, s. 16 [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://www.vaclavhavel.cz/docs/archive/texty-1989-/letni-premitani.pdf>

17 Spisovatelé bojovali za svobodu slova, a tím pádem za svobodu vůbec. *Host – měsíčník pro literaturu a čtenáře*, roč. 23, 2007, č. 6, s. 10 – 11.

18 HLAVÁČEK, Jiří. Vzestup a pád ČSLA?: Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970), Praha: Karolinum, 2019, s. 235 – 236.

19 Vyhlásenie Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov zo slávnostného rozšíreného zasadnutia pri príležitosti 70. výročia vzniku ČSR. *Literárny týždenník*, roč. 1, 1988, č. 7, s. 2.

20 CHMEL, Rudolf. *Úvod do pamětí*. Bratislava: Kalligram, 2019, s. 135.

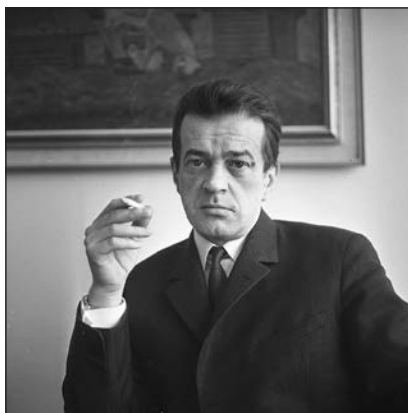
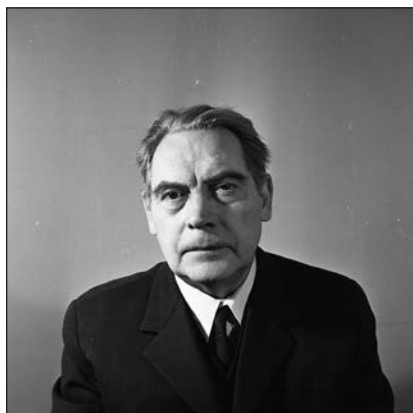
21 HYKISCH, Anton. Roky 1968 – 1969 a slovenskí spisovatelia: Ilúzie – fakty – zlyhania. In: POSPÍŠIL, Ivo, ed. *Česko-slovenské reflexe: 1968 (jazyk – literatura – kultura)*. Brno: Tribun EU, 2009, s. 49 – 57.

22 Slovensko po roku 1968 (rozhovor s Jánom Roznerom). *Okno. Kulturní politický bulletin Čechov a Slovákov v Holandsku*, roč. 10, 1979, č. 50, s. 16; HLAVATÝ, Pavel: 1968 – Husákova federalizace, Český rozhlas, relácia Archiv Plus, 27. 10. 2013, čas okolo 16. minúty [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://plus.rozhlas.cz/1968-husakova-federalizace-6541392>

23 TATARKA, Dominik. Navrávačky (ukážka). *Samizdat K*, 1987, s. 6.

24 PALATA, Luboš. *Samostatnost Slovenska byla neodvratná, říká premiér Čarnogurský* [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/jan-carnogursky-samostatnost-rozdeleni-csfr-ceskoslovensko-slovensko-rozhovor.A171231_104551_zahranicni_hm1

25 WEISS, Peter. *Česko a Slovensko: Federalizace a demokratizace* [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-petice/Peter-Weiss-Cesko-a-Slovensko-Federalizace-a-demokratizace-563289>

Ladislav Novomeský, Miroslav Válek a Vojtech Mihálik, traja básnici, ktorí na jar 1968 odišli z redakčnej rady časopisu *Kultúrny život* (Zdroj: Archív TASR)

keď nastal posun: literárny vedec Pavel Matejovič v roku 2014 uvádzal heslo „najprv federalizáciu...“²⁶ a v roku 2016 už opačné heslo.²⁷

Pokiaľ je autorovi známe, odborná literatúra sa doteraz priamo nezaoberala skúmaním pravdivosti rôznych tvrdení o tomto hesle. Historici spravidla vzťah federalizácie a demokratizácie skúmali v širších súvislostiach. Sporné heslo, napriek jeho rozšírenosti v publicistike, buď vôbec nezmieňovali,²⁸ alebo pokiaľ áno, tak len okrajovo, a nedávali celkom jednoznačnú odpoveď, čo sa týka jeho autenticity.²⁹

VYHLÁSENIE TROCH BÁSNIKOV

Kde teda začať pátrať? Prvou nitkou, ktorej sa môžeme zachytiť, je pre nás zmienka najmä Jána Mlynárika o trojici básnikov Novomeský, Válek a Mihálik, ktorá „začala proreformný boj pod heslom „najprv federalizácia, potom demokratizácia““.

Táto trojica sa vlastnou platformou zviditeľnila na jar 1968, keď na protest odišla z redakčnej rady časopisu

Kultúrny život. Nejaký čas po abdikácii básnici vydali vyhlásenie vysvetľujúce ich pohnútky. Odmietli výklad, že príčinami „zreteľného rozdelenia frontov v slovenskej spisovateľskej obci“ od leta 1967 sú rozdielne postoje na IV. zjazde spisovateľov na jeseň 1967 či spory okolo emigrovaného Mňačka. Tieto spory označili za umelo nafúknuté. Hlavnou podstatou sporu podľa nich bolo to, že odmietali jednostranné (proizraelské) hodnotenie arabsko-izraelského vojnového konfliktu, aké podľa nich zaujímala väčšia časť redakcie *Kultúrneho života*. Svoj postoj formulovali nasledovne: „Nazdávame sa, že slovenskí spisovatelia, ak rozmyšľajú a cítia humanisticky, musia sa stavať kriticky k nacionálnemu šovinizmu na oboch stranách. Kultúrny život to dosiaľ robil veľmi jednostranne.“³⁰

Nezostali však len pri tom. Zahraníčnopolitický problém prepojili aj s vnútropolitickou otázkou federalizácie, ktorá bude zaujímať nás. Preto príslušnú pasáž odcitujem v úplnosti: „Sme presvedčení, že téza: najprv

demokratizácia, potom federalizácia, ktorá je teraz taká rozšírená a ktorej konkrétne ozveny možno nájsť aj v Kultúrnom živote, je pomylená a že tieto dve otázky nemožno od seba oddeľovať ani preferovať jednu pred druhou, pričom sa domnievame, že životný záujem slovenského národa – totiž realizovanie úplnej svojbytnosti a zvrchovanosti tohto národa – nás oprávňuje akcentovať v tejto situácii práve myšlienku federalizácie. Bez jej dosiahnutia, bez dovŕšenia národnej revolúcie, nemôže totiž existovať ozajstná demokracia, aspoň nie demokracia slúžiaca záujmom slovenského národa.“³¹

Teda vidíme, že nie sú pravdivé citované tvrdenia Mlynárika, že táto trojica „viedla boj“ resp. „vykričala“ pod heslom „najprv federalizácia, potom demokratizácia“. Presne naopak, tvrdili, že demokratizáciu od federalizácie nemožno oddeľovať ani preferovať jednu pred druhou. Naopak, oni obviňovali *Kultúrny život*, že v ňom „nachádzajú odozvy“ opačnej tézy „najprv demokratizácia, potom federalizácia“.

26 MATEJOVIČ, Pavel. *Vladimír Mináč a podoby literárneho diskurzu druhej polovice 20. storočia*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 23.

27 MATEJOVIČ, Pavel. Kultúrne časopisy ako indikátory politických zmien na konci šesťdesiatych rokov. In: TÍŽIK, Miroslav, KMEŤ, Norbert, eds. *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016, s. 418.

28 Napríklad: RYCHLÍK, Jan. *Česi a Slováci ve 20. století*. Praha: Vyšehrad, Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 226 – 228.

29 Napríklad: LONDÁK, Miroslav, SIKORA, Stanislav, LONDÁKOVÁ, Elena. *Od predjara k normalizácii*. Bratislava: VEDA, 2016, s. 38 – 39, 276, 283.

30 Pozri aj: VÁLEK, Miroslav. Dve otázky na rozmyšľanie. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 12, s. 7.

31 Prečo abdikovali. Vyhlásenie L. Novomeského, M. Válka a V. Mihálik. *Pravda*, roč. 49, 27. 4. 1968, č. 116, s. 2; Čo sa vlastne stalo?, *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 18, s. 3.

Čo pripustili, bolo, že „akcentujú“ otázku federalizácie. Neskôr viacerí ich kolegovia v „akcentovaní“ federalizácie videli rozpor s predchádzajúcim tvrdením, že nemožno „preferovať“ federalizáciu pred demokratizáciou. To záleží od toho, ako presne si vyložíme význam slov „preferovať“ a „akcentovať“. Ak pod „preferovaním“ rozumieme časové uprednostňovanie jedného pred druhým (v zmysle nimi kritizovaného hesla „najprv demokratizáciu, potom federalizáciu“), potom preferovanie znamená niečo iné než akcentovanie. Domnelý rozpor sa tým rieši: Treba federalizovať aj demokratizovať súčasne, ale oni pociťujú potrebu viac sa zaoberať federalizačnou stránkou tohto dvojstranného procesu.

ČO HLÁSALI FEDERALISTI

Citované tvrdenie Mlynárika o vystúpení trojice básnikov je teda preukázateľne nepravdivé. Iní autori však spomínali heslo „najprv federalizácia...“ v širšom časovom kontexte roku 1968. Na overenie týchto tvrdení musíme preštudovať podstatne viac než len jedno konkrétne vyhlásenie.

Ako sa teda slovenskí federalisti vyjadrovali k vzájomnému vzťahu federalizácie a demokratizácie? Táto otázka nejde zodpovedať inak než tak, že si ich vyhlásenia ako-tak systematicky zmapujeme. Budeme si všímať najmä hlavný politický denník *Pravda* a týždenník *Kultúrny život* ako hlavnú tribúnu demokratizácie i federalizácie v nádeji, že tieto dve periodiká budú dostatočne reprezentatívne pre slovenskú politickú scénu. Len pre poriadok pripomínáme, že „federalistický“ časopis *Nové slovo* v skúmanom období ešte nevychádzal.

SPORNÁ FEDERÁCIA

Otázka nerovnoprávneho postavenia Slovákov (ako národa) v spoločnom štáte bola témou, ktorá sa, napriek snahám stranického vedenia, opakovane vynárala prakticky po celé obdobie 1948 – 1968. Kým do roku 1963 predstavovala najmä dôvod a zámienku k perzekúciám, od rehabilitácie tzv. „slovenských buržoáznych nacionalistov“ sa začali množiť hlasy volajúce po jej riešení. Od roku 1945 až do jari 1968 však nebolo prakticky možné hovoriť o federácii.³²

Podobne aj téma demokratizácie (v tom zmysle, ako sa tento termín používal počas roku 1968) sa v tlači otvorila zhruba v priebehu februára 1968. Až odvtedy sa dá hovoriť o nejakých „heslách“ a sporoch ohľadom vzťahu týchto dvoch požiadaviek. Preto začneme naše skúmanie koncom februára.

Prvý známy článok, vyjadrujúci sa ku vzťahu demokratizácie a federalizácie, napísal, príhodne, hlavný „obvinený“ Gustáv Husák. Ten ešte nie „federalizáciu“, ale „nacionálnu otázku“ zarámcoval ako súčasť demokratizačného procesu už v *Kultúrnom živote* 23. februára 1968: „Riešenie, či doriešenie nacionálnej otázky je nevyhnutnou súčasťou demokratizačného procesu, stojí na programe dňa.“³³

Jednomyselne prijatá rezolúcia komunistov Právnickej fakulty Univerzity Komenského (UK) z 29. februára hovorila priamejšie: „Navrhujeme, aby sa federatívny model štátoprávneho usporiadania vzťahov Čechov a Slovákov uskutočnil neodkladne, v rámci prebiehajúceho demokratizačného procesu. Domnievame sa, že skutočný demokratizačný proces je nemysliteľný bez spravodlivého, marxisticko-leninského

Drahomír Kolder, tajomník ÚV KSČ
(Zdroj: TASR/reprofoto)

riešenia národnostnej otázky.“ Publikovaná však bola až s desaťdňovým omeškaním.³⁴

V tejto dobe bol ešte výraz „federácia“ dosť nesamozrejmou formuláciou. Napríklad v *Pravde* 2. marca tajomník ÚV KSČ Drahomír Kolder hovoril o pripravovanom Akčnom programe ÚV KSČ tak, že poskytuje široké právomoci existujúcim národným orgánom, a že „vztahy našich dvoch národov by sa mali upraviť v duchu Košického vládneho programu“.³⁵

Ekonom Viktor Pavlenda z Vysokej školy ekonomickej v tom istom čísle *Pravdy* označil princíp z Košického vládneho programu „rovný s rovným“ za samozrejmý. Jeho potrebu zdôvodňoval ešte nie demokratizáciou, ale marxizmom. Otázku konkrétnej optimálnej formy nového štátoprávneho usporiadania označil za otvorenú, ktorá musí vziť z „komplexne prepracovanej teórie národnostných vzťahov socializmu“.³⁶

Dôležitým míľnikom k takejto teórii bolo zasadanie medziodborového tímu

32 Pozri: HYSKO, Miroslav. Za úprimné bratstvo Čechov a Slovákov. *Nové slovo*, roč. 1, 1945, č. 1, s. 10 – 11; NOVOMESKÝ, Ladislav. Politické strany v Československu. *Nové slovo*, roč. 1, 1945, č. 4, s. 3 – 5; O pokuse M. Gosiorovského z roku 1963 pozri: LONDÁK, Miroslav, SIKORA, Stanislav, LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie*. Bratislava: Veda, 2002, s. 87 a nasl.

33 HUSÁK, Gustáv. Odkaz a program. Poznámky k Februáru IV. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 8, s. 1 a 10.

34 Komunisti na Právnickej fakulte UK v Bratislave k štátoprávnomu usporiadaniu pomeru Čechov a Slovákov. *Pravda*, roč. 49, 10. 3. 1968, č. 69, s. 1 a 2.

35 Príťažlivosť programu. Tajomník ÚV KSČ D. Kolder besedoval s novinármi. *Pravda*, roč. 49, 2. 3. 1968, č. 61, s. 1.

36 PAVLEND, Viktor. Rovný s rovným. *Pravda*, roč. 49, 2. 3. 1968, č. 61, s. 3; PAVLEND, Viktor. Rovný s rovným. *Pravda*, roč. 49, 6. 3. 1968, č. 65, s. 3.

Z. Mlynára, ktorý už od roku 1967 pripravoval reformu politického systému. V dňoch 6. – 8. marca tento tím usporiadal konferenciu práve k otázke národnostných vzťahov. Podľa dobového vyjadrenia jeho jediného slovenského člena, Husákovho generačného súputníka Félixu Vašečku z Ústavu štátu a práva SAV: „V rade teamu spočiatku (...) prevládala názor, že z hľadiska demokratického politického systému národnostný aspekt nepatrí medzi základné. Keď sa však rokovalo o jednotlivých, nesporne základných otázkach socialistického politického systému, logika vecí jednoznačne viedla k záveru, že vo viacnárodnom štáte národnostný aspekt patrí medzi základné otázky demokratického systému. Keďže socialistický politický systém môže mať len demokratický charakter (čo je za hranicami demokracie, je zároveň za hranicami socializmu), rešpektovala sa logika vecí. Rada teamu preto rozhodla nastoliť rokovanie o národnostnej otázke medzi základnými otázkami politického systému v ČSSR. (...) Našla sa však skoro spoločná reč a problematika sa posunula do roviny, v ktorej sa široký aktív vedeckých pracovníkov zhodol v princípe a prišiel k záveru: optimálneho štátoprávneho usporiadania vzťahov českého a slovenského národa je demokratická federácia rovnocenných a rovnoprávných národov.“³⁷ V neskorších

Félix Vašečka, pracovník Ústavu štátu a práva SAV, v rokoch 1969 – 1970 minister spravodlivosti Slovenskej socialistickej republiky (Zdroj: Archív TASR)

spomienkach na toto zasadnutie sa z českej strany vyskytlo tvrdenie, že už tu (a dokonca už v roku 1967) vraj Slováci hlásali heslo „najprv federalizáciu“ a jediný Vašečka presviedčal „svojich“ o potrebe demokratizácie.³⁸ Samotný Vašečka v citovanom dobovom rozhovore (a aj viacerých neskorších) naopak tvrdí, že tu česká strana spočiatku hlásala heslo „najprv demokratizáciu...“

Celej slovenskej reprezentácii pripisuje Vašečka postoj, že federalizácia je súčasťou a nevyhnutnou podmienkou demokratizácie.³⁹

FEDERALIZÁCIA – NEODEDELITEĽNÁ SÚČASŤ DEMOKRATIZÁCIE

Až do tohto obdobia sa tlač venovala primárne (ostatným) otázkam

37 ZAJACOVÁ, Viera. Vedci o federácii (rozhovor s F. Vašečkom). *Pravda*, roč. 49, 19. 3. 1968, č. 78, s. 3.

38 Člen tímu Lubomír Brokl zanechal takúto spomienku: „Mimochodom na zasadnutí ve slovenských Smolenicích přišel i Gustáv Husák. I když ještě neměl politickou funkci, už tam dorazil jako velmož, asistent mu nesl aktovku a na rozdíl od ostatních nediskutoval, ale kázal. Už v roce 1967 se naplno řešil problém, jestli dříve provést demokratizaci systému, nebo federalizaci. Mnění Čechů a Slováků v tomto bylo rozdílné. Jediný Slovák, který měl opačný názor, byl jistý Felix Vašečka, což byl Husákův spoluvězeň z padesátých let. Přesvědčoval Slováky, že jestli neproběhne demokratizace života, bude jim federace k ničemu.“ PEČINKA, Bohumil. Dějiny se nedějí, ale dělají. Rozhovor s profesorem Lubomírem Broklem [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://www.cdk.cz/dejiny-se-nedeji-ale-delaji>

39 Aj v spomienkach na sklonku života Félix Vašečka napísal: „Českí súdruhovia (právnicki, sociológovia, politológovia, ekonómovia a filozofi) stavali výlučne na občianskom princípe s ignorovaním národnostného fenoménu ako jeho súčasti. O federácii vo viacnárodnom štáte sa podľa nich malo hovoriť až po zakotvení princípu demokratizácie. Podarilo sa mi presadiť, aby o štátoprávnom federatívnom usporiadaní sa hovorilo na osobitnom, rozšírenom zasadnutí tímu (...) Účasť bola úctyhodná – na 50 účastníkov, medzi nimi L. Novomeský, E. Löbl a druhý deň aj G. Husák. Miestami tvrdá, ale súdružská a možno povedať pritom priateľská výmena názorov vyústila do záveru, že vo viacnárodnom socialistickom štáte federatívne štátoprávne usporiadanie na územne národnom princípe je *conditio sine qua non* demokratizácie. Česká strana dovtedy doporučovala, aby sa najprv len „zvažovali výhody federácie“. (...) Boli presvedčení, že len nedemokratické metódy aplikácie boli vadné a tie viedli k deformáciám vo vzťahoch medzi národmi. Doporučovali zmeniť metódy a naplniť asymetriu. Až potom sa uvidí... Keďže žiadny národ nie je pokusné laboratórium, ani skúšobná poloprevádzka, je treba, podľa slovenskej strany, upustiť od skúšania toho, čo sa už neosvedčilo. V tomto duchu sa v Smoleniciach diskutovalo a argumentovalo.“ Archív autora, Spomienky Félixu Vašečku, s. 50 – 52. Pozri tiež: ZAJACOVÁ, V. Vedci o federácii (rozhovor s F. Vašečkom). *Pravda*, roč. 49, 19. 3. 1968, č. 78, s. 3.

Zasadnutie Slovenskej národnej rady zo 14. marca, kde sa rokovalo aj o príprave Akčného programu KSS (Zdroj: Archív TASR)

demokratizácie, o štátoprávnom usporiadaní písala len sporadicky. Charakteristické je aj to, že spomenuté vyhlásenie komunistov Právnickej fakulty UK z 29. februára, požadujúce federalizáciu, bolo v *Pravde* publikované až 10. marca 1968.

Andrej Kopčok z Filozofického ústavu SAV, ako spoluautor Akčného programu KSS, v *Pravde* 6. marca na otázku „Čím začať demokratizáciu?“ uvádzal aj štátoprávne aspekty, ale vždy až medzi poslednými.⁴⁰

Téza o federalizácii ako neoddeliteľnej súčasť demokratizácie nebola výlučne stanoviskom Slovákov. Postupne ju prijímali aj mnohí českí reformní komunisti a demokratizátori.

Napríklad komunisti z českých vysokých škôl ešte niekedy pred 12. marcom vyhlásili: „V čase, keď sa Čechom a Slovákom znovu dostáva nádej, že by demokraticky a humanisticky pojatý socializmus mohol urobiť Československo dôstojným partnerom iných krajín, chceme zdôrazniť práve ako Česi význam slovenskej otázky pre riešenie krízy celej našej spoločnosti. Demokratizácia nášho života nebude skutočná, ak nedosiahneme skutočnú rovnoprávnosť oboch našich národov.“ Súčasne žiadali príchod slovenských kolegov, ktorí by otázku vysvetľovali českej verejnosti.⁴¹

Pravda z 11. marca 1968 priniesla správy o vystúpení prvého tajomníka Ústredného výboru (ÚV) KSS Vasilu

Biľaka na okresnej konferencii KSS v Banskej Bystrici. Okrem iného Biľak zdôraznil, že „nacionalizmus u nás nemá miesto“, a že „treba urýchlene urobiť ústavné zmeny, aby sa jeden národ nenadradzoval nad druhý, aby sa nikto necítil akoby v podnájme“.⁴²

13. marca zase diskutoval Biľak na internáte Mladá garda so študentmi (ktorí predtým prijali rezolúciu požadujúcu federalizáciu) na témy „boja za správne uplatnenie vedúcej úlohy strany, za rovnoprávny rozvoj Čiech a Slovenska, za rozvoj demokracie v živote celej spoločnosti“. Uviedol že „federácia by podľa jeho osobnej mienky štát neoslabila, ale naopak upevnila“. K požiadavke kádrových výmen (často vnímanej ako hlavný demokratizačný krok) však povedal, že by sa mali funkcionári hodnotiť až po prijatí Akčného programu, podľa schopnosti naplniť ho.⁴³

Medzitým v komisiách ÚV KSS prebiehala príprava Akčného programu KSS. Prvý obsiahnejší verejný výstup z príprav bol príhodne 14. marca, keď jeho prípravu prerokovala SNR. Tá sa vyslovila za „ústavné a iné legislatívne opatrenia, ktoré treba vykonať ešte pred voľbami do NZ a SNR, [ktoré] znamenajú začiatok demokratického rozvoja našej štátnopolitickej sústavy“. A tie mali byť hneď od začiatku robené „so zreteľom na zásadné cieľové riešenie v symetrickom – federatívnom modeli.“⁴⁴ Na druhý deň zasadnutie SNR prijalo vyhlásenie, v ktorom sa písalo: „Slovenská národná rada s hlbokým uspokojením oceňuje, že ako neoddeliteľná súčasť demokratizačných opatrení sa nastolila úloha dôsledného zrovnoprávnenia našich dvoch štátnotvorných národov Čechov a Slovákov

40 Čím začať demokratizáciu?, *Pravda*, roč. 49, 6. 3. 1968, č. 65, s. 3.

41 Pozri: Slovenská otázka – otázkou českou. *Pravda*, roč. 49, 12. 3. 1968, č. 71, s. 1; Prideme a budeme informovať. Slovenská vysokoškolská verejnosť víta iniciatívu z Prahy. *Pravda*, roč. 49, 13. 3. 1968, č. 72, s. 1 a 2; SLAVÍK, Václav. Nie „proti“, ale „za“. *Pravda*, roč. 49, 13. 3. 1968, č. 72, s. 1 a 3.

42 Tvorivo, demokraticky, zodpovedne. Prvé okresné konferencie KSS rokovali. *Pravda*, roč. 49, 11. 3. 1968, č. 70, s. 1.

43 Jednomyselnosť už asi nebude. Súdrh Biľak medzi bratislavskými vysokoškolákmi. *Pravda*, roč. 49, 14. 3. 1968, č. 73, s. 1.

44 SNR za federatívny model. *Pravda*, roč. 49, 15. 3. 1968, č. 74, s. 1 a 12; Pozri tiež: Zasadalo Predsedníctvo SNR. *Pravda*, roč. 49, 12. 3. 1968, č. 71, s. 1.

a jeho zodpovedajúceho ústavného vyjadrenia.“⁴⁵

Redakčný úvodník *Kultúrneho života* z 15. marca požadoval čím skôr uviesť do praxe rôzne všeobecne demokratizačné zmeny, a ako jednu z nich aj „naliehavé a nevyhnutné úvahy o federatívnom usporiadaní vzťahov medzi našimi národmi“. Na ich podporu citoval výroky Lenina, ktorý analogické požiadavky (autonómiu oblastí Ruska) rámcovoval ako nevyhnutnú súčasť demokracie: „... nemožno (si) predstaviť moderný naozaj demokratický štát bez toho, že by sa autonómia neposkytla každej oblasti, ktorá má aké také podstatné hospodárske a sociálne zvláštnosti, osobitné národnostné zloženie obyvateľstva...“⁴⁶

V tom istom čísle napísal filozof Július Strinka z Filozofického ústavu SAV článok o potrebe federácie (prípadne konfederácie) pre demokratický vývin. Aj on chápal federalizáciu ako nevyhnutnú súčasť demokratizácie: „Treba otvorene povedať, že asymetrický model je deformáciou skutočne demokratického a socializmu primeraného vzťahu našich národov, pretože nevyhnutne vedie k potláčaniu národnej subjektivity obidvoch národov. (...) Národ, ktorý si vsugerúva postavenie hegemonu, si nevyhnutne vytvára zábrany i pre svoj vlastný demokratický vývin.“⁴⁷

Historik Samuel Falán z Historického ústavu SAV (ten čo v roku 1990 oponoval Jánovi Budajovi ohľadom sporného hesla) poskytol rozhovor *Pravde* 17. marca 1968. Z neho vyplýva, že aj Falán vnímal federalizáciu ako jednu zo súčastí demokratizácie: „Demokratizácia je však ďaleko zložitejším procesom. Neúspech nápravy chýb v minulosti nezapríčinila len

priama neochota alebo nepochopenie niektorých funkcionárov, ale aj skutočnosť, že sa demokratizácia chcela robiť len v „malom“, aj to polovičato, ako napríklad rehabilitácia, alebo len zdokonaľovanie starého ekonomického riadenia, len istá náprava asymetrie spoluzitia Čechov a Slovákov, atď.“⁴⁸

Obširnejšie sa na túto tému rozhovoril opäť Gustáv Husák na mítingu s pracovníkmi rozhlasu v Prahe 21. marca. Jeho vyjadrenie stojí za dlhší citát: „Poslednú poznámočku ešte k tej tzv. slovenskej otázke, lebo už keď som tu, iste ste ma na toto zavolali... Však na čo druhé Slovákov do Prahy volajú, len aby jaksí sa posťažovali a jaksí túto slovenskú otázku riešili. Trošku to aj jeduje človeka, keď voláde príde sem a pýtajú sa ho vždycky len na tú slovenskú otázku. Lebo teda v tej oblasti, kde tá slovenská otázka je, tí ľudia rozmýšľajú o všetkých otázkach a hovoria o nich tak jako sa o nich v Prahe hovorí: o právach človeka, o politike, o ľuďoch, o ekonomike a o všetkom ostatnom... A teda v sérii mnohých otázok je aj jedna z tých otázok, ktorá sa volá nacionálna, však. My sa dívame na nacionálnu otázku, na problém Čechov a Slovákov, jako na súčasť demokratického problému, jako na súčasť demokracie. Všade tam, pozrite si to po svete, socialistickom a nesocialistickom, kde spoločnosť uplatňuje, snaží sa uplatňovať demokratické princípy, všade tam je aj možnosť demokratickejšie riešiť nacionálnu otázku, vzťah národov. Všade tam kde sa demokracia priškrcuje, všade tam sa priškrcuje aj riešenie nacionálnej otázky, prichádza k rôznej forme útlaku v nacionálnej otázke. Takže v tejto etape, keď u nás ideme demokratickým spôsobom riešiť

všetky naše spoločenské problémy, nastoľuje sa i táto otázka. Otázka novej úpravy vzťahu našich dvoch národov, a samozrejme aj riešenia problému národnostných menšín...“⁴⁹ Hlavný federalista Husák teda opäť, tak jasne, ako to len išlo, označoval federalizáciu len za jednu z mnohých otázok demokratizácie. A dokonca kritizoval, že Česi demokratizačné záujmy Slovákov redujú iba na otázku federalizácie.

Básnik Milan Rúfus v *Kultúrnom živote* z 22. marca napísal: „Verím, že demokratická časť českej verejnosti má jasno i v tejto otázke a uvedomuje si, že skutočná skúška demokracie vo vzťahu k Slovensku ju ešte len čaká, ako to zdôraznil iný český historik Milan Hübl, s ktorým sa celkom stotožňujem.“⁵⁰

FEDERALIZÁCIA ZATIEŇUJE DEMOKRATIZÁCIU?

Od tohto obdobia (druhej polovice marca 1968) postupne začíname zachytávať názory, v rôznych podobách kritizujúce prílišné sústredenie na federalizáciu a zanedbávanie (ostatných) otázok demokratizácie na Slovensku.

V tom istom čísle *Kultúrneho života* vyšlo vyhlásenie Výboru Zväzu slovenských spisovateľov k rôznym otázkam demokratizácie, obsahujúce aj rozsiahlu pasáž o federalizácii. Kritizovalo tendencie Slovákov sústrediť sa len na federalizáciu, a prízvukovalo, že podmienkou jej fungovania je všestranná demokratizácia: „No na domácu adresu pokladáme za potrebné povedať veľmi dôrazne, že štátoprávna úprava vzťahu našich dvoch národov musí ísť ruka v ruke s demokratizačným procesom, s dôsledne uskutočňovanou zásadou čo najširšej občianskej samosprávy. Nesmieme si zakrývať, že

45 Slovenská národná rada o smere progresívneho rozvoja. *Pravda*, roč. 49, 16. 3. 1968, č. 75, s. 1.

46 Zajtra môže byť neskoro. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 11, s. 1.

47 STRINKA, Július. Národ – prežitok minulosti? *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 11, s. 1 a 10.

48 Vedecké poznanie a politika strany. *Pravda*, roč. 49, 17. 3. 1968, č. 76, s. 4.

49 HLA VATÝ, Pavel. 1968 – Husákova federalizace. Český rozhlas, relácia Archiv Plus, 27. 10. 2013 [online]. [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <https://plus.rozhlas.cz/1968-husakova-federalizace-6541392>, od 05:00 min.; Pozri tiež: Revolučná disciplína. *Pravda*, roč. 49, 23. 3. 1968, č. 82, s. 3; Po rokoch opäť v Prahe. Hovorí dr. Gustáv Husák. *Pravda*, roč. 49, 25. 3. 1968, č. 84, s. 1.

50 RÚFUS, Milan. Útrapy z národa. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 12, s. 1 a 14.

neúnosná koncentrácia a kumulácia moci, vznik systému osobnej moci, zneužívanie moci, všetky tieto deformácie sú možné aj vo federatívnom systéme a mohli by sa rozbujiť aj osobitne v niektorej časti federatívnej republiky. (...) Zdá sa nám niekedy, akoby sa u nás nespájala dostatočne požiadavka národných práv s požiadavkou demokratizácie spoločenského života.⁵¹ Vo výbore Zväzu koexistovali v tej dobe krídla „federalistov“ i „demokratizátorov“, kvôli čomu výbor nezaujal stanovisko napríklad k rozpornej kauze Ladislava Mňačka, no na tomto vyhlásení sa očividne dokázali zhodnúť.⁵²

26. marca uverejnila *Pravda* list Čecha 16 rokov žijúceho na Slovensku, docenta politológie na FF UK Jana Škalouda, adresovaný všetkým ľuďom v Čechách a na Morave. Škaloud apeloval na Čechov, aby venovali pozornosť aj otázke federalizácie. Hovoril: „Všetci moji slovenskí kolegovia, moji slovenskí spoluobčania, s ktorými som sa o tejto veci dávnejšie i teraz rozprával – nie je ich málo a v svojom okolí požívajú autoritu – sú hlboko presvedčení, že federalizácia štátoprávnej úpravy vzťahu našich národov je pevnou súčasťou a dôsledkom demokratizácie nášho života (...)“⁵³

Aj vyhlásenie slovenských ekonómov z 29. marca obsahuje formulácie, z ktorých je zrejmé, že federalizáciu autori tiež považovali za súčasť demokratizácie. A tiež kritizovali, že sa na Slovensku nevenuje dostatočná pozornosť ostatným otázkam demokratizácie: „Znepokojuje nás, že najmä na Slovensku sa demokratizačný proces orientuje jednostranne na hnutie

Karikatúra v časopise *Roháč*, autor Marián Vanek (Zdroj: *Roháč*, roč. 20, 1968, č. 32, s. 8)

za federáciu, bez jasného vymedzenia ekonomicko-politického obsahu nového štátoprávneho usporiadania. (...) Na Slovensku má demokratizačný proces výrazne národný charakter.“⁵⁴

Filozof Július Strinka, už ako spoluautor Akčného programu KSS, opäť hovoril 2. apríla o symetrickom resp. federatívnom usporiadaní ako jedinom možnom skutočnom demokratickom riešení vzťahu národov a národností. Celkový úspech federácie podmieňoval víťazstvom progresívnych síl nad konzervatívnymi silami.⁵⁵

Podrobnejšie sa Strinka rozpisal v *Kultúrnom živote* z 5. apríla. V článku obšírne dokladoval, že nemá zmysel robiť federalizáciu s „politickými

gymnastami“ z minulej éry: „Nazdávam sa, že práve z hľadiska dobrej prípravy pre vstup do federatívneho modelu je neobyčajne závažné, aby sa náš národ na všetkých stupňoch riadenia svojich vecí energicky zbavil takýchto politických gymnastov. Nazdávam sa, že by bolo veľmi nebezpečné dať sa oslepiť vidinou federácie a pritom nevidieť, že nielen pre úspešný štart do federácie, ale napokon aj pre to, aby sa federácia naozaj stala skutočnosťou, je v kľúčovom zmysle významné, aby sa na Slovensku oveľa intenzívnejšie a energetickejšie rozvinul proces demokratizácie, proces preskupenia a výmeny kádrov z hľadiska ich morálnopolitickej dôveryhodnosti (...)“ Článok výrazne označoval

51 Ohlas výboru Sväzu slovenských spisovateľov. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 12, s. 3 a 11; Zasadal výbor Sväzu slovenských spisovateľov. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 12, s. 7.

52 Pozri: Tri otázky predsedovi Sväzu slovenských spisovateľov Miroslavovi Válkovi. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 12, s. 1; VÁLEK, Miroslav. Dve otázky na rozmyšľanie. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 12, s. 7.

53 Hlas za federáciu. List delegátom krajských konferencií a všetkým ľuďom v Čechách a na Morave od Čecha zo Slovenska. *Pravda*, roč. 49, 26. 3. 1968, č. 85, s. 3.

54 Slovenskí ekonómovia navrhujú čo najskôr vydať ústavný zákon o symetrickom modeli. *Pravda*, roč. 49, 1. 4. 1968, č. 91, s. 1; Pozri tiež PAVLENDÁ, V. Nielen vypočúť hlas Slovenska... *Pravda*, roč. 49, 2. 4. 1968, č. 92, s. 1 a 4.

55 ZAJACOVÁ, V. Hovoríme s členmi komisií pre prípravu Akčného programu KSS. Dôsledná rovnoprávnosť. Na naše otázky odpovedá dr. Július Strinka, CSC., Filozofický ústav SAV. *Pravda*, roč. 49, 2. 4. 1968, č. 92, s. 5.

demokratizáciu (v zmysle „výmeny zdiskreditovaných kádrov“) za predpoklad federalizácie, a hoci to úplne priamo nehovoril, dal by sa celkom dobre vyložiť v duchu „najprv demokratizáciu, potom federalizáciu“. Strinka niektorých „kompromitovaných“ pomenoval aj konkrétne: ideologický tajomník Michal Pecho, povereník školstva Matej Lúčan, vedúci tajomník Západoslovenského krajského výboru KSS František Dvorský. Medzi tými, čo ich majú nahradiť ako garanti demokratizácie, uviedol na prvom mieste Gustáva Husáka, ďalej Viktora Pavlendu, Hvezdoňa Kočtúcha a Júliusa Turčeka.⁵⁶ Strinkova kritika teda smerovala na funkcionárov Novotného éry a nie na tých, ktorým býva pripisované heslo „najprv federalizáciu...“.

V tom istom čísle uverejnil literárny vedec Vincent Šabík (redaktor časopisu *Revue svetovej literatúry*, neskôr počas normalizácie predstaviteľ „válkovskej“ garnitúry v kultúrnej politike) úvahu o slovenskom provincionalizme. Začínala sa slovami: „Demokratická revolúcia našich dní má na Slovensku osobitný akcent: liberálny pátos sa tu spája s pátosom národným, obroda celého spoločenského života s obrodou národa, demokratická revolúcia prechádza do revolúcie národnej. Dôležité pritom je, že jedna vychádza z druhej, jedna podporuje druhú, aj keď si primárne zachováva proces obrody celého spoločenského, politického, hospodárskeho života štátu.“⁵⁷

Ďalej v tom istom čísle vyšlo vyhlásenie slovenského filmárskeho zväzu (SLOFITES), ktoré vzdialene evokuje neskoršie výčitky o hesle „najprv federalizáciu...“. Bolo prečítané predsedom zväzu Štefanom Uhrom na celoštátnej filmárskej konferencii v Prahe. Vo

vyhlásení kritizoval, že na Slovensku demokratizácia oproti Čechám zaostáva, „vzniká dojem, akoby politické a duchovné ambície Slovenska v obrodnom a demokratizačnom procese boli zamerané len na dosiahnutie federatívneho usporiadania našej republiky“. Vyhlásenie kritizovalo, že na Slovensku sa k „dojemnému národnému zjednoteniu pod zástavou federalizácie“ prihlásili aj tí, ktorí predtým potláčali demokratizáciu, „a dnes nás o nej poučajú a radia ju opatrne dávkovať“. V závere vyhlásenia bolo uvedené: „Odmietame minimálny program – to znamená, federatívne usporiadanie bez dôslednej demokratizácie aj na Slovensku. Naopak – nazdávame sa, že federalizácia je len súčasťou hlavného cieľa, t. j. dôslednej demokratizácie.“ Nešlo teda síce o hľadané heslo „najprv federalizáciu...“, ale celkový duch obvinení bol podobný. Kto mal byť predstaviteľom kritizovaného „minimálneho programu“ len federalizácie bez dôslednej demokratizácie? Z textu vyplýva, že išlo o ľudí „ktorí sú momentálne pri moci“ a „pri moci boli aj predtým, lenže vtedy demokraciu potláčali“.⁵⁸ Aj v tomto prípade kritika teda smerovala na zoskupenie okolo Vasilu Biľaka, nie na nastupujúcu garnitúru „federalistov“.

6. apríla v *Pravde* hovoril riaditeľ Ekonomického ústavu SAV Pavol Turčan o liste pracovníkov tohto ústavu Ústrednému výboru KSS: „Za rozhodujúci element súčasnej situácie pokladáme rozvíjajúci sa zápas o dôslednú demokratizáciu vo všetkých sférach nášho života, predovšetkým vo sfére politickej. Na Slovensku sa uskutočňuje tento proces po dvoch líniách. Dominujúce postavenie majú snahy o získanie národnej suverenity, čo sa prejavuje úsilím o federatívne usporiadanie republiky. S oveľa menšou intenzitou

pokračuje prehlbovanie demokracie. Sme presvedčení, že boj o federalizáciu bez dôslednej demokratizácie by mohol byť krokom späť. (...) Je pochopiteľné, že na Slovensku sa úsilie za demokratizáciu sústredilo predovšetkým na zabezpečenie federácie, neslobodno však dopustiť, aby sa náš pohyb na tomto bode vyčerpal.“⁵⁹

Podobne v redakčnom úvodníku *Pravdy* z 9. apríla o federalizácii nastolil jeho autor otázku, či „sa u nás na Slovensku od začiatku nekladie prílišný a úzkoprýs dôraz na národnostné problémy, či sa v porovnaní s Prahou a českými krajinami neobchádzajú nemenej dôležité a hlbšie otázky demokratizačného procesu, slovom, či sa boj proti konzervatizmu a dogmatizmu vedie dôsledne, či sa nezužuje na nejaké „národné záujmy“ slovenského národa.“ Ďalej v podstate upozorňovalo, že z minulosti kompromitovaní funkcionári sa skrývajú za požiadavku federalizácie.⁶⁰

Plénum ÚV KSČ 5. apríla schválilo Akčný program KSČ. Publikovaný bol v *Pravde* z 10. apríla 1968. V ňom sa pre budúcnosť uznávala potreba symetrického štátoprávneho usporiadania, avšak cestu k nej načrtával ako dlhodobější proces, ktorý sa mal začínať vylepšovaním asymetrického modelu: „Konečnému federatívne usporiadaniu musí – z organizačných dôvodov – ako organická súčasť a vývojový stupeň predchádzať odstránenie najpálčivejších nedostatkov súčasného neuspokojivého stavu úpravy štátoprávných vzťahov českého a slovenského národa. Preto treba vypracovať a prijať ústavný zákon, ktorý zakotví princíp symetrického usporiadania ako cieľ, ku ktorému má náš vývoj po XIV. zjazde v novej ústave vyústiť (...)“⁶¹

56 STRINKA, J. Federalizácia a demokratizácia. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 14, s. 1 a 6.

57 ŠABÍK, Vincent. Provincionalizmus náš každodenný. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 14, s. 9.

58 Za dôslednú demokratizáciu. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 14, s. 5.

59 Slovenská ekonomika stojí pred historickou voľbou. Rozhovor s riaditeľom ekonomického ústavu SAV P. Turčanom, CSc. *Pravda*, roč. 49, 6. 4. 1968, č. 96, s. 6.

60 Slovensko, federácia, obrodny proces. *Pravda*, roč. 49, 9. 4. 1968, č. 99, s. 1.

61 Akčný program Komunistickej strany Československa. *Pravda*, roč. 49, 10. 4. 1968, č. 100, príloha, s. 7.

Študenti vysokých škôl na manifestácii v športovej hale na Pasienkoch 8. apríla (Zdroj: Archív TASR)

Plénium ÚV KSS sa zišlo 9. apríla, aby prerokovalo závery aprílového rokovania pléna ÚV KSČ (Zdroj: Archív TASR)

Na Slovensku táto časť Akčného programu KSČ nebola prijatá. Takýto postoj bol považovaný za „odkladanie federalizácie“ a vo voľnejšom výklade označovaný aj ako princíp „najprv demokratizácia, potom federalizácia“.

Napríklad 8. apríla sa odohrala manifestácia asi troch tisícok vysokoškolských študentov v športovej hale na Pasienkoch. Študenti od najvyšších štátnych predstaviteľov Biľaka a Barbírka žiadali „jasné, definitívne a urýchléné stanovisko k federácii“. V prijatej rezolúcii študenti žiadali „okamžite začať uskutočňovať symetrický model štátoprávného usporiadania ČSSR“. Vystúpil tu aj právnik Karol Laco, ktorý „federáciu vyhlásil za nevyhnutnosť, ktorú treba už teraz ústavne zakotviť a tak zabrániť prípadným deformáciám vzťahov v budúcnosti“. Súčasne však Laco napomínal študentské horúce

hlavy, že „samotná federácia nie je ešte zárukou progresu a zvyšovania životnej úrovne“.⁶²

Reakciou na Akčný program KSČ bolo aj plénium ÚV KSS 9. apríla. V prijatom vyhlásení hovorilo, že „k príprave nového federatívneho štátoprávného usporiadania a novej ústavy treba pristúpiť neodkladne“. Súčasne hneď v prvej vete označilo federalizáciu za „osobitne dôležitú súčasť demokratizačných procesov“.⁶³ ÚV KSS poverilo komunistov v SNR pripraviť návrhy federalizačných zákonov, a zriadilo vlastnú komisiu ÚV KSS pre prípravu federácie. Vlastný Akčný program KSS prijali slovenskí komunisti až koncom mája, kde tiež žiadali prijať federatívnu ústavu „čo najskôr“, bez asymetrickej fázy, s ktorou ešte počítal Akčný program KSČ zo začiatku apríla.⁶⁴

Na aprílovom pléne ÚV KSS odznelo aj niekoľko vystúpení, dôležitých v kontexte našej témy. Príkladom funkcionára „z minulých rokov“, ktorý prijímal federalizáciu, ale staval sa proti demokratizácii v zmysle personálnych výmen, bol Vasil Biľak. V tomto duchu vyznelo aj jeho vystúpenie⁶⁵ a vyvolalo odmietavé reakcie slovenských „demokratizátorov“.

Takisto vystúpil Vojtech Mihálik, jeden z hlavných adresátov už viackrát pretriasanej Mlynárikovej kritiky. V jeho prejave odzneli názory, z ktorých by sa veľmi diskutabilne dalo dospieť k heslu „najprv federalizáciu, potom demokratizáciu“. Mihálik, podobne ako viacerí ďalší komunisti v tom období, vyjadril obavy, že pod zástavu demokratizácie sa popri zaslúženej kritike skrývajú aj antisocialistické sily. Ťažkal si, že najradikálnejšími

62 JURÍK, Ľuboš. Jediný cieľ: ČSFSR! *Echo bratislavských vysokoškolákov*, 1968, č. 2, s. 7; Rezolúcia. *Echo bratislavských vysokoškolákov*, 1968, č. 2, s. 7.

63 Asymetrické usporiadanie sa prežilo. Stanovisko pléna ÚV KSS k štátoprávnemu usporiadaniu vzťahov Čechov a Slovákov. *Pravda*, roč. 49, 11. 4. 1968, č. 101, s. 1.

64 Akčný program Komunistickej strany Slovenska. *Pravda*, roč. 49, 29. 5. 1968, č. 147, príloha, s. 4 – 5; Pozri tiež: LÚČ, Jozef. Príprava federácie – záležitosť aj českého národa. *Pravda*, roč. 49, 16. 5. 1968, č. 134, s. 2.

65 Socialistický demokratizačný proces sa nezastaví. Z prejavu súdruha Vasil Biľaka na zasadnutí ÚV KSS. *Pravda*, roč. 49, 10. 4. 1968, č. 100, s. 2.

demokratizátormi sú často práve bývalí najzarytejší stalinisti z 50. rokov. K federalizácii povedal, že na Slovensku teraz existuje jednota, ktorá vznikla odporom voči Antonínovi Novotnému a drží sa dôverou v Alexandra Dubčeka. Táto jednota bude opadať jednak prirodzene prehľbovaním demokratizácie, jednak pôsobením spomínaných „extrémnych síl“ čo sa na demokratizácii priživujú. Ďalej sa pýtal: „Máme teda v záujme zachovania akčnej jednoty brzdiť demokratizáciu? Nebolo by to ani trochu správne a rýchlo by sa nám to vypomstilo. Ide o dialektický pohyb, o dve strany tej istej mince. Ale zdá sa mi, že pre najbližšie obdobie je najdôležitejšie dovŕšiť beztak oneskorenú etapu národnej revolúcie, využiť obrovskú energiu zjednotenej vôle slovenského ľudu a vytvoriť pevné ústavné, zákonné a inštitucionálne záruky, že rovnoprávne spolužitie našich národov bude v krátkom čase optimálne a navždy vyriešené.“⁶⁶ Čiže demokratizáciu a federalizáciu označil za „dve strany tej istej mince“, a povedal, že demokratizácia by sa určite nemala brzdiť, ale federalizácia je momentálne najdôležitejšia. Podľa nás to nemožno označiť za ekvivalentné heslu „najprv federalizácia, potom demokratizácia“, čitateľovi ponechávame priestor na vlastný názor.

10. apríla komunisti-spisovatelia na stránickej schôdzi prijali vyhlásenie, ktorého prvý bod znel: „Riešenie štátoprávného vzťahu Čechov a Slovákov systémom federácie je organickou a neoddeliteľnou súčasťou rozvoja socialistickej demokracie v celej našej vlasti a jedno i druhé sa navzájom podmieňuje; odkladanie tohto riešenia hamuje i demokratizačný proces.“ Za optimálny termín vyhlásenia federácie

označili 28. október 1968, teda 50. výročie vzniku ČSR.⁶⁷

O deň neskôr sa uskutočnila schôdza zástupcov predsedníctiev slovenských umeleckých zväzov. V prijatej rezolúcii k našej otázke hovorila: „Účastníci porady považujú riešenie štátoprávných vzťahov Čechov a Slovákov systémom federácie za organickú a neodmysliteľnú súčasť rozvoja socialistickej demokracie v celej našej vlasti a konštatujú, že jedno i druhé sa navzájom podmieňuje. Odkladanie tohto riešenia hamuje demokratizačný proces.“ Ďalej „v tejto súvislosti“ kritizovali už spomínané vystúpenie Biľaka na pléne ÚV KSS.⁶⁸

Pätnáste číslo Kultúrneho života z 12. apríla obsahovalo záplavu článkov o federalizácii. Vyjadrovali sa k nej mnohí, vyberieme preto len zaujímavejšie stanoviská.

Pracovník Filozofického ústavu SAV Ján Uher tu vykreslil federalizáciu nielen ako neoddeliteľnú súčasť demokratizácie, ale zároveň aj ako ideálnu príležitosť na demokratizovanie (v zmysle personálnej očisty): „Súhlasím s tým, že federácia je neoddeliteľná od demokratizácie, že na Slovensku napríklad federácia s určitým typom ľudí na čele by mohla byť rovnakým nešťastím ako ich dirigovanie bez federácie. Jadro veci je však v tom, že uskutočnenie federácie predpokladá neobyčajne hlboký zásah do doterajšieho vládneho, výkonného a riadiaceho aparátu. Prakticky predpokladá jeho rozpustenie a federatívne znovavybudovanie. A práve pritom by sa dali vynikajúco vyriešiť aj demokratizačné úlohy s novými vedúcimi ľuďmi a so skvalitneným aparátom. To je však zároveň aj hlavná príčina i vysvetlenie, prečo je vec taká ťažká, prečo sa mnohí do nej nehrnú.“⁶⁹

V súvislostiach, ktoré sa ozrejmlia čoskoro, je dôležité spomenúť, že za federáciu sa jednoznačne (a dost emotívne) vyslovil aj spisovateľ Pavol Števček. Podobne ako iní, tiež varoval: „(...) sú politici, čo si iba na tému federácie a symetrie zadeklarovali, prisúdiac si za odmenu punc progresivity, ale ďalej vyčkávajú, ako to vypáli.“⁷⁰

Spisovateľ Ladislav Ťažký nazval federalizáciu „jednou z prvoradých myšlienok demokratizačného procesu“. V závere s istou trpkosťou reflektoval často zaznievajúce podozrenia z nedostatočnej demokratickosti Slovákov: „Dúfam, že ani touto poslednou vetou nemusím nikoho presviedčať, že ak teraz hovorím o problémoch národnostných, že nie som za demokratizáciu. Bez socialistickej demokracie nebude ani národnej, ani národnostnej slobody, ale ani opačne.“⁷¹

SPOR O PORADIE KROKOV?

V tomto čísle Kultúrneho života vyšiel aj článok filozofa Júliusa Strinka, ktorý by sa opäť diskutabilne dal vyložiť v duchu „najprv demokratizáciu...“. Navrhoval na prechodné obdobie zvýšiť právomoci existujúcich slovenských národných orgánov, ale zároveň urýchliť vypracovanie novej federatívnej ústavy, ktorá by mala byť prijatá po voľbách do Národného zhromaždenia. Navrhoval zdĺhavejší a demokratickejší postup federalizácie – aby slovenské orgány vypracovali vlastný návrh ústavy a tento vo verejnej diskusii konfrontovali s návrhom centrálnych orgánov. Žiadal vysvetľovaciu kampaň v Čechách o potrebe federalizácie. A znovu varoval, že aj federácia môže byť v praxi centralistická.⁷²

Presne opačný názor vyjadril právnik Anton Rašla. Konštatoval, ako

66 MIHÁLIK, Vojtech. Čas nádejí a obáv. *Pravda*, roč. 49, 18. 4. 1968, č. 107, s. 1 a 2.

67 Rezolúcie týchto dní. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 16, s. 3.

68 Rezolúcie týchto dní. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 16, s. 3.

69 Federácia nie je diskusia – Ján Uher. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 15, s. 6.

70 ŠTEVČEK, Pavol. Po prvé, po druhé. Úvaha generačná. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 15, s. 1 a 8.

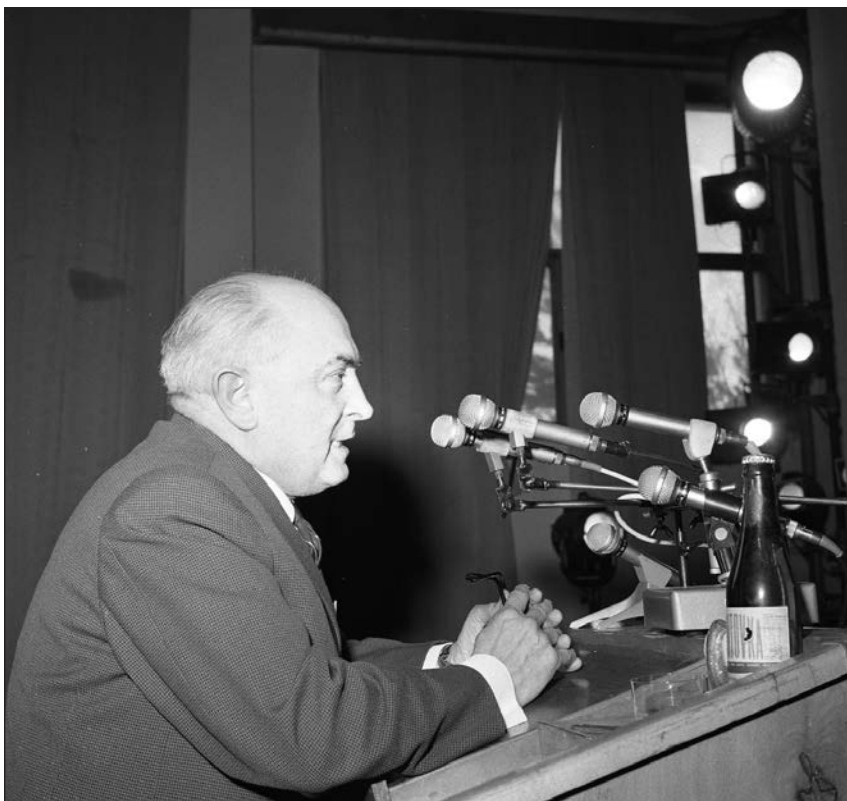
71 Federácia nie je diskusia – Ladislav Ťažký. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 15, s. 1.

72 Federácia nie je diskusia – Július Strinka. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 15, s. 1 a 6.

„niektorí publicisti“ skúmajú federalizáciu a demokratizáciu na Slovensku, „čo má dostať pri realizácii priority“. Kritizoval, že „úprimne alebo aj falošne“ sa podsúvajú obavy, že rýchle sfederalizovanie by na konzervatívnom Slovensku ohrozilo demokratizáciu. Rašla sa tiež prihlásil k demokratizácii ako hlavnému cieľu, ale videl jej riziko presne opačne: Aby demokratizácia nebola na Slovensko importovaná z Čiech ešte prostredníctvom centralistických štruktúr (čo by potom využívali jej domáci protidemokratickí konzervatívni odporcovia), ale aby bola prebojovaná domácou politickou reprezentáciou. A na to je potrebné takúto autentickú slovenskú politickú reprezentáciu najprv konštituovať, teda sa federalizovať. Až potom môže suverénna národná reprezentácia vlastnými silami previesť demokratizáciu, čo bude dlhodobější proces.⁷³ Myslíme si, že toto Rašlovo stanovisko konečne môžeme označiť heslom „najprv federalizáciu, potom demokratizáciu“. Preto sa mu treba dôkladnejšie venovať.

Pod konzervatívnymi silami tu Rašla nemyslel nejakých dogmatických antireformných komunistov, ale pokračovateľov nacionálno-klerikálneho (ľudáckeho) politického prúdu v slovenskej spoločnosti. Rašla bol zapáleným predstaviteľom „pokrokových“ antifašistických ľavicových síl z 30. rokov, a ako taký zasvätil boju voči týmto spoločenským prúdom kus života. Ako to bolo vtedy ešte pomerne bežné, demokraciu si automaticky spájal so socializmom, voči ktorému tieto „konzervatívne“, „reakčné“ sily tradične bojovali. Rašla tušil hlavné nebezpečenstvo pre demokraciu najmä z tohto smeru. Jeho názory je potrebné vnímať cez prizmu týchto dobových ideologických rozporov a schém.

Z jeho článku je ťažko vybrať pár charakteristických viet, no pokúsime sa: „Táto neviera vo vlastné pokrokové sily ide niekedy až tak ďaleko, že voláme na pomoc Čechov, aby nás sem prišli

Právnik Anton Rašla hovorí k študentom 19. marca na zhromaždení v bratislavskom PKO (Zdroj: Archív TASR)

demokratizovať. Myslím si pravý opak. Demokratizáciu na Slovensku musia vykonať slovenské národné orgány, aby v budúcnosti nikto nemohol vykrikovať, že nám to niekto nanútil alebo darom priniesol, tak ako kedysi slovenskí klerikáli obviňovali Čechov, že nám sem priniesli pokrokárstvo a že tento tichučký poslušný holubičí národ pokazili modernosťou. (...) Len my sami máme právo i historickú povinnosť potláčať vo vlastnom národe konzervatívne alebo reakčné prežitky, aby sme dospeli k modernej pokrokovej československej integrácii (...) Federácia je teda prvým krokom, akýmsi východiskovým postavením, z ktorého môžeme úspešne vykročiť k ďalšej demokratizácii. Preto nemôžeme odkladať riešenie symetrického modelu, lebo tým sa ohrozí demokratizácia na Slovensku – ba akákoľvek demokratizácia v tomto štáte vôbec. Skorému uskutočneniu federácie nebránia

nijaké problémy ani technicko-právne, ani politicko-právne. (...) Je otázka, čo budeme robiť v oblasti demokratizácie, až uskutočníme federáciu? Vytýčime si heslo *Lex civium dux* (jedine zákon je vodcom občanov) (...)“

Ako vidno, argumentom za heslo „najprv federalizáciu...“ tu nebol nejaký odpor k demokratizácii, ale práve naopak, obava o osud takej demokratizácie, ktorá by bola národu „darovaná“ zhora, resp. implantovaná Čechmi ešte v rámci existujúceho centralistického systému.

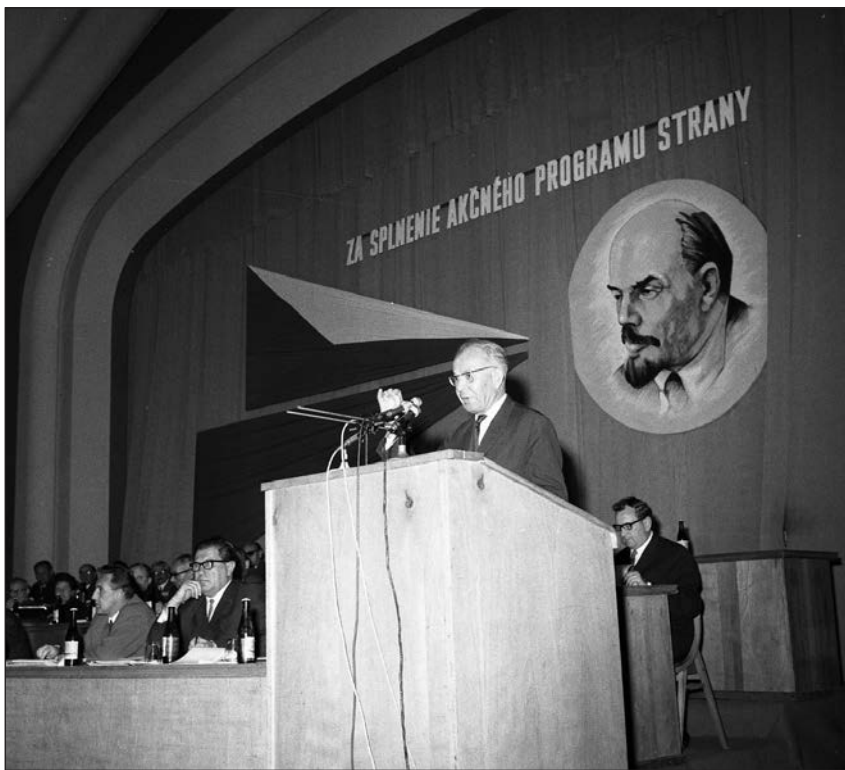
Východiskom Rašlovho článku bolo odmietnutie názorov požadujúcich odložiť federalizáciu na neskoršie obdobie. Hoci Rašla opisoval spor tak, akoby už aj predtým prebiehala diskusia „čo má mať priority“, nepoznáme žiaden prípad, že by niekto pred ním otvorene pripisoval priority federalizácii. Dokým niekto neobjaví taký

príklad, prikláňame sa k názoru, že takto priamo formulovaný program demokratizovania až po uskutočnení federalizácie, bol originálnou myšlienkou Antona Rašlu. Mohli by sme v tom vidieť aj rétorickú či politickú taktiku: postaviť proti domnelému heslu „najprv demokratizácia...“ rovnako jednostranné proti heslo. No uvádzané argumenty majú svoju logiku, a zvlášť v prípade Rašlu veľmi dobre zapadajú do jeho celoživotnej politickej orientácie.

V praktickej rovine sa Rašlova koncepcia zase až tak neodlišovala od väčšinového názoru. Napríklad aj citované vyhlásenie spisovateľov z 9. apríla žiadalo federalizáciu uskutočniť k 50. výročiu ČSR, rovnako ako to navrhoval Rašla. Bolo asi jasné, že k tomuto termínu sa nedajú uskutočniť aj všetky ostatné demokratizačné kroky, a teda demokratizačný vývoj v ostatných otázkach bude pokračovať aj potom. Podstatný rozdiel bol len v tom, že Rašla nepovažoval za vhodné do zavedenia federácie uskutočňovať ostatné demokratizačné zmeny formou „importu“ z českej časti republiky.

Ani toto číslo *Kultúrneho života* zatiaľ neznamenal zásadný predel v tom, ako sa o otázke diskutovalo. Ďalšie vyjadrenia zostávali v podobnom duchu, ako predtým.

19. apríla uverejnil v *Pravde* článok o federácii ďalší z Mlynárikom kritizovanej trojice, básnik Ladislav Novomeský. Začínal slovami: „Myšlienka federalizácie Československa znova ožila, ba teraz v rámci demokratizácie celého spoločenského života v republike oveľa intenzívnejšie než v období počiatočných bojov o ňu pred dvadsiatimi až päťadvadsiatimi rokmi...“ Teda federalizácia by v jeho chápaní bola možná aj mimo demokratizácie, ale demokratizácia pre ňu vytvára vhodné podmienky. Jasnejšie článok o našej otázke

Gustáv Husák pri prejave na krajskej konferencii KSS v Bratislave 19. apríla hovorí o demokratizačnom procese (Zdroj: Archív TASR)

nehovorí. Novomeský v článku najmä kritizoval nezáujem o federalizáciu na českej strane a vysvetľoval a historicky dokladoval chápanie federácie v duchu názvu jeho článku: „Vyšší stupeň syntézy, nie separatistická izolácia.“⁷⁴

V ten istý deň na túto tému hovoril opäť G. Husák na krajskej konferencii KSS v Bratislave. Ku koncu prejavu povedal: „Domnievam sa, že Slovensko v celoštátnom priemere nezaostáva v demokratizačnom procese, že demokratizácia a boj za federalizáciu štátu nie sú v nijakom rozpore, že federácia nie je nič iné než uplatnenie demokratických princípov v oblasti nacionálnej politiky a že sa nemôže uplatniť, ak nie sú na to všeobecné podmienky demokratizácie celej spoločnosti.“⁷⁵

24. apríla si v rozhovore pre *Pravdu* ťažkali slovenskí federalistickí

ekonómovia Viktor Pavlenda a Hvezdoň Kočtúch: „Najväčšie ťažkosti pramenia z toho, že sa celá problematika často neoprávnene zužuje. V českých krajinách sa nové štátoprávne usporiadanie chápe akosi pomimo demokratizačného procesu, ako čosi ‚co Slováci chcejú‘ (...) I na Slovensku sa neraz robí z federácie ‚samoúčel‘, forma, hoci dnes nám ide práve o to, aby sme ju zaplnili. Zaráža najmä akútny nedostatok českého politického myslenia v tomto smere. Akási strnulosť prežívajúcich predstáv, (...) že proces demokracie sa dá úspešne zvládnuť nezávisle od štátoprávneho usporiadania. Alebo ilúzie, že to, čo sa morálne, ekonomicky, politicky, právne i kultúrne už dávno prežilo, možno vyradiť v etapách.“⁷⁶

V tom istom čísle *Pravdy* právnik Karol Laco z Právnickej fakulty UK začína svoj článok slovami: „Úprava

74 NOVOMESKÝ, Ladislav. Zmysel federalizácie. Vyšší stupeň syntézy, nie separatistická izolácia. *Pravda*, roč. 49, 19. 4. 1968, č. 108, s. 1 a 2.

75 Zbavujeme sa zlých metód. Z prejavu G. Husáka na krajskej konferencii KSS v Bratislave 21. apríla 1968. *Pravda*, roč. 49, 23. 4. 1968, č. 112, s. 3.

76 PAVLEND, Viktor, KOČTÚCH, Hvezdoň. Aj činy, aj názory. Interview s význačnými slovenskými ekonómami o národnopolitických a najmä ekonomických aspektoch vo federatívnom usporiadaní. *Pravda*, roč. 49, 24. 4. 1968, č. 113, s. 1 a 3.

štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa tvorí organickú súčasťku rozvoja socialistickej demokracie, súčasťku demokratického usporiadania a fungovania celého nášho štátno-politického systému, lebo bez demokratickej úpravy štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa nemožno hovoriť o dôslednej demokracii, a naopak (...)“⁷⁷ V závere druhého dielu článku znovu prízvukoval, že fungovanie federácie si vyžaduje aj ostatné demokratizačné zmeny: „Poruchy a problémy vo vzťahoch českého a slovenského národa nepochybne súvisia s nedostatkami v politickej demokracii. Akokoľvek má svoj veľký význam federatívne usporiadanie (...) predsa treba mať na zreteli, že fungovanie federatívneho modelu a výsledky, ktoré v záujme oboch našich národov od neho očakávame, predpokladajú úspech obrodneho procesu (...) Preto na Slovensku tak ako v českých krajinách treba venovať plnú pozornosť všetkým problémom rozvoja a zabezpečovania demokracie.“⁷⁸

SPOR O AKCENTY

Zreteľnejší predel predstavovalo vyhlásenie troch básnikov (Novomeský, Válek, Mihálik) z 27. apríla, ktorému sme sa už venovali. Ich odstúpením z redakčnej rady *Kultúrneho života* vyplával na povrch spor tlejúci v radoch slovenskej inteligencie. Ten sa od začiatku odohrával aj v rovine polemík a obvinení ohľadom vzťahu k federalizácii a demokratizácii. Pre rekapituláciu, kritizovali v ňom údajne rozšírené opačné heslo „najprv demokratizácia, potom federalizácia“, hovorili že tieto „tieto dve otázky nemožno od seba oddeľovať ani preferovať jednu pred druhou“. Ale zároveň hovorili, že situácia oprávňuje „akcentovať“ federalizáciu.

Na ich vyhlásenie v najbližšom čísle *Kultúrneho života* reagovali viacerí členovia jeho redakčnej rady.

Pavol Števček stanovisko troch interpretoval tak, že „*chcú slovenskému národu nahovoriť, že KŽ je vlastne proti federácii (...)*“, čo zrejme vyvodil z vyjadrenia, že aj v KŽ možno „*najst ozveny*“ tézy „*najprv demokratizáciu, potom federalizáciu*“. Ďalej vyjadril názor, že traja básnici sa v skutočnosti chceli dištancovať najmä od radikálne demokratizačnej koncepcie KŽ.⁷⁹

Najtvrdšiu reakciu zaslala spisovateľka Zora Jesenská. V spájaní izraelsko-arabského konfliktu s otázkou postoja k federalizácii vo vyhlásení troch vytyčila „*narážky a napoly zahalené obvinenia*“. Hoci to priamo nenapísala, nepochybujeme, že tušila obvinenie z čohosi, čo by 15 rokov predtým bolo označené za sionizmus a kozmopolitizmus. Poukázala na podľa nej rozporný moment vo vyhlásení troch, kde na jednej strane hovorili, že federalizáciu od demokratizácie nemožno oddeľovať, na strane druhej žiadali federalizáciu akcentovať. Od toho plynule prešla k reakcii na citovaný článok Antona Rašlu, hovoriaci o federalizácii ako o „*prvom východiskovom kroku k demokratizácii*“. Tvrdila, že podobné názory už nie sú ojedinelé (žiaľ, žiadne ďalšie konkrétne príklady necitovala). Nereagovala na Rašlove „*antikonzeratívne*“ argumenty prečo najprv federalizovať, iba na dôsledky jeho tézy: „*To fakticky znamená odložiť na Slovensku demokratizáciu až do nového štátoprávneho usporiadania, dovtedy treba čakať so založenými rukami (...)* Pritom citovaný autor hovorí fakticky proti slobode tlače a dožaduje sa výlučne ‚zákona‘ a ‚mocných orgánov‘. No neslobodu tlače, zákony i mocné orgány sme tu už mali a bez demokratických slobôd táto situácia nevedla k rozkvetu našej vlasti.“⁸⁰

Domnievame sa, že aj na základe tohto článku vznikla v povedomí menej

pozorných čitateľov akási skratka, ktorá Rašlov názor „*najprv federalizáciu*“ stotožnila s vyhlásením troch básnikov. Príkladom je reakcia čitateľky uverejnená v *Kultúrnom živote* o dva týždne neskôr, ktorá kritizovala heslo „*najprv federalizáciu, potom demokratizáciu*“, ako keby išlo o heslo hlásané tromi básnikmi: „*Najprv teda federalizácia a potom demokratizácia. Čitateľ je prekvapený. (...) Áno, Široký, Bacílek a možno ešte Bašťovanský a pár okolo boli zlí, ale ostatné je v najlepšom poriadku, podme k federalizácii, rozdelme funkcie a potom sa snáď pokúsime aj o tú demokratizáciu, aby sme kde-čo ešte, vylepšili. Preboha, kto môže za takýmto stanoviskom stáť? Odpustite čitateľovi to rozčarovanie nad tým, že medzi tými, ktorí dávajú prednosť federalizácii pred demokratizáciou, je aj Novomeský. Ak sa totiž federalizácia a demokratizácia nedá od seba oddeľovať, ako sa to v Rudom práve vo vyhlásení troch básnikov hovorí, potom nemožno federalizáciu ani akcentovať a potom by náš postoj mal byť jasný.*“⁸¹

Na tomto mieste môžeme prehľad dobových vyjadrení ukončiť. Dôvodom je, že 30. apríla 1968 sa začala očakávaná konferencia Zväzu slovenských spisovateľov, ktorá v našej téme tvorí samostatnú kapitolu.

ZHRNUTIE

Na základe uvedeného výpočtu vyjadrení môžeme konečne zodpovedať otázku, čo v tomto období hlásali, resp. nehlásali slovenskí federalisti:

Tvrdenia o tom, že slovenskí federalisti razili heslo „*najprv federalizáciu, potom demokratizáciu*“ sú evidentne mylné. Jediný, kto ho v preskúmaných materiáloch priamo hlásal, bol Anton Rašla a veľmi diskutabilne sa k nemu blížil Vojtech Mihálik. Všetci ostatní, pokiaľ sa k otázke verejne vyjadrili, tak označovali federalizáciu za súčasť demokratizácie.

77 LACO, Karol. Prečo sme za federáciu. *Pravda*, roč. 49, 24. 4. 1968, č. 113, s. 4.

78 LACO, Karol. Prečo sme za federáciu. *Pravda*, roč. 49, 25. 4. 1968, č. 114, s. 5.

79 Čo sa vlastne stalo – Pavol Števček. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 18, s. 3.

80 Čo sa vlastne stalo – Zora Jesenská. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 18, s. 3 a 10.

81 GINTEROVÁ, Nataša. Iba poznámka. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 16.

Osoby, ktorým býva toto heslo pripisované, počas celého skúmaného obdobia preukázateľne hlásali čosi celkom iné. Konzistentne federalizáciu vykresľovali ako súčasť demokratizačného procesu, nie ako jeho protiklad či samostatný nesúvisiaci problém, ktorý by sa mal uprednostniť. Obzvlášť to platí v prípade Gustáva Husáka.

Odznievala aj pomerne častá (seba)kritika vývoja na Slovensku za prílišné sústredenie sa na federalizáciu a zanedbávanie ostatných súčastí demokratizácie v porovnaní s Čechmi. Táto kritika však nemierila na tých federalistov, ktorým bolo neskôr pripisované heslo „najprv federalizáciu...“. Smerovala na „skompromitovaných“ funkcionárov éry pred roku 1968, ktorí zostali vo funkciách. Zaznievali varovné hlasy, že federalizácia bez demokratizácie (v zmysle personálnej očisty od „skompromitovaných“) bude zbytočná, prípadne až nebezpečná. Takéto obavy niekedy medziriadkovo vyúsťovali do postojov v duchu „najprv demokratizáciu...“, avšak nikdy nie celkom otvorene. Viacerí, naopak, takúto kritiku odmietali a tvrdili, že Slovensko v demokratizácii nezaostáva.

Slovenskí „federalisti“ vo veľkej väčšine ohľadom vzťahu federalizácie a demokratizácie hovorili to isté, čo aj „demokratizátori“. Ak by sme vychádzali len z dobových prameňov, asi by sme mali problém zaradiť jednotlivé osobnosti podľa takéhoto rozdelenia. Aké-také rozdiely nájdeme len v akcentoch (napríklad zdôrazňovanie, že demokratizácia bez federalizácie nie je úplná, vs. zdôrazňovanie, že federalizácia bez demokratizácie nemá zmysel).

Názor „najprv federalizáciu...“ sme v skúmaných prameňoch zachytili jasne vyslovené len jediný raz, v citovanom článku Antona Rašlu. Aj tu bolo jeho odôvodnenie prekvapujúco „demokratizačné“, paradoxne zamerané proti slovenským

Konferencia Zväzu slovenských spisovateľov sa konala 30. apríla v bratislavskej kaviarni Dukla (Zdroj: Archív TASR)

konzervatívno-nacionalistickým silám. Teda presne opačne, než bolo vykladané jeho neskoršími kritikmi. Je, samozrejme, možné, že existujú aj nejaké ďalšie nami neobjavené vyjadrenia v tomto duchu, ale ťažko môžu niečo zásadne zmeniť na desiatkach tu citovaných vyjadrení.

Kde sa teda vzali tie v úvode citované tvrdenia o hesle „najprv federalizáciu“? K odpovedi sa už konečne bližime.

KONFERENCIA SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Vyhlásenie troch básnikov ešte nevychladlo,⁸² keď sa 30. apríla začala očakávaná konferencia slovenských spisovateľov. Vyvrcholili tu spory tlejúce v slovenskej spisovateľskej obci. Spory sa týkali všeličoho, aj otázky vzťahu federalizácie a demokratizácie, ale aj mnohého ďalšieho.

O vzťahu federalizácie a demokratizácie sa tu diskutovalo veľmi veľa. Pre našu tému vyberieme už len tie najdôležitejšie vyjadrenia.

Miroslav Válek zostával aj vo vzťahu k demokratizácii opatrný a „dialektický“. V úvodnom slove povedal: „*Nachádzame sa v období dovršenia národnej revolúcie. Myšlienka federalizácie je myšlienka, ktorou žije národ. Ale federalizácia bez demokratizácie nie je ničím, hovoria mnohí. Áno, prirodzene. Lenže v mene demokracie sa už raz vystačovala tretina tohto národa za oceán.*“ Ďalej citoval výrok Masaryka, že demokracia vyžaduje nového človeka, ako aj výrok Lenina, že demokracia môže niekedy byť len výrazom diktatúry buržoázie. V pomerne hmlistom závere nabádal nerozhodovať sa prirýchlo, ale radšej správne, pretože všetci ponese zodpovednosť.⁸³ Válek zjavne nepatriel

82 Pozri aj: CHMEL, Rudolf. *Úvod do pamäti*. Bratislava: Kalligram, 2019, s. 193.

83 VÁLEK, Miroslav. Retrospektíva a ciele. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 18, s. 1 a 8.

k tým, ktorí bez zaváhania nadšene naskočili na vlak všetkého demokratického, ale tušil v tom aj určité riziká pre socializmus. Pre našu tému je však dôležité to, že vyjadril súhlas s názorom „federalizácia bez demokratizácie nie je ničím“.⁸⁴

Vladimír Mináč bol britký a silácky: „(Českí kolegovia) nemôžu totiž ani začať hovoriť o demokracii, nemôžu o nej ani začať vážne myslieť, kým nezačnú myslieť o svojich vlastných predsudkoch, že totiž žijú – ale aj (vyjú) – uprostred národa, ktorý nedemokraticky vládol inému národu. (...) Znepokojuje ma, že ani najpuncovanejší českí demokrati nezistili, že federácia je práve tak vec českého národa ako národa slovenského (...) myslím si, že pohyb k demokracii je v Čechách plytkejší práve o ten rozmer, o ktorom som hovoril, teda o rozmer, že v ňom chýba celý jeden národ.“⁸⁵ Mináč nespravodlivo paušalizoval. Ako sme si už na zopár príkladoch ukázali, aj v českej spoločnosti bolo dosť ľudí, ktorí federalizáciu prijali a chápali ju podobne ako slovenskí federalisti. No opäť, pre našu tému je teraz dôležité najmä to, že aj Mináč federalizáciu označil za súčasť demokratizácie.

Podobný názor ako Mináč vyjadril, v rovine osobných zážitkov, aj spisovateľ Rudolf Sloboda: „A ešte niečo k pomeru Slovákov a Čechov. Žil som tam štyri roky a získal som pocit menejcennosti. Ide mi o to, či českí spisovatelia, ktorých mám inak vo veľkej úcte, budú ochotní priznať povedzme mne, že som v demokracii ich rovnocenný partner?“⁸⁶

Nám už známy historik Samuel Falťan z Historického ústavu SAV hovoril:

„V priebehu diskusie sa niekoľkokrát hovorilo, že sa na Slovensku chápe federalizácia odtrhnute od problémov demokratizácie. Tak isto si nemyslím – a zatiaľ som ani nepočul, že by tá časť spisovateľov, proti ktorej sa dnes vedie útok v súvislosti so spisovateľským zjazdom, chcela si zachraňovať svoje pozície len z toho hľadiska, že chce hovoriť len o federalizácii. Myslím si, že všetkým nám je veľmi jasné, že otázka federalizácie je nerozlúčnou súčasťou celého demokratizačného procesu na Slovensku. Na druhej strane si však myslím, že ak by sa podceňovala táto federalizačná stránka, mohlo by to zohrávať negatívnu úlohu vo vývoji demokratizácie na Slovensku.“⁸⁷

Spisovateľ Anton Hykisch: „Prvým historickým experimentom pre mňa je československý pokus o demokratizáciu a humanizáciu socializmu. Druhým historickým experimentom je získanie národnej zvrchovanosti Slovenska v boji za federáciu. Na ploche Slovenska sa oba tieto procesy prelínajú, nemožno ich oddeliť. Vyvolali ich totiž tie isté spoločenské sily a uskutočňujú ich tí istí ľudia.“⁸⁸

Spisovateľka Soňa Čechová patrila k tým, čo vnímali spor v polohe poradia krokov, a tiež kritizovala, že pod oprávnenou požiadavkou federalizácie sa skrývajú aj kompromitovania funkcionári z Novotného éry: „Diskutuje sa, čo je dnes na Slovensku prvoradá otázka – federácia a či demokracia. A vzniká čosi ako demarkačná čiara, medzi tými, čo pokladajú federáciu za problém číslo jedna alebo naopak. To muto poradovníku ťažko rozumieť. Isté je, že bez elementárnych demokratizačných opatrení by verejné vyhlásenie

tejto oprávnenej celonárodnej požiadavky, hoci len aj na tomto fóre, bolo dosť nepredstaviteľné. No predsa len ťažko sa zbaviť dojmu, že táto požiadavka federácie, ktorá je zrozumiteľná celému národu a má jeho spontánnu a citovú podporu, a teda i silu, sa u nás stala mohutným pancierom pre tých, čo pod ním môžu šikovne zakryť všetky Achillove päty svojej nedávnej politickej praxe.“⁸⁹

Podobné obvinenia si na seba vztiahol Vojtech Mihálik, odmietol ich ako nezmysel a pri verejnom pranievaní „skompromitovaných“ odporúčal „dívať sa nielen na kritizovaného, ale aj na toho, kto kritizuje“, aby sa demokratizačná očista nezvrhla na vybavovanie osobných sporov. Federalizáciu označil za „základnú podmienku akejkoľvek demokracie“.⁹⁰ To by opäť bolo možné chápať aj v zmysle „najprv federalizáciu...“, rovnako ako aj v bežnom zmysle, že federalizácia je jednou z nevyhnutných súčastí demokracie.

Najdôležitejšie z tejto konferencie je však pre nás vystúpenie spisovateľa Pavla Števkčka. To je ten, o ktorom Mlynárik písal ako o „najjasnejšej hlave slovenskej intelektuálnej smotánky v čase pražskej jari a slovenskej obrody“. Števkček vo svojom vystúpení kritizoval vedenie Zväzu slovenských spisovateľov za nedostatočne rázne presadzovanie demokratizácie, že „veci novej ideovo-politickej a myšlienkovvej orientácie zostali zhruba na úrovni rokov 1963 a 1964“. V rámci tejto témy reflektoval aj kauzu vystúpenia troch spisovateľov a ich vyhlásenie. Hovoril o delení spisovateľov na tých, čo sú „hlavne a najprv

84 Pozri tiež: KAMENISTÝ, Ján (jkm). V ovzduší napätia a rozporov. Začala sa konferencia Svazu slovenských spisovateľov. *Večerník*, roč. 13, 30. 4. 1968, č. 102, s. 1.

85 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Vladimír Mináč. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 19, s. 4 a 5; Porovnaj: MINÁČ, Vladimír. Zachovaj nám rozum a pamäť stálu, pane. *Pravda*, roč. 49, 5. 5. 1968, č. 124, s. 3. Ide o ten prejav, v ktorom zaznel aj neslávne známy výrok o „takmer genocíde slovenského národa“.

86 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Rudolf Sloboda. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 9.

87 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Samuel Falťan. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 21, s. 11.

88 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Anton Hykisch. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 9 a 10.

89 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Soňa Čechová. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 10.

90 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Vojtech Mihálik. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 11 a 12.

za demokraciu“ a tých, ktorí „v súčasnej situácii pokladajú za rozumné akcentovať federalizáciu“. Tým, samozrejme, myslel Novomeského, Válka a Mihálíka a im názorovo blízky.

Za seba Števček vyjadril názor, že „demokratizačný proces je jeden-jediný, československý, s významom pre celý kultúrny svet a federácia má byť iba jedným z jeho plodov“. Zároveň však federalistom upieral, že hlásali v podstate to isté. Vo viacerých nárázkach stanovisko federalistov interpretoval rôzne, často aj v rozpore s ich vlastnými vyjadreniami. Napríklad, že „v záujme pridelenia federácie pre čakajúci národ pomlčíme predbežne hoci aj o demokratizácii“, „federalizujeme sa s hocikým a pod hocikým“, a o „zúfalo umelej dileme: demokracia, alebo federácia, presnejšie čo skôr z tejto dvojice“. A cez to dospel až k tvrdeniu o slovenskom „domácom hesle“ – „najprv sa federalizujeme, a len potom demokratizujeme“.⁹¹ Názor, ktorý sme dovtedy zaznamenali len v článku Antona Rašlu, Števček povýšil na „domáce slovenské heslo“. Mohlo teda ísť nanajvýš o Števčekovu interpretáciu postoja slovenských federalistov v rozpore s mnohokrát publikovanými tvrdeniami drvivej väčšiny z nich. Možno špekulovať, či taká interpretácia zodpovedala nejakým utajeným vnútorným postojom tých-ktorých federalistov, ale v žiadnom prípade ju nemožno označiť za „heslo“, ako to urobil Števček a po ňom to opakovali mnohí ďalší.

Situácia vyzerá paradoxne: Federalisti vyhlasovali, že federalizácia je neoddeliteľnou súčasťou demokratizácie a kritizovali údajných hlásateľov tézy „najprv demokratizáciu...“. Števček ako popredný „demokratizátor“ vyhlasoval, že federalizácia je plod

Titulná strana časopisu Roháč s karikatúrou Viktora Kubala (Zdroj: Roháč, roč. 20, 1968, č. 16, s. 1)

demokratizácie, a kritizoval údajných hlásateľov tézy „najprv federalizáciu...“. Teda obidve strany viac-menej zhodne opisovali vzťah federalizácie a demokratizácie, ale obidve strany obviňovali tých druhých z iného názoru.

Obvinenia zo strany „federalistov“ boli snáď o niečo oprávnenejšie, i keď

tiež problematické. Skúmané články nepotvrdili, žeby téza „najprv demokratizáciu, potom federalizáciu“ bola až taká rozšírená, ako tvrdili. Avšak tendencie odkladať federalizáciu štátu na neskôr vieme doložiť napríklad z komuniké Predsedníctva ÚV KSČ z 27. marca 1968,⁹² na ktoré sa vzápätí

91 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Pavol Števček. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 19, s. 8; ŠTEVČEK, Pavol. Nemáme právo na ľahostajný pokoj. *Pravda*, roč. 49, 7. 5. 1968, č. 126, s. 3.

92 „Zvláštni pozornosť venovalo predsedníctvo ÚV KSČ oblasti štátoprávneho usporiadání republiky, kde se vychází ze zásady naplnit beze zbytku možnosti asymetrického modelu, oddělit zákonodárnou a výkonnou moc ve slovenských orgánech a intenzivně zahájit celostátní přípravu na propracování symetrického usporiadání zákonodárné a výkonné moci v Českých zemích a na Slovensku.“ Komuniké z predsedníctva ÚV KSČ. *Rudé právo*, roč. 48, 27. 3. 1968, č. 86, s. 1.

zniesla zo Slovenska kritika⁹³ z Akčného programu KSC, atď. V *Kultúrnom živote*, obviňovanom tromi básnikmi z toho, že v ňom „nachádzajú odozvy“ týchto názorov, k tomu diskutabilne smerovali niektoré citované články Júliusa Strinku. No treba povedať, že takéto hlasy boli aj v *Kultúrnom živote* v menšine, na čo v diskusii poukázal aj jeho šéfredaktor Jozef Bob.⁹⁴ Tak trochu tvrdeniu federalistov dával sémanticky za pravdu aj samotný Števček, keď o demokratizátoroch hovoril ako o tých, čo sú „hlavne a najprv (zvýraznil) za demokraciu“.

Problematickejšie je tvrdenie Števčeka, podľa ktorého slovenské „domáce heslo“ znie „najprv sa federalizujeme, a len potom demokratizujeme“. V skutočnosti slovenskí federalisti v drvivej väčšine hlásali čosi celkom iné. Jediný, o kom vieme, že písal v duchu „najprv sa federalizujeme“, bol Anton Rašla. Lenže Rašlovo zdôvodnenie zase ťažko možno zlúčiť so Števčekomými ďalšími charakteristikami o „čakaní na prideľovanie federácie“ či „federalizovaní sa s hociakým“. Rašlove argumenty boli presne opačné.

Možno Števček takto len pritvrdil „akcentovanie federácie“ zo stanoviska troch básnikov. Možnože Števčeka k tomuto stanovisku vyprovokovali nie postoje hlavných slovenských federalistov, ale skôr funkcionárov z Novotného éry, ktorí sa tiež hlásili k federalizácii, ale s nevôľou prijímali niektoré prejavy vtedajšej demokratizácie (pranierovanie a odvolávanie funkcionárov mediálne označených za skompromitovaných, atď.). V každom prípade, Števčekove charakteristiky nezodpovedajú názorom, ktoré slovenskí federalisti hlásali.

Na základe toho nesúhlasíme ani s charakteristikou Jána Mlynárika,

že Števček bol „najjasnejšou hlavou slovenskej intelektuálnej smotánky“. Máme skôr opačný dojem – že Števček dezinterpretoval stanoviská svojich odporcov, čím dosiahol väčšiu bombastickosť ich odsúdenia, a to imponovalo Mlynárikovi a ďalším podobne nabrúseným. V tejto súvislosti hodno zaznamenať, že aj v roku 1990 bol Pavol Števček kritizovaný, že v zápale boja „pritvrdzuje“ a skresľuje výroky svojich oponentov a vkladá im do úst veci, ktoré nepovedali.⁹⁵ Či oprávnene, to nevieme posúdiť.

Až v nadväznosti na články a vystúpenia Zory Jesenskej, Sone Čechovej a najmä Pavla Števčeka, nachádzame v tlači ozveny ich interpretácie, akoby sa Slováci sporili o to, či skôr federalizáciu alebo demokratizáciu. Už mesiac po Števčekovom vystúpení písal Václav Černý v *Literárnych listoch*: „Nedávno bylo na Slovensku raženo heslo zdánlivě k národnímu slovenskému prospěchu: Nejdřív federalizace, potom demokratizace!“⁹⁶ V tej istej ankete písal filozof Miroslav Jodl (neskorší signatár Charty 77): „... s tím (iniciatívou za vyhlásenie federácie) měli přijít čeští politikové (...) Že jsme se jako Češi nechopili iniciativy, znamená naši mravní porážku. Kdyby se čeští politici vyslovili jednoznačně a hned, nemusely vznikat spory na téma: co dřív? Federalizace nebo demokratizace?“⁹⁷ Nenašli sme jediný prípad, kde by niekto reflektoval toto heslo v zmysle argumentov, ktorými ho zdôvodňoval jeho jediný známy „predštevčekovský“ hlásateľ Anton Rašla. Domnievame sa, že autori tvrdení o takomto hesle nekriticcky čerpali z dobových dezinterpretácií postoja federalistov bez toho, aby si preverili, čo federalisti sami skutočne hlásali.

Obzvlášť po okupácii, keď z celej demokratizácie zostala len okypená federalizácia, a na symbolickom výslni režimu stáli Slováci Gustáv Husák a Vasil Bilak, táto interpretácia zapadla do nacionálnych stereotypov, podľa ktorých Slováci obetovali demokratizáciu na oltár federalizácie. Domnievam sa, že najmä týmto si možno vysvetliť, prečo sa Števčekova nepravdivá interpretácia tak veľmi uchytila v niektorých kruhoch.

Slovenským federalistom – budúcim normalizátorom môžu ich kritici oprávnene vyčítať všeličo, aj čo sa týka „akcentovania federalizácie“, aj limitované poňatie demokratizácie, aj pôsobenie mnohých z nich po auguste 1968. Ale tento konkrétny argument, tak často opakovaný takými významnými osobnosťami, tvoriaci jeden z najsilnejších bodov „obžaloby“ federalistov, sa podľa známych prameňov javí jednoducho ako nepravdivý.

DOVETOK: REFORMISTI A RADIKÁLI

Aby sme článku mohli dať aj akúsi pointu, musíme si skúmaný spor zaradiť do širších súvislostí.

Pavol Števček mal nesporne pravdu v tom, že spory na slovenskej spisovateľskej konferencii sa viedli hlavne o koncepciu a ciele demokratizácie. Z dnešnej perspektívy sa dá povedať, že o mieru demokratizácie. Hádky o vzťahu federalizácie a demokratizácie boli z veľkej časti len jedným z odrazov tohoto sporu. Spor o podobu demokratizácie zamestnával celú vtedajšiu spoločnosť.

Témy dňa prevažne udávali zástancovia úplnej demokratizácie, požadujúci slobodu prejavu pre každého vrátane „protisocialistických“ názorov, fakticky smerujúci k pluralitnej

93 Slovenskí ekonómovia navrhujú čo najskôr vydať ústavný zákon o symetrickom modeli. *Pravda*, roč. 49, 1. 4. 1968, č. 91, s. 1; PAVLENDÁ, V. Nielen vypočít hlas Slovenska... *Pravda*, roč. 49, 2. 4. 1968, č. 92, s. 1; ZAJACOVÁ, V. Hovoríme s členmi komisií pre prípravu Akčného programu KSS. Dôsledná rovnoprávnosť. Na naše otázky odpovedá dr. Július Strinka, CSC., Filozofický ústav SAV. *Pravda*, roč. 49, 2. 4. 1968, č. 92, s. 5.

94 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Jozef Bob, *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 21, s. 12.

95 KAPLAN, Jerguš. Slováčisko? *Literárny týždenník*, roč. 3, 1990, č. 41, s. 5.

96 Na téma Československé – Václav Černý. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 15, s. 3.

97 Na téma Československé – Miroslav Jodl. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 15, s. 3.

demokracii. Keď ich ďalej budeme pracovne označovať ako „radikálov“, nechceme tým podsúvať čitateľovi negatívne konotácie tohto výrazu, ale len vyjadriť to, že dôslednosť ich demokratizačných požiadaviek sa výrazne vymykala dobovým normám. Títo „radikáli“ tvrdo kritizovali akékoľvek taktizovanie alebo kompromisy v zásadných otázkach, kládli maximalistické požiadavky a neuspokojovali sa s postupnými čiastkovými riešeniami. Ich hlavnou zbraňou bolo nastoľovanie tém priamo k verejnosti cez masmédiá, čo sa po zrušení cenzúry ukázalo ako veľmi efektívne. Najčastejšie to boli príslušníci inteligencie: umelci, vedci, študenti... V Čechách sa jednou z ich hlavných tribún stal časopis *Literární listy*, na Slovensku k tomuto prúdu gravitovala väčšia časť redakcie *Kultúrneho života* alebo napríklad aj študentského časopisu *Echo bratislavských vysokoškolákov*.

Voči nim v akejsi defenzíve, resp. unášaní radikálne demokratizačným prúdom, stáli zástancovia takej predstavy demokratizácie, ktorá neprekročí medze socializmu, so zachovanou vedúcou úlohou obrodenej komunistickej strany. Tí spravidla na Slovensku kládli väčší dôraz na federalizáciu. Dôvody k tomuto stanovisku mohli byť veľmi rôznorodé. Prirodzenou kontinuitou dospeli k tejto platforme komunistickí reformátori, ktorí v Novotného ére pomerne úspešne presadzovali postupnú liberalizáciu v existujúcich štruktúrach metódou „mierneho pokroku v rámci zákona“ aj za cenu veľkých kompromisov a taktizovania. Ich zápas o postavenie Slovenska sa začal už dávno pred rokom 1968 a chápali ho jednoducho ako odbúranie stalinizmu v jednej z mnohých oblastí. K rovnakému stanovisku sa prirodzene priklonili aj ľudia, pre ktorých bola slovenská otázka prioritnou, a paralelné

prebojovanie iných radikálne demokratizačných požiadaviek by tento boj len komplikovalo. K „federalistom – umierneným demokratizátorom“ sa mohli z taktických dôvodov prikloniť aj ortodoxnejšie uvažujúci komunisti z Novotného éry, ktorí považovali demokratizačné požiadavky za hlavné nebezpečenstvo pre socializmus a hľadali spôsoby ako ich utlmiť a usmerniť obrodné hnutie na iné, menej nebezpečné cesty. K spoločnej platforme s „federalistami-reformátormi“ sa prikláňali aj takí ľudia, ktorí by radikálnejšie demokratizačné požiadavky síce vnútorne privítali, ale považovali ich za nereálne v daných geopolitických podmienkach. Keďže požiadavka federácie už prestala byť až tak politicky nebezpečná, predstavovala, na rozdiel od iných demokratizačných požiadaviek, momentálne dosiahnuteľný pozitívny cieľ.

Všetky tieto skupiny, hoci vychádzali z rôznych pozícií, sa v danej situácii dostali na podobnú platformu. Tak vzniklo ono hrubé delenie spoločnosti podľa vzťahu k demokratizácii na dve kategórie: na radikálnych demokratizátorov a na umiernených, ktorí požadovali demokratizáciu len potiaľ, aby nebol ohrozený socializmus, pričom na Slovensku títo spravidla kládli väčší dôraz na federalizáciu. Postupne sa medzi rozmanitými motívmi „reformátorov-federalistov“ prakticky prestalo rozlišovať. Najmä ideovými odporcami sú často všetci hádzaní do jedného vreca. Pravdou je však aj to, že uvedené motívy sa v mnohých prípadoch prelínali a aj nám dnes je ťažko zodpovedne povedať, z ktorých príčin sa ten-ktorý človek priklonil k tomuto postoju.

Postoj principiálnych radikálnych demokratizátorov je, myslíme si, ľahko zrozumiteľný, široko zastúpený v historických prácach, a netreba ho dnešnému čitateľovi zvlášť vysvetľovať.⁹⁸ S postojmi reformátorov je to

náročnejšie. S postojmi reformátorov je to náročnejšie a určite stoja za zhustenú reprodukciu. Je možné sa pokúsiť ilustrovať meritum ich argumentov pomocou polemík popredného komunistického reformátora Zdeňka Mlynára, ktoré viedol s predstaviteľmi radikálne demokratického prúdu na stránkach *Literárnych listov*.

V jednom texte o možnosti vzniku opozičnej strany reprezentujúcej 95 % národa, Ludvík Vaculík uviedol Mlynára medzi ľuďmi, ktorých by v nej nechcel.⁹⁹ To vyvolalo vášnivé čitateľské reakcie. Na túto situáciu potom obaja súčasne reagovali. Vaculík spomenul, že v roku 1966, keď chceli protestovať proti tlačovému zákonu, Mlynár mal názor, že sú „blázniví kluci, ktorí šmatlajú v politice, aniž znajú její zákonitosti, čímž nahrávajú dogmatikům v partaji“. Inak aj Vaculík uznal, že v praktickej politike treba robiť aj kompromisy a možno čestne aj taktizovať, ale zároveň trval na tom, že sú potrební aj ľudia ako on – bez taktiky.¹⁰⁰

Paralelne zareagoval Mlynár. Kontrastoval prístup Vaculíka, ktorého podľa jeho vlastných slov do politiky strháva hnev, so svojím prístupom – pokusom o racionálnu analýzu politických skutočností a možností. Mlynár zdôraznil, že sám sa vždy snažil o vnútorný vývoj politického systému aj komunistickej strany, v čom mu vývoj od januára 1968 dával za pravdu. Pri tom robil aj úkroky, napríklad, keď publicisticky podporil zastavenie časopisu *Tvář*, aby sa kvôli jednému časopisu nevyhrotil politický konflikt pred zjazdom KSČ, na ktorom sa mala presadiť stranícka línia rozvíjania demokratického politického systému. Keď sa na zjazde táto línia nepresadila, zostali len publikované ústupky a pachuť z nich. V reformných snahách však Mlynár pretrval a v roku 1968 sa ich, zdalo sa, podarilo naplniť. K návrhu opozičnej strany Mlynár

98 Ak predsa, tak odporúčame záverečnú časť článku: MAŇÁK, Vladimír. Je to pravda? *Kultúrneho života*, roč. 23, 1968, č. 17, s. 1 a 10.

99 VACULÍK, Ludvík. Ze soukromé korespondence. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 3, s. 5.

100 VACULÍK, Ludvík. Několik lidí se mě ptalo. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 4, s. 13.

varovne uviedol: „Uvažte však, zda nejsou i jiné důvody, proč by politická aktivita ve směru idejí onoho inženýra (založit opoziční politickou stranu) nebyla správná. Například zájem celého národa – občanů i komunistů – aby se demokracie u nás opravdu ujala a aby nás všechny v této snaze nezničil někdo třetí.“¹⁰¹ Kto mal byť ten „někdo třetí“ si môžeme len domýšľať. Jednu z možných odpovedí už zakrátko poskytli udalosti 21. augusta 1968.

Koncom marca 1968 Mlynář uverejnil článok, v ktorom varoval, že sloboda tlače je síce nevyhnutná podmienka demokratizácie, ale môže vyniesť na povrch aj takých, čo o demokracii vedia len vábivo kričať, ale nemajú predstavy o jej konkrétnej realizácii v štátnych štruktúrach a pri riešení konkrétnych problémov.¹⁰² Jiří Lederer v *Literárných listoch* reagoval poukazom na to, že Mlynář sa ešte prednedávnom skepticky vyjadroval o požiadavke viacerých politických strán, ale odrazu už túto možnosť podporuje. S ironickým podtónom mu vyčítal, že na to prišiel až teraz, keď sa tomu otvorila cesta „zhora“, hoci iní si túto potrebu uvedomovali už dávno.¹⁰³

V inom článku Mlynář reagoval na rozhovor prokurátora z 50. rokov Josefa Urválka. Odmietol paušálne vyvodzovanie kolektívnej viny voči všetkým komunistom alebo všetkým prokurátorom, žiadal stanoviť mieru viny konkrétnych zodpovedných. S trochu nepresnou interpretáciou článku ironizujúco zareagoval Pavel Rychetský, ktorý žiadal vyvodiť trestnú

zodpovednosť nielen voči prokurátorom a sudcom, ale v prvom rade voči zodpovedným politikom, s čím však súhlasil aj Mlynář. Vo viacerých kolách sa potom čoraz menej úctivou formou doťahovali o to, čo kto povedal a ako to myslel. Rychetský mu vyčítal, že nespomenul trestné stíhanie aj voči zodpovedným príslušníkom ŠtB. Mlynář reagoval, že o tom článok nebol, že sa témou ŠtB zaoberal, ale že pre neho výsledkom skúmania témy nie je napísanie pútavého článku, ale praktické politické postoje. A tie sa, aj v otázke štátnej bezpečnosti, pretavili do Akčného programu KSČ. Na záver Mlynář už tiež ironicky dodával, že bez týchto praktických politických výsledkov, ku ktorým došlo prácou ľudí ako on vnútri komunistickej strany, by národ nemal možnosť zoznámiť sa s „penikavými postrehmi“ Rychetského, pretože by mu ich zabavila cenzúra.¹⁰⁴

Ďalší veľavravný príklad nachádzame na IV. zjazde čs. spisovateľov v lete 1967, kde vystúpili viacerí českí spisovatelia s radikálne demokratizačnými požiadavkami, časť prítomných slovenských (ale aj českých) spisovateľov naopak podpísala list protestujúci proti skĺzaniu zjazdu do jednostrannej emocionálnej psychózy.¹⁰⁵ Neskôr, v priebehu roku 1968, za to boli kritizovaní a všelijako sa bránili. Hovorili, napríklad, že zo strany radikálnych českých kolegov, samozrejme, nešlo o nejaké spontánne vystúpenie, ale malo svoju vopred pripravenú réžiu, do ktorej oni neboli zasvätení. Nebrali to tak, ako by si to želali, napríklad, mladí redaktori

časopisu *Echo bratislavských vysokoškolákov*, že sa mali na mieste rozhodnúť a podľa svojich vnútorných postojov pridať k českým kolegom, pokiaľ s nimi súhlasili.¹⁰⁶ Brali to najmä ako politickú akciu niekoho iného, ktorej pozadie, súvislosti a zámery nepoznali. Pohľad študentov z *Echa* by, myslíme si, označili za politickú naivitu a za podliehanie fasáde spontánnosti, akou sa takéto politické vystúpenia zakrývajú navonok. Slovenskí spisovatelia vysvetľovali svoj nehrdinský postoj ešte aj všelijako inak, nebudeme sa tu tým detailne zaoberať.

Avšak za politicky najzaujímavejšie považujeme to vysvetlenie, ktoré je, zdá sa nám, dnes najzabudutejšie. Ide o vysvetlenie Miroslava Válka, že nechceli dať zámienku Novotnému proti Dubčekovi, že chceli Dubčekovi kryť chrbát.¹⁰⁷ Váľkovo vysvetlenie neskôr vyšlo pekne zhustené v časopise *Literární listy*: „Slovenští spisovatelé přišli do Prahy bez diskusních příspěvků i proto, že mnozí věděli o napětí mezi vedením KSS a částí vedení KSČ a přes znepokujující jevy v ideologii a kultuře na Slovensku vědomě nebo podvědomě solidarizovali se základním postojem vedení KSS (...) věděli o tom, že Novotný chtěl vyprovokovat Dubčekovi nepokoje, aby se s ním mohl vypořádat a kryli mu proto záda.“¹⁰⁸

Podobne postoje slovenských spisovateľov vysvetľoval už predtým aj Vojtech Mihálik: „Mnohí z nás vedeli, že v Predsednictve ÚV KSČ sa vyhrocuje zápas progresívných a konzervatívnych síl, že predstaviteľmi nových

101 MLYNÁŘ, Zdeněk. Vážený Ludvíku Vaculíku! *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 4, s. 13.

102 MLYNÁŘ, Zdeněk. Co dál s naší demokracií? *Rudé právo*, roč. 48, 26. 3. 1968, č. 85, s. 3.

103 LEDERER, Jiří. Co dál s demokracií? *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 6, s. 2.

104 MLYNÁŘ, Zdeněk. Dr. Urválek a ti druzí kolem procesů. *Rudé Právo*, roč. 48, 17. 4. 1968, č. 106, s. 3; RYCHETSKÝ, Pavel. Zdeněk Mlynář. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 9, s. 2; MLYNÁŘ, Zdeněk. Dr. Urválek a ti druzí kolem procesů. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 12, s. 13; RYCHETSKÝ, Pavel. Má krátká poznámka. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 14, s. 3; MLYNÁŘ, Zdeněk. P. Rychetský se snaží. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 17, s. 5.

105 List účastníkom IV. zjazdu SČSS. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 13, s. 3; Tiež pozri: K listu účastníkom IV. zjazdu SČSS. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 14, s. 6; LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Od predjaria k normalizácii*, s. 256 a 277.

106 Signály svedomia. *Echo bratislavských vysokoškolákov*, roč. 3, 1968, č. 3, s. 1.

107 VÁLEK, Miroslav. Retrospektiva a cíle. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 18, s. 1 a 8; Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Miroslav Válek. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 13.

108 -vk-. Federace, demokratizace, abdikace. *Literární listy*, roč. 1, 1968, č. 11, s. 7.

Titulná strana časopisu *Roháč* s karikatúrou Vlastimila Zábranského

(Zdroj: *Roháč*, roč. 20, 1968, č. 23, s. 1)

tendencií sú tí, ktorí už niekoľko rokov viedli stranu na Slovensku, a že to pre nás určuje aj poradie dôležitosti v nastoľovaní problémov. Neformulovali sme si tieto myšlienky zreteľne, ale kto nepochopí, že v spoločenskej praxi aj takéto úvahy zohrávajú dôležitú úlohu, pochopí len veľmi málo.¹⁰⁹

Askutočne, jedným z hlavných tromfov Dubčeka pri porážke Novotného na

prelome rokov 1967 – 1968 boli práve Dubčekove úspechy v tlmení „protistranických tendencií“ v radoch slovenskej inteligencie, spisovateľov a umelcov. To v situácii po IV. zjazde čs. spisovateľov zjavne kontrastovalo s Novotného „nezvládnutím“ českých spisovateľov. Počas stranického merania síl s Novotným to Dubček niekoľkokrát zdôrazňoval, medzi iným aj

takto: „I tobě jsem, s. Novotný, radil, že je třeba se spisovateli, umělci pracovat obezřetně, že je třeba se nad práci s nimi zamyslet. A myslím, že všichni soudruzi budou pozitivně kvitovat úspěchy práce, kterých jsem dosáhl ve věci spisovatelů, kdy i sjezd slovenských spisovatelů, který se konal před celostátním sjezdem spisovatelů, spisovatelé komunisti i ostatní zůstali na stranických pozicích, že komunisté slovenští spisovatelé přišli na tento sjezd a jednoznačně se drželi direktiv, že musí stát na pozici strany a oni tento úkol čestně splnili.“¹¹⁰ Čiže práve to kritizované „poplatné“ správanie slovenských spisovateľov poskytlo Dubčekovi jeden z tromfov, ktorými v spore s Novotným nakláňal na svoju stranu ostatných členov Predsedníctva ÚV KSČ.

Podľa tvrdenia Vojtecha Miháliku sa Novotný počas tohto zápasu snažil na Slovensku vyprovokovať radikálne opozičné akcie, ktoré by mu dali argument proti Dubčekovi: „Mnohí z vás vedeli, že Novotný striehne na každú maličkosť, na každý náznak nespokojnosti na Slovensku, aby ho mohol využiť proti tejto (Dubčekovej) skupine. V druhej polovici roka sa dokonca po Bratislave pohybovali jeho ľudia, ktorí mali Dubčekovi za chrbtom vyprovokovať nepokoje, aby sa mohlo povedať: Vy chcete robiť poriadky v celom štáte, ale sami máte doma neporiadok. Len vo svetle tejto skutočnosti možno plne pochopiť niektoré akcie, ktoré sme robili vo vedení zväzu (slovenských spisovateľov). A kto ani dnes nechce vidieť, že nám záležalo na tom, aby slovenskí súdruhovia v predsedníctve strany mali krytý chrbát a volné ruky, nechce vidieť zásadný význam udalostí, ktoré sa odohrali v politickej sfére.“¹¹¹

Tým, že sa slovenskí spisovatelia nepridali k volaniu českých radikálnych demokratizátorov, paradoxne prispeli k pádu Novotného a teda aj

109 MIHÁLIK, Vojtech. Mali sme všetko riskovať? *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 13, s. 3.

110 Dokument č. 21. Výpis z diskusie súdruha Dubčeka na predsedníctve ÚV KSČ dňa 13. 12. 1967. In: VARTÍKOVÁ, Marta, ed. *Edícia dokumentov o rehabilitácii tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov*. Nepublikovaný rukopis, archív autora, s. 8 a 10 – 11.

111 Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov – Vojtech Mihálik. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 11 a 12.

k naplneniu toho, po čom volali českí demokratizátori. Ak by sa k nim boli pridali, zahrali by do kariet Novotnému v spore s jeho najvýznamnejším súperom Dubčekom. Takéto neintuitívne politické šachy, poznanie, že volaním po niečom môže človek úmyselne či neúmyselne niekedy dosiahnuť aj presný opak, zásadné ústupky v menej dôležitej veci, aby sa posilnila pozícia v inej dôležitejšej veci – tento prístup považujeme za najjasnejší predobraz toho, akým spôsobom sa dotýční vyrovnávali aj so situáciou po auguste 1968.

Ako vidno i z tohto príkladu, k fenoménu roku 1968 prispeli oba prúdy, reformisti i radikáli, súčasne. Až máme chuť napísať, že synergicky. Zástancovia radikálne demokratizačnej politiky otvárali rôzne témy, posúvali hranice a podkurovali atmosféru nespokojnosti. Najvýraznejšie vystúpením časti českých spisovateľov na IV. zjazde československých spisovateľov. V tejto vyhrocujúcej sa atmosfére Alexander Dubček, dovtedy opatrný reformátor zvädzajúci pozičný boj z postu prvého tajomníka ÚV Komunistickej strany Slovenska, prešiel do politickej ofenzívy. Po dlhých viackolových straníckych rokovaníach v januári 1968 Dubček nahradil Novotného na najvyššom straníckom poste, a tým sa začala tzv. Pražská jar.

Do roku 1968 tieto dva prúdy (radikálny a reformný) tlačili vývoj v podstate rovnakým smerom. Navyše, do roku 1968 ešte tieto prúdy neboli tak jasne diferencované, keďže „radikálne demokratizačné“ požiadavky dovtedy nešlo otvorene hlásať. Až v priebehu roku 1968 sa tieto prúdy

zreteľne diferencovali, tak ako sme ich opísali a ich ciele sa v niektorých zásadných otázkach rozišli. O tom, akou mierou ktorý prúd prispel k tomu, čo nazývame obrodny proces 60. rokov, by sa dalo zaujímavo diskutovať.¹¹² Dodnes je však výrečným signálom o autorovi, ak namiesto takejto diskusie v súvislosti so začiatkom tzv. pražskej jari spomenie len IV. zjazd čs. spisovateľov a nespomenie zápas Dubček – Novotný o slovenskú otázku alebo naopak.

Po okupácii sa z mnohých taktizujúcich reformátorov stali tzv. „realisti“, ktorí sa aj v podmienkach okupácie snažili uhrnúť aspoň to, čo ešte bolo možné. Títo boli nahnevaní na principiálnych radikálov, že „naivným“ požadovaním všetkého a hneď docielili presný opak toho, čo chceli, dali Sovietom dôvod i zámienku k zákroku a zatiahli celú spoločnosť do omnoho horšej situácie, než bola tá, ktorú pôvodne kritizovali.¹¹³ Lenže aj časť „realistov“ následne padla za obeť politickým čistkám, časť rezignovala na politiku a snažila sa len nejak „prežiť“. Zvyšní, ak nechceli prenechať úplne voľné pole ortodoxnej časti KSČ, museli prvé roky stráviť sústavným ústupom a potom začínali snahy o vnútornú reformu odzovnu z omnoho horšej východiskovej pozície. To bolo možné robiť len za cenu veľmi zásadných ústupkov a pretvárek, neporovnateľne väčších než v 60. rokoch. Nehovoriac o tom, že takýto postoj je len veľmi ťažko odlíšiteľný od obyčajného oportunizmu motivovaného snahou zachrániť svoju súkromnú existenciu.

„Radikáli“ sa spočiatku pokúšali udržiavať hnutie celospoločenského

Karikatúra v časopise *Roháč*, autor Mišo Breza (Zdroj: *Roháč*, roč. 20, 1968, č. 24, s. 5)

odporu voči okupácii a demontovaniu prvkov pojanuárového vývoja – či už v nádeji, že gándhiovským odporom donúti Sovietov stiahnuť sa, alebo prasto ako principiálny postoj nezávisle od vyhliadok na úspech. Vlna spoločenského odporu však postupne opadala. A to aj za významného prispenia „realistov“, ktorí od začiatku považovali dohodu so Sovietmi za nevyhnutnú a odpor za kontraproduktívny. Sovieti však „realistom“ postupne vnútili koalíciu s „dogmatikmi“ a oveľa zásadnejšie ústupky, než v aké „realisti“ pôvodne dúfali. Tým sa averzia „radikálov“ voči „realistom“ ešte viac prehĺbila.

Za týchto podmienok už aj časť „radikálov“ sama vzdala pokusy pokračovať v dovtedajších snahách,¹¹⁴ a tí čo tak neurobili, boli potom postupne mocensky vytlačení z verejného priestoru.¹¹⁵ Z veľkej časti najzásadovejších radikálnych demokratizátorov

112 Pozri napríklad záver už citovanej diskusie: Spisovatelé bojovali za svobodu slova... *Host – měsíčník pro literaturu a čtenáře*, roč. 23, 2007, č. 6, s. 11.

113 Pozri napríklad: MIHÁLIK, Vojtech. Gestá a skutky. *Literární život*, roč. 1, 1969, č. 2, s. 2; MINÁČ, Vladimír. Malé úvahy na veľké témy – Československý experiment 2. *Nové slovo*, roč. 11, 1969, č. 13, s. 3.

114 Napríklad odmietnutie D. Tatarku viesť časopis *Literární život* (náhradu Kultúrneho života) pretože mu ÚV KSS chcelo zasahovať do zloženia redakcie, či stiahnutie sa Pavla Števčeka a ďalších na jar 1969. LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Od predjara k normalizácii*, s. 299 a 330. Ďalším príkladom je časopis *Reflex* (pokračovanie Echa bratislavských vysokoškolákov), ktorého redakcia po troch vydaných číslach, jednom zakázanom a jednom vlámaní do redakcie prišla k záveru, že to za daných podmienok nemá zmysel. Rozhovor autora s Martinom Bútorom. Tiež literárne spracované v poviedke na autobiografické motívy: BÚTORA, Martin. *Skok a kuk*. Bratislava: Slovart, 2011, s. 221.

115 Napríklad časopisy *Literární život* (pokračovanie *Kultúrneho života* pod vedením Milana Hamadu) či *Mladá tvorba* v roku 1969. LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Od predjara k normalizácii*, s. 333 – 334.

roku 1968 sa postupne stávali disidentmi. Tí boli najmä mocensky, ale v istom zmysle aj vlastnými postojmi, izolovaní od väčšinovej spoločnosti, ktorá sa s normalizáciou zmierila ako s nevyhnutnosťou.

Diskusiu o vzťahu federalizácie a demokratizácie teda nakoniec vyriešili okupačné vojská. Z demokratizačného procesu roku 1968 zostala zachovaná len federácia, aj to vo veľmi formálnej centralizovanej podobe. Mnohí poprední federalisti sa stali významnou súčasťou novej moci. Aj keď boli jej relatívne najumiernenejšou súčasťou a najviac pomáhali exkomunikovaným (a najvýraznejšie azda práve v prípade Pavla Števčka, potom ako pristúpil na galileovskú sebakritiku), stále to bola moc, ktorá ako celok odstavila a utláčala niekdajších radikálnych demokratizátorov z roku 1968. Z pohľadu radikálnych demokratizátorov

bol výsledok taký, akoby sa naplnilo domnelé heslo „*najprv federalizáciu...*“, a akoby slovenskí federalisti naozaj obetovali demokratizáciu výmenou za „*pridelenie federácie*“ a „*federalizovanie sa s hocikým a pod hocikým*“.

Tým sa priepasť medzi týmito dvoma prúdmi dokonale roztvorila. K veľmi miernemu otepleniu vzťahov prišlo na Slovensku až v druhej polovici 80. rokov, keď sa konečne podarilo staronovým reformistom prebojovať aspoň čosi v rámci perestrojky, a potom v priebehu Nežnej revolúcie, do ktorej sa (opäť v zdržanlivejšej podobe) zapojili. Vzápätí však prišli ďalšie nové roztvárania nožníc. Vcelku sa dá povedať, že v našej historickej publicistike toto rozdelenie trvá dodnes. Ešte stále je bežné pozeráť sa na túto viac než polstoročnú históriu tak, že sa otvorene hlásime k niektorej skupine alebo zohľadňujeme argumenty len

niektorej strany, a tým pádom opisujeme dianie len z jednej perspektívy.

Len takto mohla vzniknúť aj tá prapodivná situácia, ktorá motivovala napísanie tohto článku: Že ešte aj priamy účastník, a dokonca historik, ako bol Ján Mlynárik, nevedomky opakoval dezinterpretované stanovisko svojich oponentov. A takáto dezinterpretácia sa celé desaťročia veselo šíri-la ďalej, dokonca v kruhoch najvyššej slovenskej a českej intelektuálnej elity. Bez korektúry, na akú by mal stačiť obyčajný dialóg s druhou stranou, alebo preštudovania si pôvodných prameňov o tom, čo druhá strana hlásala. Celé toto intelektuálne fiasco okolo údajného hesla „*najprv federalizácia...*“ je mimoriadne poučným príkladom, ako ľahko vznikajú legendy, keď neštudujeme autentické názory tých, s ktorými nesúhlasíme, ale spoľahneme sa len na interpretácie ich odporcov.

Martin Mocko • First federalisation, then democratisation?

In the political, journalistic and historiographical narrative of the events of 1968 in Slovakia, the claim of the slogan of the Slovak federalists "*First federalisation, then democratisation*" often appears. On the contrary, many federalists of the period denied the existence of such a slogan. The study cites and examines the different variations of claims of such a slogan. It then examines their veracity through a systematic analysis of all statements about the relationship between federalization and democratization in the newspaper Pravda and the magazine Kultúrny život in the period from February (when talk of federalization began) to the end of April 1968. It shows that this slogan was not propagated; on the contrary, federalists overwhelmingly understood federalization as part of democratization. Explicitly, the slogan appeared only once and in a different context than it was later interpreted. A landmark event was the conference of the Slovak Writers' Union, where the slogan in question appeared in the context of a dispute in the intellectual community as an interpretation of the attitudes and a rebuke of the Slovak federalists by their critics. From there it was later taken up as if it were an authentic slogan proclaimed by the federalists. In the final chapter, the study considers the dispute between the 'federalisers' and the 'democratisers' in a broader political context, with overlaps into later periods up to the present day.

Martin Mocko (1986) je povolaním programátor v oblasti bezpečnosti informačných technológií. Dlhodobu sa venuje výskumu novej slovenskej histórie. V minulosti skúmal komunistický odboj počas druhej svetovej vojny a jeho historiografiu. Je spoluautorom knihy *Gustáv Husák v odboji a SNP* (2017). V súčasnosti sa venuje najmä výskumu reformných iniciatív v 80. rokoch na oficiálnej pôde a politickým udalostiam súvisiacim s Nežnou revolúciou v centrálnych štruktúrach na Slovensku.

Kontakt: vid512@gmail.com

ŠTÁTNA KATOLÍCKA AKCIA V LEVOČI. VZBURA V ROKU 1949

MARTIN GAREK

Rok 1949 sa niesol v dejinách Československa aj v zmysle zostreného boja komunistického režimu voči katolíckej cirkvi. Komunistickí predstavitelia sa rozhodli vyriešiť tento zápas založením a podporou tzv. štátnej Katolíckej akcie, organizácie s názvom prisvojeným od organizácie, ktorá v cirkvi fungovala od medzivojnového obdobia a mala za cieľ viac zapojiť laikov do cirkevného života. Cieľom štátnej Katolíckej akcie bolo vyvolať v rámci katolíckej cirkvi v Československu hnutie nezávislé od kňazov, biskupov a Svätej stolice, ktoré by podporilo komunistický režim a jeho kroky vo vzťahu k cirkvi. Voči tejto iniciatíve sa postavili českí a slovenskí biskupi a ordinári, ktorí vydali pastiersky list *Hlas československých biskupov a ordinárov v hodine veľkej skúšky*. Štátna moc sa pokúsila zabrániť čítaniu tohto listu vo farnostiach a v júni 1949 nasledovalo mnoho incidentov, keď veriaci bránili svojich duchovných, prenasledovaných za čítanie pastierskeho listu. Do tejto napätej atmosféry zapadlo aj organizovanie každoročnej púte na Mariánskej hore v Levoči. Komunisti sa obávali zhromaždenia veriacich a snažili sa zakázať organizovanie púte. Ich snahy vyvolali nepokoje v Levoči, ktoré klasifikovali štátne orgány ako vzburu, a viedli k masovému zatýkaniu veriacich v Levoči a ich odsúdeniu.

Po februárovom prevrate v roku 1948 sa hlavným vnútorným ideologickým nepriateľom komunizmu stala katolícka cirkev. Zvlášť na Slovensku predstavovala pre komunistický režim dvojitého nepriateľa, „ideologického oponenta oveľa silnejšieho, než bol český katolicizmus, a vďaka tradičnej spätosti slovenskej národnej a náboženskej identity aj najvážnejšiu prekážku pre duchovno-kultúrne splynutie oboch národov a ohrozenie celistvosti štátu“.¹ Spočiatku sa snažila štátna moc uzavrieť určitú dohodu s cirkevnými predstaviteľmi, ale títo odmietli vydať

nejaké podporné stanovisko, resp. vyhlásenie, keďže „cirkev katolícka sa nevíaže na žiadnu politickú alebo štátnu formu“. Zároveň si katolícka hierarchia želala vyhnúť sa konfrontácii s komunistami a dosiahnuť dohodu.² Na Slovensku najintenzívnejší odpor prejavoval spišský biskup Ján Vojtaššák, ktorý bol skeptický v otázke možnej dohody episkopátu s predstaviteľmi režimu. V proticirkevnom boji protestoval proti každému zásahu do práv cirkvi.³ Jeho nekompromisný postoj voči komunizmu sa od obnovenia Československa stával nepohodlným

pre komunistickú reprezentáciu Československa. Preto už v prechodnom období rokov 1945 – 1948 pripravovali proces proti nemu, ktorý sa ale v danom období ešte neuskutočnil.⁴ Napriek snahám o nájdenie spoločnej cesty rozpory naďalej narastali.⁵

Predstavitelia režimu sa nakoniec rozhodli zakročiť proti cirkevnej hierarchii novým nástrojom svojej moci, a to tzv. štátnou Katolíckou akciou. Politická príprava budúcej štátnej Katolíckej akcie (KA) začala 28. apríla 1949 na stretnutí vedúcich predstaviteľov strany a štátu vo sfére cirkevnej

- 1 HRABOVEC, Emília. Svätá Stolica a Československo 1945 – 1965. In: HRABOVEC, Emília, BRUGNOTTO, Giuliano, JURČAGA, Peter, eds. *Umlčaná Cirkev a pápežská diplomacia 1945 – 1965*. Bratislava: PostScriptum, 2018, s. 275.
- 2 BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří. *Katolícká cirkev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 21 – 22.
- 3 LETZ, Róbert. Vzťah Jána Vojtaššáka k totalitným ideológiám komunizmu, fašizmu a nacizmu. In: LETZ, Róbert, JURČAGA, Peter. *Ján Vojtaššák. Biskup v dejinách 20. storočia*. Bratislava: PostScriptum, 2018, s. 325.
- 4 LETZ, R. Prenasledovanie Cirkvi na Slovensku a monsterproces proti trom slovenským biskupom. In: HRABOVEC, Emília, BRUGNOTTO, Giuliano, JURČAGA, Peter, eds. *Umlčaná Cirkev a pápežská diplomacia 1945 – 1965*. Bratislava: PostScriptum, 2018, s. 311.
- 5 Podrobne k rokovaniu a hľadaniu prípadnej dohody medzi cirkvou a štátnou komunistickou mocou do vyhlásenia Katolíckej akcie pozri: LETZ, Róbert. *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 75 – 90.

politiky s tzv. pokrokovými kňazmi.⁶ Porady sa zúčastnilo päť kňazov.⁷ Názov nadväzoval na Katolícku akciu,⁸ ktorá tu už dlhodobo pôsobila a existovala aj po februári 1948. Koncom roka 1948 bola jej činnosť ochromená a bola nútená prejsť do ilegality. Komunistickí predstavitelia sa rozhodli prevziať jej názov a spraviť z akcie nástroj svojej politiky, samozrejme, s novým vedením a diametrálne protikladným zameraním.⁹ Posledným impulzom pre prijatie názvu Katolícka akcia mala byť aj snaha biskupov o oživenie pravej „Katolíckej akcie“, na ktorom sa dohodli počas biskupskej konferencie v Novom Smokovci. Tieto plány boli pre komunistických predstaviteľov absolútne neprijateľné, a tak prevzatie názvu „Katolícka akcia“ pre ich rozkolnícku akciu poskytovalo jednak elimináciu snáh biskupov o oživenie pravej akcie a jednak maskovalo všeobecne známym názvom ich snahu.¹⁰ V priebehu mája začalo zbieranie podpisov duchovných a veriacich pod budúce vyhlásenie štátnej KA. Kňazov ubezpečovali, „že ide len o pranie obnoviť rokovanie medzi vládou a katolíckou cirkevnou hierarchiou“.¹¹ Do prípravy plánovanej

štátnej KA zapadali aj dokumenty IX. zjazdu KSČ z 28. mája 1949, ktoré označili biskupov a kňazov verných Vatikánu ako vlastizradcov, ktorí „*trpení a šetření nebudú*“. Na druhej strane vyzdvihovali „*dobrych katolíckych kňazov*“, nesúhlasiacich s vysokou cirkevnou hierarchiou.¹²

Dňa 10. júna 1949 sa v Prahe konala ustanovujúca konferencia štátnej KA. Podľa oficiálnych údajov sa jej zúčastnilo 283 osôb, z toho 68 kňazov.¹³ Na stretnutí bol prijatý *Ohlas slovenských a českých katolíkov k veriacim v republike*, ktorý bol začiatkom júna 1949 vypracovaný v Prahe. Formálne hlásal vernosť katolíckej cirkvi a poslušnosť pápežovi a biskupom, ale súčasne odmietal „*akékoľvek príkazy zo zahraničia*“.¹⁴

Tlačovým orgánom štátnej KA sa stali Katolícke noviny. Vedúce stranícke orgány uvádzali už pri publikovaní Ohlasu, že sa k nemu pripojili tisíce kňazov, čo bolo zavádzajúce. Do polovice júna podpísalo na Slovensku „Ohlas“ okolo 214 kňazov z celkového počtu 2128 svetských a 408 rehoľných kňazov, pričom v Čechách to malo byť cca 1 400.¹⁵ Dňa 22. júna 1949 bol ustanovený Ústredný výbor Katolíckej

akcie na Slovensku. Vytvárala sa hierarchická štruktúra štátnej KA, od ústredného výboru v Bratislave cez krajské a okresné výbory až po miestne výbory. Ich personálne obsadenie bolo ale problematické, keďže o členstvo v nich bol malý záujem, a tak jadro tvorili členovia KSS.¹⁶

Katolícki biskupi prirodzene reagovali na prípravu štátnej KA a už 7. júna 1949 v Olomouci vydali obežník, v ktorom varovali pred účasťou na tejto rozkolníckej akcii, hroziac aj cirkevnými trestami.¹⁷ Upozorňovali, že štátna KA je „*hnutie schizmatické a bude stíhané cirkevnými trestami... Nedajte sa strhnúť do nejakej nenáboženskej a najmä politickej činnosti!... Nezabúdajte nikdy na to, že pápež a biskupi sú vašou riadnou cirkevnou vrchnosťou a že i podľa platných zákonov nikto nesmie zasahovať do ich výkonu jurisdikcie vo veciach cirkevného a náboženského života*“.¹⁸ Na celoštátnej konferencii v Prahe dňa 15. júna 1949 vydali biskupi pastiersky list s názvom *Hlas československých biskupov a ordinárov v hodine veľkej skúšky*.¹⁹ Odsudzovali v ňom štátnu KA ako nezákonnú a rozvratnícku, apelovali na jednotu cirkvi a žiadali podporu svojho konania. Zároveň vydali aj *Obežník katolíckemu*

6 *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů. I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“) duben 1949 – březen 1950.* Brno: Doplněk, 1994, dokument číslo (ďalej dok. č.) 1.9, s. 89 – 94.

7 KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953.* Brno: Doplněk, 1993, s. 77.

8 Katolícka akcia – vyhlásil ju v decembri 1922 pápež Pius XI. v doktrínálnej encyklike *Ubi arcana Dei* ako laický apoštolát pod vedením biskupov, ktorý má zapájať do cirkevného života laikov a pomáhať cirkvi plniť jej poslanie. Bližšie kontúry dostala až po vydaní druhej vieroučnej encykliky *Quas primas* v roku 1925 a následne sa začala formovať v jednotlivých štátoch. V roku 1945 došlo k reorganizácii Ústrednej katolíckej kancelárie, pod ktorej vedenie patrila aj Katolícka akcia.

9 PEŠEK, Jan. „Katolícka akcia“ na Slovensku roku 1949. *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 49.

10 HALKO, Jozef. *Rozbiť Cirkev: Rozkolnícka Katolícka akcia.* Bratislava: Lúč, 2004, s. 79.

11 PEŠEK, Jan, BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953.* Bratislava: Veda, 1997, s. 63.

12 DLUGOŠ, František. *Prenasledovanie veriacich Spišskej diecézy v rokoch 1948 – 1989.* Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojaššáka, 2002, s. 164.

13 Podľa Jozefa Halka to bolo 67 kňazov, z toho 39 zo Slovenska. HALKO, J. *Rozbiť Cirkev*, s. 136.

14 PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku roku 1949, s. 50 – 51. Dôkladný rozbor Ohlasu je publikovaný v HALKO, J. *Rozbiť Cirkev*, s. 139 – 143.

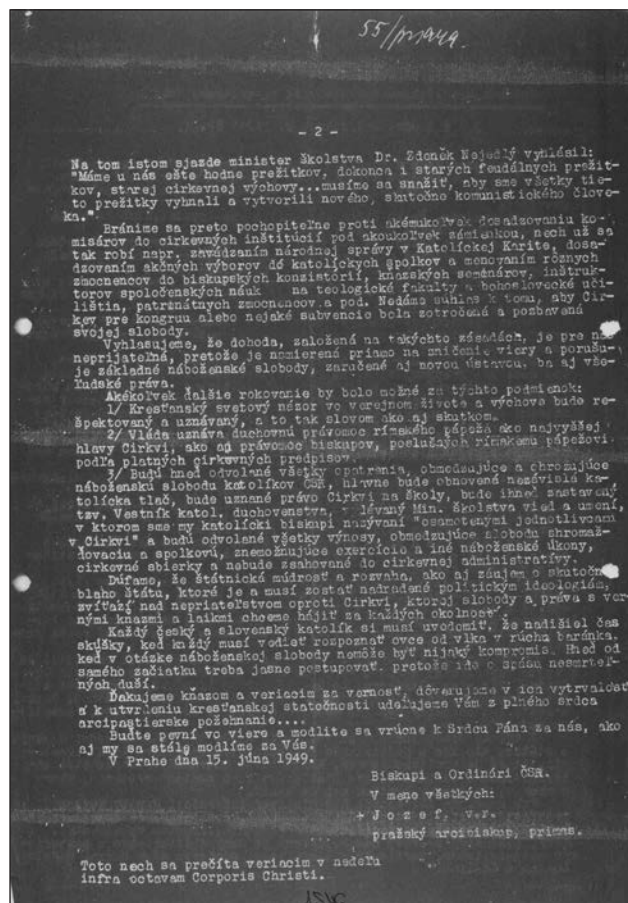
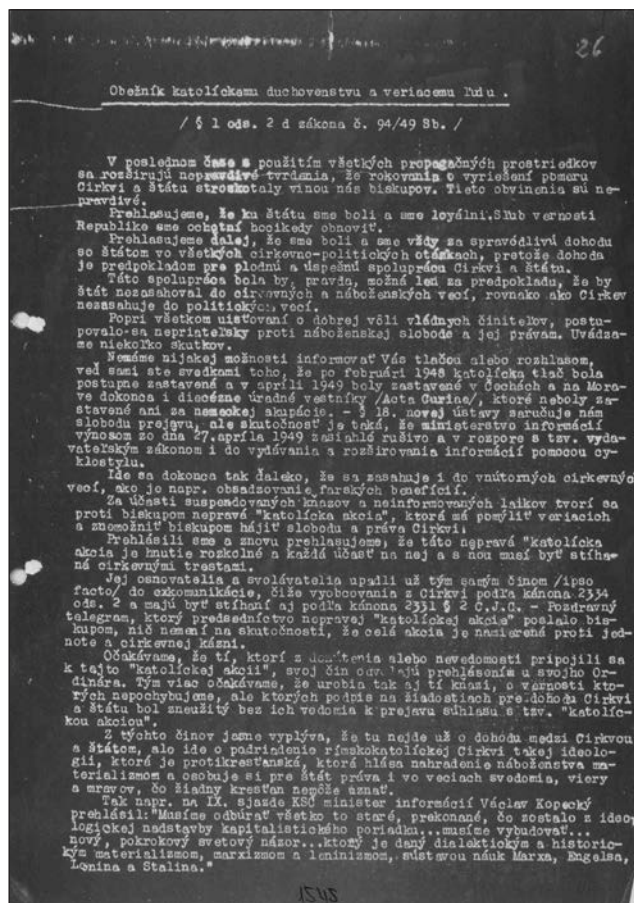
15 LETZ, R. *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*, s. 93.

16 PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M. *Štátna moc a cirkev na Slovensku*, s. 66 – 67.

17 KAPLAN, K. *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*, s. 79. PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku, s. 50.

18 VNUK, František. *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950.* Bratislava: Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, 1996, s. 14 – 15.

19 BALÍK, S., HANUŠ, J. *Katolícka cirkev v Československu*, s. 22. HALKO, J. *Rozbiť Cirkev*, s. 154. Na nasledujúcich stranách publikácie aj dôkladný rozbor s. 154 – 164.

Obežník katolíckemu duchovenstvu a veriacemu ľudu z 15. júna 1949 (Zdroj: Archív ÚPN)

duchovenstvu a veriacemu ľudu, v ktorom informovali o priebehu rokovaní medzi nimi a štátnou mocou, poukazovali na diskriminačné opatrenia štátnej moci a protestovali voči nim.²⁰ Biskupi a ordinári sa neobmedzili len na písomné prejavy a napr. Ján Vojtaššák cestoval po jednotlivých dekanátoch a farách svojej diecézy, kde prezentoval svoj postoj ku štátnej KA. Podľa jeho slov, „nepriateľ si tu vymyslel nový druh klamstva, aby pod maskou katolíctva zvädzal neopatrných... Rozkolná ‚Katolícka akcia‘ berie do ochrany, uprednostňuje kňazov a veriacich, ktorí sa stavajú proti zákonnej cirkevnej vrchnosti a odopierajú jej poslušnosť.“²¹

Do tohto zápasu sa zapojil aj Vatikán. Pápež Pius XII., v snahe jasne vymedziť hranice medzi katolíckym a marxistickým myslením, siahol aj po právnych nástrojoch. Na štátnu KA reagoval prostredníctvom dekrétu Svätého oficína z 20. júna 1949, v ktorom upozorňoval, „že všetci katolíci, ktorí sa angažovali v týchto aktivitách, upadali do exkomunikácie“. Nasledoval dekrét z 1. júla 1949, nazývaný ako exkomunikačný, „ktorý však nikoho neexkomunikoval, iba konštatoval, že katolíci, ktorí vyznávali a šíрили materialistickú a protikresťanskú komunistickú ideológiu, upadali do exkomunikácie osobitne rezervovanej Svätej

stolici“.²² Svätá stolica reagovala na štátnu KA aj zostrením diplomatických postojov voči Československu a myšlienkou povýšiť biskupa Vojtaššáka na arcibiskupa, aby získal väčšiu autoritu voči režimu, ale aj vo vzťahu k ostatným slovenským biskupom. Nakoniec z tejto alternatívy vo Vatikáne upustili, aby nedali zámienku režimu na odsúdenie Vojtaššáka, ale naďalej pevne stáli za Vojtaššákom a odmietali čo i len myšlienku na jeho demisiu.²³

Pastiersky list československých biskupov a ordinárov sa mal pôvodne čítať v kostoloch 26. júna 1949, ale nakoniec bol termín posunutý o týždeň

20 KAPLAN, K. *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*, s. 83 – 84. PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku v roku 1949, s. 54.

21 DLUGOŠ, F. *Prenasledovanie veriach*, s. 169 – 170.

22 HRABOVEC, E. *Svätá Stolica a Československo 1945 – 1965*, s. 294 – 295.

23 HRABOVEC, Emília. Biskup Ján Vojtaššák a Svätá stolica. In: LETZ, Róbert, JURČAGA, Peter. *Ján Vojtaššák. Biskup v dejinách 20. storočia*. Bratislava: PostScriptum, 2018, s. 272 – 273. Taktiež HRABOVEC, E. *Svätá Stolica a Československo 1945 – 1965*, s. 291.

Pápež Pius XII.

(Zdroj: www.commonswikimedia.org)

skôr na 19. júna 1949. Štátna moc sa tomu prirodzene snažila zabrániť a bezpečnostné orgány dostali príkaz, aby 19. júna 1949 v skorých ranných hodinách navštívili všetky farské úrady a zabavili list. Farárov upozorňovali, že čítanie listu bude posudzované ako vážne porušenie zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky.²⁴ Snahy bezpečnostných úradov o prekazenie čítania listu sprevádzali rozsiahle nepokoje, ktoré v niektorých prípadoch boli klasifikované dokonca ako vzbury.²⁵ Pastiersky list čítalo 19. júna 1949 na Slovensku asi 20 – 25 % farárov. Niektorí kňazi ho síce nečítali, ale oboznámili veriacich s jeho obsahom a okomentovali ho.²⁶

K najrozsiahlejšej vlne nepokojov v súvislosti so štátnou KA došlo na Slovensku koncom júna a začiatkom júla 1949. Miestami nepokoje prerástli do otvoreného odporu. Veriaci v mnohých farnostiach strážili svojich duchovných,²⁷ stavali hliadky, obmedzovali prístup pracovníkom štátnej správy na fary, dokonca ich vyhánali za použitia násilia. Nepokoje mali zvládnuť jednotky bezpečnosti či armády, prípadne oddiely ľudových milícií. V troch prípadoch bol nasadený aj osobitný oddiel Štátnej bezpečnosti Jánošík.²⁸

Nepokoje, v niektorých prípadoch klasifikované ako vzbury vypukli teda v mnohých farnostiach. Za najväčšiu sa pokladá vzbura v Levoči v júni 1949. Levoča, a predovšetkým jej pútnické miesto Mariánska hora, bola v prvých rokoch po skončení druhej svetovej vojny miestom stretávania a ďakovania. Už v roku 1945 zavítalo na púť na Mariánsku horu okolo 100 000 veriacich, ktorí prišli poďakovať za prežitie tohto smrtonosného konfliktu. Aj v nasledujúcich rokoch mali púte masový charakter. V roku 1947 počas púte zasvätil biskup Vojtaššák Spišskú diecézu Nepoškvrnenému srdcu Panny Márie, pričom počet pútnikov sa odhadoval na 130 000. Nasledujúci rok sa púte v Levoči zúčastnil prvýkrát aj arcibiskup z mimoslovenskej diecézy, v tomto prípade neskorší kardinál pražský arcibiskup Josef Beran.²⁹ Bolo zrejmé, že aj púť v roku 1949 bude mať masový charakter.

Ján Vojtaššák, spišský biskup

(Zdroj: www.commonswikimedia.org)

V apríli 1947 sa stal farárom v Levoči Jozef Vojtas,³⁰ ktorý už v roku 1946 navrhoval biskupovi Vojtaššákovi plán na dobudovanie a zmodernizovanie pútnického miesta Mariánska hora v Levoči. Podľa jeho návrhov, ktoré biskup Vojtaššák odobril, sa Mariánska hora mala stať slovenskou verziou Čenstochovej v Poľsku. Ich plány prerušila komunistická moc. Jozef Vojtas bol prvýkrát zatknutý 12. marca 1949 a prevezený do Bratislavy. Obvinenia zo zločinu prípravy úkladov proti republike a schvaľovania trestných činov sa nakoniec ukázali nepravdivé a Vojtas bol 4. júna 1949 prepustený na slobodu a navrátil sa do Levoče.³¹

24 VNUK, F. *Pokus o schizmu*, s. 58.

25 KAPLAN, K. *Stát a cirkev v Československu v letech 1948–1953*, s. 90 – 91.

26 PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku roku 1949, s. 55.

27 V poslednej júnovej dekáde vo viac ako sto prípadoch boli strážené fary veriacimi. HALKO, J. *Rozbiť Cirkev*, s. 167.

28 PEŠEK, J. „Katolícka akcia“ na Slovensku roku 1949, s. 58.

29 Bližšie k púťam na Mariánsku horu v Levoči a celkovo v prechodnom období 1945 – 1948 napr. LETZ, Róbert. *Katolícke Slovensko putuje. Roky 1945 – 1948 ako roky púti*. In: SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 362 – 403. Taktiež v CHALUPECKÝ, Ivan. *Levočská mariánska púť a ľudová zbožnosť*. In: *Z minulosti Spiša XIX*. Levoča, 2011, s. 99 – 109; resp. DLUGOŠ, František. *Mariánska hora v Levoči*. In: *Z minulosti Spiša IX*. – X., 2001/2002, Levoča, s. 231 – 241.

30 K osudom a činnosti Jozefa Vojtasa bližšie LAINCZ, Eduard. *Kanonik Jozef Vojtas a jeho pôsobenie na Spiši*. In: *Z minulosti Spiša XXVI.*, 2018, Levoča, s. 97 – 115. LAINCZ, Eduard, SOFKOVÁ, Jana. *Životné osudy spišského kanonika Jozefa Vojtasa (1906 – 1977)*. In: *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2014, s. 217 – 234.

31 LAINCZ, E. *Kanonik Jozef Vojtas a jeho pôsobenie na Spiši*, s. 111.

Levočský farár Jozef Vojtas (Zdroj: Spišská Belá – monografia mesta, zost. Zuzana Kollárová)

V tomto období už prípravy na ďalšiu levočskú púť boli v plnom rozsahu. Púť sa mala uskutočniť 2. júla 1949. Objednávali sa osobitné vlaky či vagóny a organizovali procesie z celého Slovenska. Predpokladalo sa, že na púti sa zúčastní okolo 300 kňazov a 100 000 veriacich. Komunisti sa rozhodli využiť púť na propagáciu tzv. štátnej KA, ale keď pripravovatelia odmietli účasť vládou povereného exkomunikovaného kňaza, rozhodli sa levočskú púť sabotovať.³² Všetky zvláštne vlaky a autobusy boli zrušené a miestne orgány prinútili okresného lekára Dr. Mikuláša Rožnaya vydať vyhlášku o tom, že v levočskom okrese vypukol týfus, a preto sa púť konať nesmie.³³ Práve do tejto situácie napätia medzi farnosťou v Levoči a štátnymi orgánmi zapadol pastiersky list proti tzv. štátnej KA.

Levočský farár Jozef Vojtas pastiersky list prečítal veriacim 19. júna 1949. Už vtedy prepukali prvé

Michal Chudík, predseda Krajského národného výboru Košice (Zdroj: Archív TASR)

nepokoje a veriaci sa rozhodli strážiť faru. Následne, dňa 22. júna 1944 sa stretli v budove Okresného národného výboru (ONV) v Levoči dekan Vojtas a predseda Krajského národného výboru (KNV) Košice Michal Chudík. Cieľom stretnutia bolo prerokovať podrobnosti pripravovanej púte na Mariánsku horu. Stretnutie prebehlo pokojne a predseda KNV Chudík navrhol ďalšie na sobotu 25. júna 1949, čo Vojtas akceptoval. V daný deň teda pricestovala do Levoče delegácia KSS a štátnych orgánov vedená Chudíkom. Rokovanie malo znova prebiehať v budove ONV o 15.00 hod. Keď ale telefonicky pozvali na rokovanie Vojtasa, ten odmietol s vysvetlením,

že je chorý. Na faru bol nakoniec po dlhšom dohadovaní vyslaný bezpečnostný referent Ján Kozák, ale napriek tomu Vojtas odmietal opustiť budovu. V tej dobe sa už začali zhromažďovať pri fare miestne ženy, medzi ktorými sa rozšírila správa, že dekan Vojtas bol zatknutý. Nakoniec sa Vojtas podujal odísť s Kozákom na ONV, avšak pri odchode boli rozdelení a Vojtasovi zabránili odísť. Situáciu sa pokúsil upokojiť predseda OAV NF Štefan Stanko, avšak pri príchode k fare bol napadnutý zhromaždeným davom a zbitý. Počet osôb postupne narástol až na cca 1 200, keď sa pripojili aj veriaci z okolitých obcí.³⁴ Zhromaždení občania demonštrovali pred budovou

32 CHALUPECKÝ, Ivan. Boj komunistov proti levočskej púti. *Pamäť národa*, roč. XI., 2015, č. 3, s. 47.

33 DLUGOŠ, F. Mariánska hora v Levoči, s. 235.

34 BOHAČIAK, Pavol. Prenasledovanie Katolíckej cirkvi štátnou mocou na príklade „Levočskej vzbury“ v roku 1949. In: *Z minulosti Spiša XX*. Levoča: Spišský dejepisný spolok Levoča, 2012, s. 130 – 133. V správe pre Štefana Baššovanského, generálneho tajomníka KSS, z dňa 18. júla 1949 sa uvádza, že počet účastníkov bol „asi 1 000 občanov“. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. Ústredný výbor KSS – Generálny tajomník (ďalej ÚV KSS – GT), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 2158, GT-254/6, č. BAa-29000/52-49.

ONV za prepustenie kostolníka Dankovského, ktorého v tento deň zatkli príslušníci SNB, keďže podľa ich tvrdenia „rozšíril kostolník po meste zpravu, že miestny farár bude zatknutý“. Na budove Miestneho národného výboru rozbili zhromaždení zopár okien a „sekerami demolovali bránu“.³⁵ Dav chcel obsadiť aj stanicu Zboru národnej bezpečnosti (ZNB), na čo reagovali príslušníci ZNB varovnými výstrelmi do vzduchu. Na to sa ľudia presunuli pred faru, ktorú strážili až do rána.³⁶ Na druhý deň bolo v Levoči vyhlásené stanné právo a mesto obsadili jednotky Štátnej bezpečnosti a ľudových milícií.

Situácia v meste bola naďalej napätá. Správa o bezpečnostnej situácii na Slovensku za 29. jún 1949 pre podpredsedu vlády Viliama Širokého informuje, že v tento deň neznámy páchatel rozbil okno na byte riaditeľa štátneho gymnázia v Levoči. Nikto pri tom nebol zranený. Správa referovala aj o pripravovanej púti na Mariánsku horu. Konštatovala, že v okrese sa šíri zvesť, „že farári na túto púť nepôjdu, lebo je to Poverenictvom vnútra zakázané, ale ženy môžu na túto púť ísť, v čo najväčšom počte. Z Prešova sa počíta s účasťou 3. – 4. 000 osôb, ktoré už majú odchádzať dňom 30. júna 1949 a to v malých skupinkách v Prešove. Dňa 29. 6. 1949 cez obec Kysak prešlo asi 150 osôb, na ceste od Margecian boli zistené dve menšie skupiny po 50 osôb a hlavnej hradskej od Prešova odchádzaly skupinky po 2 až 4 osobách, smerom na Levoču. V skupinkách vidno dosť mužov.“ Zároveň toto zhromažďovanie veriacich označovali za akciu „bývalých ľudákov“, ktorí mali púť propagovať ako manifestáciu ich prívržencov.³⁷

Napriek rozsiahlym obmedzujúcim opatreniam sa nakoniec púť na Mariánsku horu v Levoči v roku 1949 konala. Zúčastnilo sa jej podľa správ

Mestský dom a rímskokatolícky kostol v Levoči, marec 1950 (Zdroj: Archív TASR)

bezpečnostných orgánov asi 10- až 15 000 veriacich,³⁸ prevažne „z roľníckeho ľudu a to žien a dievčat“. Počas púte mal kázeň aj biskup Ján Vojtaššák, ktorý poukázal na prekážky zo strany štátnych orgánov, keď napr. zastavili vyslanie mimoriadnych vlakov s pútnikmi. Kázeň 2. júla 1949 predniesol aj farár Dr. Michal Mrkva, ktorý mimo iného povedal: „Musíme bojovať, lebo čert nespí. T. č. i v úradoch

a všade inde máme mnoho ľudí, čo rôznymi frázami chcú balamutiť ľud, aby sa odvrátil od Boha. My sme cirkev bojujúca a nesmieme sa báť, že neverní neznajbohovia chcú rozvrátiť naše rady.“³⁹

Celkovo bolo nakoniec obvinených z trestného činu vzbury 191 osôb. Prvý súdny proces pod označením Rudolf Jurík a spol. (10 spoločníkov) sa konal už 1. júla 1949. Druhý

35 SNA, f. ÚV KSS - GT, šk. č. 2158, GT-254/6, č. BAa-29000/52-49.

36 PEŠEK, J. Katolícka akcia na Slovensku roku 1949, s. 60.

37 SNA, f. ÚV KSS - GT, šk. č. 2158, č. BAa-29000/52-49.

38 Reálne bolo veriacich násobne viac, predpokladá sa okolo 30 000.

39 SNA, f. ÚV KSS - GT, šk. č. 2158, GT-254/6, č. BAa-29000/52-49.

súdny proces, Hradiský a spol., s početnejšou skupinou sa odohral 1. októbra 1949. Do tohto procesu bolo zaradených 180 osôb. Trestné konanie bolo pozastavené v prípade 122 obvinených. Celkovo teda bolo súdených 62 osôb, z ktorých bolo odsúdených súhrne 52 (9 v prvom procese a 43 v druhom).⁴⁰

Samotný Jozef Vojtas nebol v tomto prípade súdený. Začiatkom augusta 1949 ho postihla mozgová príhoda a v dobe od 5. augusta 1949 do 25. marca 1950 sa zotavoval v nemocnici. Následne bol 7. júla 1950 internovaný do tábora v Močenku pre blízkyh spolupracovníkov biskupov, kanonikov a dekanov. Neskôr bol premiestnený do väzenia v Prešove a nakoniec 6. júla 1951 do Krajovej súdnej väznice v Bratislave. Dňa 28. novembra 1951 bol odsúdený vo vykonštruovanom procese proti Štefanovi Barnášovi a spol. za velezradu a pokus o organizovanie hromadného útoku za hranice na 16 rokov väzenia, 50 000 Kčs pokuty, prepadnutie celého majetku a stratu občianskych práv na desať rokov.⁴¹ Prepustený bol na základe amnestie 10. mája 1960.⁴²

Podľa správy Povereníctva spravodlivosti sa na nepokojoch v súvislosti so štátnou KA zúčastnilo na Slovensku asi 22- až 25 000 osôb. Trestné oznámenia boli podané na 1 136 osôb, z ktorých bolo odsúdených 467 v úhrnnej výmere 546 rokov, 6 mesiacov a 27 dní. Nepokoje v súvislosti so štátnou KA

zasiahli 60 slovenských obcí, pričom väčší rozsah mali v 34 obciach. Mnohé ďalšie nepokoje, ne kvalifikované priamo ako vzbury, neskončili pred súdom, „či už preto, že bezpečnostné orgány rozohnali dav bez väčšieho odporu a bez použitia násilia, alebo preto, že miestne orgány pokladali za múdrejšie udalosť nezahľásiť“. Hlavný zámer komunistických predstaviteľov ohľadom Levoče, teda prekazenie konania levočskej púte nakoniec nebol úspešný.⁴³ Pút v Levoči sa nemala konať ani 2. júla 1950 na základe rozhodnutia Slovenského ústavu pre veci cirkevné v Bratislave zo dňa 19. mája 1950. V správe, ktorú podal cirkevný tajomník Drgo, sa uvádza, že „pút v Levoči sa nebude konať“. Nakoniec sa ale konala v daný termín, aj keď počet účastníkov bol výrazne nižší ako v rokoch 1947 a 1948.⁴⁴

Štátna Katolícka akcia ako rozvratná činnosť komunistických predstaviteľov, so snahou odtrhnúť veriacich od ich kňazov a cirkevnej hierarchie, zaznamenala teda neúspech. Bolo to spôsobené predovšetkým aktívnym odporom obyvateľstva, ktoré v mnohých prípadoch vystúpilo proti snahám úradov, odmietlo, resp. odvolalo svoje podpisy pod „Ohlasom“ a postavilo sa, častokrát aj s hrozbou fyzického nebezpečenstva zo strany štátnych úradov, za svojich kňazov. V odmietnutí štátnej Katolíckej akcii sa prejavil odpor slovenského obyvateľstva voči komunizmu, ktorý sa napriek snahe jeho predstaviteľov na Slovensku nikdy

neimplementoval v takom rozsahu ako v Česku a na Morave. Vzbury a nepokoje spojené s odmietnutím tejto akcie, častokrát so zbraňou v ruke, boli ojedinelé v celom východnom bloku. Štátna Katolícka akcia v Československu nebola izolovaným útokom na cirkev. Komunisti v celom východnom bloku postupovali koordinovane, pričom po roku 1945 sa to prejavilo napr. v Rumunsku prenasledovaním katolíkov, v Juhoslávii procesom s kardinálom A. Štepinacom, v Maďarsku procesom s kardinálom J. Mindszentym.⁴⁵ Jedným z hlavných predstaviteľov odporu voči štátnej KA a spolupráci s komunistickou mocou bol spišský biskup Ján Vojtaššák, ktorý sa pre svoje jednoznačne protikomunistické postoje dostal pred súdny tribunál a v januári 1951 bol odsúdený na 24 rokov väzenia.⁴⁶

Dokumenty sú prepísané a upravené podľa noriem súčasného spisovného slovenského jazyka, až na malé výnimky zachovávajúce ducha doby. Predstavujú nám priebeh nepokojov, „vzbury“, v Levoči podľa informácií vyšetrojúcich orgánov a približujú obžalované osoby, zúčastňujúce sa „zhluknutia“. Jeden dokument obsahuje výpoveď osoby obžalovanej zo vzbury. Dva dokumenty plastickejšim spôsobom približujú vybraný prípad konkrétnej osoby, a vyšetrovanie stanice SNB v Levoči, ktoré nasledovalo po žiadosti o odklad trestu.

40 BOHAČIAK, P. Prenasledovanie Katolíckej cirkvi štátnou mocou na príklade „Levočskej vzbury“ v roku 1949, s. 135 – 136. Ivan Chalupecký uvádza iné počty obžalovaných, súdených a odsúdených. Celkovo malo byť odsúdených 57 osôb. CHALUPECKÝ, I. Boj komunistov proti levočskej púti, s. 47.

41 LAINCZ, E. Kanonik Jozef Vojtas a jeho pôsobenie na Spiši, s. 111 – 112. Bližšie k procesu s biskupom Štefanom Barnášom a spol. pozri LETZ, Róbert. *Biskup Štefan Barnáš*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, 200 s.

42 LAINCZ, E. Kanonik Jozef Vojtas a jeho pôsobenie na Spiši, s. 112.

43 CHALUPECKÝ, I. Boj komunistov proti levočskej púti, s. 47.

44 DLUGOŠ, F. Mariánska hora v Levoči, s. 235.

45 VNUK, F. *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950*, s. 81.

46 LETZ, R. Vzťah Jána Vojtaššáka k totalitným ideológiám komunizmu, fašizmu a nacizmu, s. 325.

DOKUMENT Č. 1

1949, 30. júna, Košice. Obžaloba na Rudolfa Juríka a spol. z prečinu vzbury, originál.

SNA Bratislava, f. Povereníctvo spravodlivosti, šk. č. 508, č. Št. 1792/49.

Okresná prokuratúra v Košiciach

Št. 1792/49

2.

OKRESNÉMU SÚDU

pánu Predsedovi trestného senátu

KOŠICE.

Podávam obžalobu na:

- 1./ Rudolfa JURÍKA, narodeného dňa 6.7.1923 v Novákoch, tamtiež príslušného, bytom v Levoči, štátny internát, slobodného, profesora, nemajetného, zachovalého,
 - 2./ Helenu Grečkovú, rod. Dudinskú, nar. 5.10.1921 v Levoči, tam prísl. bytom v Levoči, Stalinovo nám.⁴⁷ 45, vydatú, domácu, nemajetnú, zachovalú,
 - 3./ Štefana Onderuša, nar. 5.4.1912 v Levoči, tamtiež prísl. a bytom, Bernoláková ul. 31. ženatého, staviteľa, nemajetného, zachovalého,
 - 4./ Máriu Vilkovskú, nar. 2.12.1920 v Levoči, tamtiež prísl. a bytom, Ružová ul. 3, slobodnú, robotníčku, nemajetnú, zachovalú,
 - 5./ Máriu Neupauer – ovú, nar. 11.3.1931 v Levoči, tam prísl. a bytom, Mariánska Hora č. 15. slobodnú, krajčírku, nemajetnú, zachovalú,
 - 6./ Michala Suchy – ho, nar. 6.9.1906 v Abrahamovciach s. o.⁴⁸ Levoča, tam príslušného, bytom v Levoči, Predmestie č. 116, ženatého, robotníka, majetného, zachovalého,
 - 7./ Valenta Bednára, nar. 14.12.1911 v Domanovciach s. o. Levoča, príslušného tamtiež, bytom v Levoči, Kasárenská ul. 7, ženatého, robotníka ČSD,⁴⁹ nemajetného, zachovalého,
 - 8./ Štefana Zvaleny-ho, nar. 29.3.1908 v Levoči, tam prísl. a bytom, Malá ul. 3, ženatého, robotníka, majetného, zachovalého,
 - 9./ Michala Fridela, nar. 11.9.1919 v Píle s. o. Modrá, príslušného do Ružomberka, bytom v Levoči, Bernoláková ul. 25, ženatého, robotníka, nemajetného, zachovalého,
 - 10./ Ondreja Onderuša, nar. 17.10.1907 v Levoči, tam prísl. a bytom, Dlhá ul. 22, ženatého, roľníka, majetného, trestaného,
 - 11./ Jána Žembu, narodeného dňa 12.6.1929 vo Vranove, prísl. do Levoča, tamtiež bytom na Partizánskej ul. 35, slobodného, čalúnnického pomocníka, nemajetného, zachovalého,
- všetci v predbežnej väzbe vo väznici Krajského súdu v Košiciach,

preto,

že

dňa 25. júna 1949 v Levoči Rudolf J u r í k ako odchovanec HM,⁵⁰ ktorý už od oslobodenia udržiaval styky so zahraničnými činiteľmi nepriateľsky zameranými voči ČSR, Helena G r e č k o v á rod. Dudinská ako

47 nám. – námestie

48 s. o. – správny obvod

49 ČSD – Československé dráhy

50 HM – Hlinkova mládež – vznikla v decembri 1938, keď sa organizačne formovala; pôvodne mala tvoriť samostatný zbor Hlinkovej gardy, ale prijatím viacerých právnych úprav bola vyňatá spod právomoci HG a vytvorila samostatnú polovojenskú zložku HSLS. Hlavným veliteľom bol Alojz Macek. Po vypuknutí SNP sa zapojili niektorí členovia HM do vojnových udalostí, či už pri budovaní nemeckých opevnení, alebo protipovstaleckej činnosti. HM bola zakázaná vládny nariadením SNR už od septembra 1944, ale definitívny zánik súvisel s prevzatím úradnej moci čs. orgánmi v apríli 1945. MILLA, Michal. *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava: ÚPN, 2008.

exponovaná činiteľka býv. DS⁵¹ a všetci ako osoby s nepriateľským postojom voči ľudovodemokratickému zriadeniu v snahe prekaziť dohodu medzi predstaviteľmi ľudovodemokratického štátneho zriadenia a predstaviteľmi rím. kat. cirkvi, zneužili náboženské cítenie veriacich tým, že rozširovali v Levoči a v okolitých obciach správu, že má byť zaistený rím. kat. farár v Levoči Vojtas, následkom čoho pred poradami uvedených už predstaviteľov zhromaždil sa pred rím. kat. farským úradom zástup okolo 150 ľudí ozbrojených palicami, sekerami, kameňmi a fľašami, ktorý sa postupne rozmnožoval, ďalej keď následkom toho nedošlo k týmto poradam a Ján Kozák, úradník ONV v Levoči, bol poverený zástupcami štátnej správy pozvať na porady rím. kat. farára Vojtasa, niektorí zo zhromaždeného zástupu J. Kozáka odstránili z farského úradu, farárovi Vojtasovi nedovolili odchod na porady, bránu fary uzamkli, pričom kľúče z fary vzala k sebe Mária Vilkovská, ďalej keď k farskému úradu prišiel na pozvanie k poradam predseda OA – VNF⁵² Štefan Stanko, na tohoto vrhli sa účastníci zástupu s výkrikmi: „Nepusťte ho, ide nám brat' farára, zabite ho, sviňu bol'ševickú“, udreli ho palicou po hlave, v zástupe prítomná Helena Grečková rod. Dudinská vykrikla: „Teraz je víťazstvo, bite komunistov“ následkom čoho účastníci davu povalili Štefana Stanka na zem, kde ho bili palicami, rukami, fľašami a kameňmi, taktiež v zástupe prítomný Štefan Onderuš vykrikol: „Ľudia, my si farára nedáme, keď na to príde aj biť sa budeme, radšej zomrieme“, načo zástup tleskaním a výkrikmi vyslovoval súhlas a jeho účastníci snažili sa napadnúť činiteľov KSS⁵³ alebo jej príslušníkov, Mária Neupauerová pritom vykrikla: „Komunisti ukážte nám čo teraz vy znáte“, potom keď bol účastník zhluknutia Rýša zaistený orgánmi NB, Štefan Onderuš vykrikol: „Poďme k predsedovi Ondrejčákovi, aby vypustil Rýšu“, načo skutočne celý zástup dostavil sa pred budovu ONV, tu výkrikmi a obliehaním budovy dožadoval sa prepustenia Rýša a po prepustení Rýša z väznice, zástup odišiel opätovne pred rím. kat. farský úrad, keď ďalej k zhromaždenému davu prišiel predseda ONV Andrej Ondrejčák a chcel požiadať farára Vojtasa, aby uspokojil dav a vyzval na rozchod, Mária Vilkovská vykrikla: „Berú nám farára, nepusťte ho dnu, zabite ho“, pričom skutočne niektorí z davu udreli Ondrejčáka palicou po hlave. Po tomto Štefan Onderuš a Mária Vilkovská vyslali účastníkov zhluknutého davu, najmä študentov na okolité dediny vyrozumieť obyvateľov, že berú farárov, ktorých treba brániť a takýto účastníci aj s týmto poslaním odišli na okolité dediny, najmä do obce Dravce a Lengvarty,⁵⁴ z ktorých prichádzali občania k zhluknutému davu ozbrojení palicami, vidlami a sekerami, ďalej keď potom funkcionár KSS Adam Kašper robil opatrenie k rozchodu zástupu, dav ozbrojený palicami, sekerami a kameňmi naháňal Adama Kašpera, ktorý sa ukryl v dome Antona Mihalika, pričom niektorí účastníci zástupu vnikli do bytu A. Mihalika, tu porozbíjali bytové zariadenie, pričom do bytu vnikli cez uzamknuté dvere, ktoré taktiež rozbili, v byte Antonovi Mihalikovi odcudzili rozličné potraviny, nezistenú horľavinu a záclony, ktoré pred bytom poliali odcudzenou horľavinou a súčasne zapálili, od zhorených záclon sa však budova nevzniala a v byte A. Mihalika oheň nevznikol, na to zástup odišiel k bytu Andreja Ondrejčáka, na ktorom kameňmi porozbíjali obloky, ďalej keď boli NB⁵⁵ zaistení ďalší účastníci zhluknutého zástupu, ostatní účastníci radili sa o vyslobodení týchto s Máriou Vilkovskou, na popud ktorej účastníci zástupu ozbrojení palicami, sekerou a kameňmi odišli pred budovu ONV, kde dobýjali sa na dvere a v budove na stanici SNB⁵⁶ porozbíjali okná, pritom však k prepusteniu zaistených účastníkov zhluknutého davu nedošlo, lebo dav bol rozohnaný zákrokom SNB, pri tomto úsilí davu a taktiež už v predošlých prípadoch bolo najmä na popud Márie Vilkovskej z kostolnej veže až v troch prípadoch vyzváňané na poplach, konečne počas trvania zhluknutia k davu pripojili sa striedavo alebo naraz Rudolf Jurik, všetci jeho spoločníci a iní, ďalej všetci alebo niektorí z nich priamo zúčastnili sa jednotlivých podujatí zhromaždeného davu

51 DS – Demokratická strana – vznikla v septembri 1945 zjednotením občianskych odbojových skupín počas SNP; ustanovujúci zjazd DS sa konal v dňoch 4. – 5. 4. 1945 v Košiciach. Pôsobila ako jedna z dvoch pôvodných slovenských strán v SNR, Zbore povereníkov aj v Národnom fronte. DS výrazne vyhrala voľby v máji 1946 na Slovensku. Jej postavenie oslabilo odhalenie tzv. fiktívneho protištátneho sprisahania na Slovensku, do ktorého boli účelovo zapojení niektorí predstavitelia a funkcionári DS. Vo februári 1948 podali demisiu aj ministri za DS. 24. 2. bol v rámci DS založený akčný výbor, čo znamenalo definitívny rozkol strany. Zo zvyškov strany sa utvorila Strana slovenskej obrody. Táto bola 8. 3. 1948 prijatá do Národného frontu. ŠUTAJ, Štefan. *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. Košice: SAV, 2002.

52 OA – VNF – správne OAV NF – Okresný akčný výbor Národného frontu

53 KSS – Komunistická strana Slovenska

54 Lengvarty – od 1948 Dlhé Stráže

55 NB – národná bezpečnosť

56 SNB – Zbor národnej bezpečnosti

t e d a

v zhuknutí, ktorého účelom bolo zbraňou útočiť na niektorú triedu občanov, dopustili sa lúpeže alebo podpaľachstva, zničili niečo alebo užili násilia proti jednotlivým osobám, pričom Rudolf Jurík, Helena Grečková rod. Dudinská, Štefan Onderuš a Mária Vilkovská boli návodcami a vodcami

č í m s p á c h a l i

zločin vzbury podľa § 153 ods. I.155 tr. zák.

Navrhujem, aby v zmysle § 79 zák. č. 319/48. Sb. bola vyšetrovacia väzba R. Juríka a spol. predĺžená až do meritórneho rozhodnutia na hlavnom pojednávaní z dôvodov § 141. č. 2 a 3 tr. por.

N a v r h u j e m :

1./ predvolať svedkov Andreja Ondrejčáka, Juraja Semeša, Pavla Tomeša, Štefana Stanku, Jána Kozáka, Antona Mihalika, Františka Šulika, Jozefa Matejku, Jozefa Szabola, ml. Ištóka, z Levoče, Františka Vilkovského, Pavla Hrica, Mária Serváčiková, Jána Suranovského, Jána Skazka, Jozefa Neupauera, Ladislava Šulika, Annu Slabejovú, Jána Vilkovského, Jozefa Staša, Máriu Bajtošovú, Jozefa Krajanského, Máriu Vráblovu rod. Stankovú, Júliu Dudinskú rod. Urbašikovú, Annu Švirlochovú, Annu Taratutovú a Kláru Bendikovou obyvateľov z Levoče.

2./ Prečítať trestné oznámenie.

3./ Zadovážiť a prečítať trestné listy a vysvedčenia o mravoch a majetkových pomeroch obvinených.

D ô v o d y :

Žalovaný skutkový stav zistil som prevedením stopovaním poťažne vyšetrovaním.

Tento skutkový stav vyčerpáva skutkové znaky žalovaného trestného činu a preto obžalobu právom podávam.

Návrh na predĺženie vyšetrovacej väzby je odôvodnený cit. zák. ust.

Okresná prokuratúra v Košiciach
dňa 30. júna 1949

prokurátor.

DOKUMENT Č. 2

1949, 19. augusta, Levoča. Správa o prípade vzbury Jána Brincka a spol. v Levoči, originál.

SNA Bratislava, f. Povereníctvo spravodlivosti, šk. č. 508, č. Št. 525/49.

Okresná prokuratúra v Levoči.

V Levoči dňa 19. augusta 1949.

Št 525/49

5

P o v e r e n í c t v u spravodlivosti
v B r a t i s l a v e .

Okresná prokuratúra v Levoči v trestnej veci proti Jánovi B r i n c k o v i a spol. pre zločin vzbury podľa §§ 153 – 155 Tr. zák. a ďalšie, podáva o nápade veci túto

s p r á v u :

Podľa trestného oznámenia Stanice NB v Levoči, ktoré došlo tunajšej prokuratúre dňa 15. augusta 1949

- 1/ Ján B r i n c k o, narodený dňa 4/9.1912 v Levoči, tam bývajúci, úradník Slepeckého ústavu v Levoči, nemajetný,
- 2/ Emília G l o n č á k o v á, narodená dňa 2/4.1920 vo Veľkom Borove, bývajúca v Levoči, obchodníčka /: majiteľka obchodu so sklom a porcelánom:/,
- 3/ Mária H a r č á r o v á, narodená dňa 6/11.1929 v Levoči, tam bývajúca, robotníčka, nemajetná,
- 4/ Jánka K r a u z o v á, narodená dňa 3/10.1903 v Pezinku, bývajúca v Levoči, obchodníčka, majetná /: vlastníčka bufetu:/,
- 5/ Anna K r u l e v s k á, narodená dňa 2/2.1905 v Levoči, tam bývajúca, domáca, nemajetná,
- 6/ Štefan S e m a n, narodený dňa 6/7.1913 v Úloží⁵⁷, bývajúci v Levoči, robotník, majetný /: bližšie majetkové pomery nie sú známe:/,
- 7/ Jozef R i š, narodený dňa 29/9.1912 v Levoči, tam bývajúci, robotník, nemajetný sú podozreli,

ž e

dňa 25/6.1949 v Levoči, keď reakcionári využijúc napätý pomer medzi štátom a cirkvou k tomu, aby vyvolali nepokoje, rozšírili nepravdivú správu, že z popudu komunistov budú zaistení farári a pred rím. kat. farou sa zhromaždil preto početný dav, časť ktorého bol ozbrojený sekerami, drúkami a palicami, za účelom zabránenia zaistenia rímskokatolíckeho farára Vojtasa a tento dav najskôr vytlačil z fary bezpečnostného referenta Jána Kozáka, ktorý bol vyslaný, aby Vojtasa zavolať na ONV na poradu ohľadom levočskej púti a potom napadol a inzultoval predsedu OAV⁵⁸ Štefana Stanku a predsedu ONV Andreja Ondrejčáka, ktorý všetkých vyzval, aby sa rozišli a po zaistení výtržníka Jozefa Riša na stanici NB dožadoval sa dotiaľ krikom a výhražným chovaním jeho prepustenia, kým NB skutočne, aby zabránila násiliu, ho prepustila na slobodu a v noci potom prenasledoval člena KSČ Adama Kašpera a po vylámaní dvier vnikol do domu Antona Michalíka, kde sa Adam Kašper ukrýval, a demoloval tam bytové zariadenie a odcudzil rôzne veci, ďalej rozbíjal okná a hádzal kamene do bytu predsedu ONV Andreja Ondrejčáka a po zaistení 4 výtržníkov na stanici NB domáhal sa opäť ich prepustenia vybijajúc okná budovy ONV, v ktorej je umiestnená stanica NB a snažiac sa sekerami a drúkmi vylomiť uzamknutú bránu, prejavujúc po celú dobu svoj nepriateľský postoj voči komunistom rôznymi nadávkami na komunistov a nerozišiel sa ani po viacerých výzvach bezpečnostných orgánov ale po poplašnom vystrelení z guľometu a samopalů sa vrátil k fare, kde vyčkal do 7. hod. rána, načo sa rozišiel.

1/ Ján B r i n c k o pri tejto príležitosti sa pripojil k davu a zúčastnil sa na všetkých jeho podujatiach a dňa 2/7.1949 v Levoči na námestí sa vyjadril pred Štefanom Fábrym: „Ved' viete pán Fábry, akú ja mám papuľu, však im ukážeme, ved' ja som bol v meste už aj na tej demonštrácii, ved' oni sa boja, lebo ja som im aj sľúbil, že svoje dostanú, ved' ja som bol už aj zatvorený“ a ďalej Štefanovi Fábrymu hovoril, že z Krompach zobrali milíciu a odviezli ju do Spiš. Podhradia na Kapitolu, pričom milicisti sa opytovali, načo ich tam doviezli a potom všetci poutekali domov.

2/ Emília G l o n č á k o v á sa pripojila tiež k davu a tento podnecovala výrokom, predneseným hlasne a provokatívnym spôsobom k svojej sestre tak, aby to ostatní počuli: „Neboj sa, už máme slovenský štát, už sme im krky vykrútili“ a dňa 26/6.1949 prechádzajúc sa v meste predniesla opäť výrok: „Ale sme ich porazili, už máme slovenský štát“.

3/ Mária H a r č á r o v á pripojila sa pred rím. kat. farou k davu a kričala „Farára si vziať nedáme“ a keď dav inzultoval predsedu OAV Štefana Stanku a ho hodil na zem, bila Štefana Stanku na zemi rukami a držiac kameň v ruke kričala „Zabit' ho sviňu, Boha mu.“ ďalej bila palicou po chrbte Andreja Ondrejčáka a v dobe útoku na budovu SNB palicou vybijala okná na tejto budove.

4/ Jánka K r a u z o v á pridala sa k davu a zvolávala ženy, aby išli k fare, lebo chcú zaistiť farára; dňa 2/7.1949 v Levoči rozprávala pútnikom, že v Prahe už 3 dni manifestuje asi 80. 000 ľudí, lebo tam zatvárajú cirkevných hodnostárov a v Prahe už je 3 dni stanné právo a k tomu dodala, že keby to ostatní levočskí pútnici vedeli, žeby sa vzbúрили a by vládě a komunistom ukázali, že si vieru nedajú a ďalej rozprávala pútnikom, že v dobe vzbury v Levoči v Spiš. Štvrtku bolo pripravených niekoľko chlapcov, ktorí mali

57 Uloža – obec v okrese Levoča

58 OAV – Okresný akčný výbor

ísť do Levoče vyslobodiť na prokuratúre zaistených chlapcov a naostatok mala pri sebe 100 – 120 kusov výťažkov pochodovej piesne s gardistickým textom, ktoré chcela rozdať vojakom do Sp. Novej Vsi a pútnikom rozdávané brožúrky o katolíckej akcii s názvom „Blaho pre veriacich“ pútnikom zobrala, roztrhala a nahovárala pútnikov, aby tieto brožúrky neprijali, že sú namierené proti katolíckej cirkvi a aby neku-
povali Katolícke noviny ani Katolícku rodinu, lebo tieto časopisy vydávajú komunisti, načo boli veriaci upozornení farárom.

5/ a 6/ Anna K r u l e v s k á a Štefan S e m a n pridali sa pred farou k davu a pri inzultovaní predsedu OAV Štefana Stanku Anna Krulevská tohto kopala a Štefan Seman na zemi ležiacemu Štefanovi Stankovi stúpil na tvár kričiac „Pána Boha tvojho, budeš ty chodiť na faru“ a bil tohto pivovou fľašou po hlave a ďalej pri inzultovaní predsedu ONV Andreja Ondrejčáka tohto bil palicou po chrbte.

7/ Jozef R i š v čase, keď sa mala konať na ONV porada ohľadne púti, rozchyroval medzi ľudmi, že farár Vojtas má byť zaistený, následkom čoho sa pri fare zhromaždil dav za účelom zabránenia zaistenia Vojta-
sa a sám súc ozbrojený palicou sa tiež pridol za týmto účelom k davu,

čím mali spáchať:

ad 1 – 7 /: zločin vzbury podľa §§ 153 – 155 Tr. zák.

Ján B r i n c k o prečin šírenia poplašnej správy podľa § 32 ods. 2 vety prvej zák. č. 231/48 Sb. a prečin schvaľovania trestného činu podľa § 34 ods. 1 cit. zák.,

Emília G l o n č á k o v á : dvojnásobného prečinu poburovania proti republike podľa § 3 ods. 1 zák. č. 231/48 Sb.,

Janka K r a u z o v á : prečin šírenia poplašnej správy podľa § 32 ods. 2 vety prvej zák. č. 231/48 Sb., prečin podnecovania k trestnému činu podľa § 33 ods. 1 cit. zák. a prečin popudzovania pod-
ľa § 26 ods. 1 cit. zák.,

Jozef R i š : prečin šírenia poplašnej správy podľa § 32 ods. 2 vety prvej zák. č. 231/48 Sb.

Obvinení Janka Krauzová a Jozef Riš podľa oznámenia Stanice NB vinu a trestný čin popreli a ostatní obvinení popreli akúkoľvek vinu aj pri svojom výsluchu na súde.

Na základe trestného oznámenia nie je nijako možné podať obžalobu. lebo stanica NB neuvádza v svojom oznámení výpovede všetkých svedkov, ale trestné oznámenie podala na základe „osobného vyhodno-
tenia“ výpovedí svedkov vypočutých KVŠB⁵⁹ v Košiciach, proti ktorým sa vedie opäť trestné konanie u Okresného súdu v Košiciach, ďalej na základe „poznatkov člena štátnej bezpečnosti“, pričom vôbec neuvádza meno tohto člena a na akom základe tieto poznatky nadobudol a keďže ide o mimoriadne roz-
siahlu trestnú vec /: bolo ešte podané aj trestné oznámenie na ďalších asi 200 osôb:/, ktorá vzhľadom na závažnosť trestných činov potrebuje dôkladné vyšetrenie, požiadal som vyšetrujúceho sudcu vykonať stopovanie pre horeuvedené trestné činy a cieľom zistenia ďalších skutkových podstát trestných činov s návrhom na nariadenie predbežnej väzby podľa § 141 č. 2 a 3 Tr. por. proti všetkým obvineným.

Nakoľko proti mnohým spolupáchateľom sa vedie trestné konanie u Okresného súdu v Košiciach, ako súdu delegovaného, a tento spisový materiál je nutne potrebný k podaniu obžaloby opäť v trestných veciach, vedených proti ostatným spolupáchateľom u tunajšieho súdu, tým viacej, že stanica NB v svojich oznámeniach sa odvoláva na výpovede svedkov a obvinených, vypočutých v trestnej veci vedenej v Košiciach, ktoré výpovede preto vo svojich oznámeniach vôbec neuvádza, bolo by účelné de-
legovať na prejednanie celej trestnej veci, týkajúcej sa levočskej vzbury, Okresný súd v Košiciach, ktorý hlavných páchatel'ov už aj odsúdil.

Okresný prokurátor

Referent: Ernest Konrád

Čítať vzhľadom na vybavenie pod č. 10925/49 – III/3

/: obžalovaní pod č. 46 – 49,50,51, zastav. pod č. 121:/

na vedomie
Br.⁶⁰ 14.10.49

59 KVŠB – Krajské veliteľstvo Štátnej bezpečnosti

60 Br. – Bratislava

DOKUMENT Č. 3

1949, 14. septembra, Levoča. Uznesenie proti Helene Draveckej a spol. obžalovaných z prečinu vzbury, originál.

SNA Bratislava, f. Povereníctvo spravodlivosti, šk. č. 508, č. Št. 523/49.

Št 523/49

2

U s n e s e n i e.

V trestnej veci proti Helene Draveckej rod. Stašíkovej a 121 spoločníkom pre zločin poťažne previnenie vzbury podľa § 153 ods. 1 a 155 Trz., kvalifikovaný u mladistvých podľa § 3 z. č. 48/31Sb., stopovanie na základe § 101 č. 3 Tr. por. zastavujem trestnú vec proti nedospelcovi Jurajovi Tatarkovi nariaďujem v zmysle § 1 z. č. 48/31 Sb. postúpiť z príslušnosti Poručenskému súdu v Levoči.

D ô v o d y :

Obvineným sa kladie za vinu,

že

dňa 25. a dňa 26. júna 1949 v Levoči, keď ako osoby s nepriateľským postojom voči ľudovodemokratickému zriadeniu, v úmysle využiť napätý pomer medzi štátom a cirkvou k tomu, aby vyvolali nepokoje, zneužívajúc náboženského cítenia veriacich, rozšírili a spolu s inými nepravdivú správu, že z popudu komunistov budú zaistení farári, následkom čoho pred rím. kat. farou za účelom zabránenia údajného zaistenia rím. kat. farára Vojtasa a tiež vybijania nenávisti voči činiteľom KSČ alebo jej príslušníkov v násilných činoch, sa potom zhromaždil zástup okolo 150 ľudí ozbrojených sekerami, kameňmi a fľašami, ktorý sa stále rozmnožoval a tento dav najskôr vytlačil z fary bezpečnostného referenta Jána Kozáka, ktorý bol zástupcami štátnej správy vyslaný, aby Vojtasa zavolať na ONV na poradu ohľadom levočskej púti, potom nedovolil farárovi Vojtasovi odchod na poradu a ďalej napadol a inzultoval predsedu OAV Štefana Stanku, ktorý prišiel k fare na pozvanie k poradám a po zaistení výtržníka Jozefa Ríšu na stanici NB, dožadoval sa dotiaľ krikom a obliehaním budovy stanice NB a ONV, jeho prepustenia, kým skutočne NB a politickí činitelia, aby zabránili násiliu, tohto prepustili na slobodu, ďalej inzultoval predsedu ONV Andreja Ondrejčáka, ktorý chcel požiadať farára Vojtasa, aby ukludnil dav a ho vyzval na rozchod a tento dav potom v noci prenasledoval funkcionára KSČ Adama Kašpera, ktorý robil opatrenie k rozchodu zástupu, ba po vylámaní uzamknutých dvier vnikol do bytu Antona Mihaľíka, kde sa Adam Kašper ukrýval, demoloval tam bytové zariadenie, odcudzil hodinky, rôzne potravné články a denaturovaný lieh, ďalej strhol záclony, ktoré pred bytom odcudzenou horľavinou polial a zapálil, pričom však od horiacich záclon sa budova nevzňala a v byte oheň nevznikol, ďalej rozbíjal okná a hádzal kamene do bytu predsedu ONV Andreja Ondrejčáka a niektorí účastníci zhluknutia zvončením na poplach, druhí opäť z okolitých dedín, najmä z Draviec a Dlhých Stráží privolali ďalších palicami, vidlami a sekerami ozbrojených ľudí a po zaistení 4 výtržníkov na stanici NB sa opäť domáhal ich prepustenia, vybijajúc okná budovy stanice NB a ONV a sa snažil sekerami a drúkmi vyložiť uzamknutú bránu tejto budovy, pričom dav po celú dobu svojich akcií prejavil svoj nepriateľský postoj voči komunistom najrôznejšími nadávkami na komunistov, až konečne k ránu bol rozohnaný zákrokom NB:

1/ Helena Dravecká rod. Stašíková sa pripojila k zhluknutiu pri inzultovaní predsedu OAV Štefana Stanku, tohto tiež bila a oplula,

2/ Irena Krahulíková pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

3/ Helena Kelnerová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

4/ Jozef Úradník pripojil sa k zhluknutiu, podnecoval dav, aby sa ozbrojil tehľami a sám tehľami dav ozbrojil,

5/ Vladimír Bondžala pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

6/ Matej Taras pripojil sa k zhluknutiu a zvolával z okolitých obcí ďalších ozbrojených účastníkov,

7/ Jozef Motyka pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a bol medzi davom, keď tento inzultoval predsedu ONV Andreja Ondrejčáka,

8/ Ján Jendriščák pripojil sa k zhluknutiu a zúčastnil sa demolovania bytu Antona Mihalíka, pri ktorej príležitosti ku škode menovaného zobral aj rôzne nezistené veci,

9/ Ján Siska pripojil sa k zhluknutiu a konal na chodbe rím. kat. fary stráž, súc ozbrojený palicou,

10/ Andrej Dravecký pripojil sa k zhluknutiu a zúčastnil sa inzultovania predsedu OAV Štefana Stanku a predsedu ONV Andreja Ondrejčáka,

11/ Helena Vašková pripojila sa k zhluknutiu, viediac o jeho účelu,

12/ Anna Berková pripojila sa k zhluknutiu a keď dav inzultoval predsedu ONV Andreja Ondrejčáka, tohto tiež bila po hlave,

13/ mladiství: Ján Novotný, 14/ Štefan Comba, 15/ Jozef Vrenko, 16/ Ján Skasko, 17/ Eduard Kaprál, 18/ Andrej Vanacký, 19/ Ján Vanacký, 20/ Ján Štofaňák, 21/ Mária Halcínová, 22/ Helena Halcínová, 23/ Anton Blahovský, 24/ Imrich Biroščák, 25/ Jozef Kramarčík, 26/ Emanuel Subják, 27/ František Špernoga, 28/ Július Groh, 29/ Koloman Krahulík, 30/ Jozef Gazdík, 31/ Mária Gánovská, 32/ Margita Taratutová pripojili sa k zhluknutiu, súc ozbrojení palicami a privolali ďalších účastníkov, vykrikovali rôzne protištátné heslá a zúčastnili sa na všetkých podujatiach davu,

33/ Alžbeta Majerská r. Štramová pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a podnecovala dav výkrikmi „My si farára brať nedáme“,

34/ Katarína Dolinská r. Janišová pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a podnecovala dav,

35/ Štefan Vilkovský pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou, poznajúc jeho účel,

36/ Štefan Babík pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a podnecoval dav výkrikmi „My si farára brať nedáme komunistami a keď nechcú chodiť do kostola – čím mienil komunistov – nech nechodia, ale farárov nech nám neberú títo komunisti“ a keď prišiel k fare predseda OAV Štefan Stanko, udrel tohto päšťou po hlave a potom konal pred farou stráž,

37/ Mária Mruzová r. Bialková pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, pri inzultovaní predsedu OAV Štefana Stanku tohto tiež bila a vykrikovala „My si farára brať nedáme“,

38/ Katarína Talpašová r. Novobilská pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a zúčastnila sa útoku na budovu ONV a SNB a výkrikmi posmeľovala dav,

39/ Anna Jánošíková pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a vykrikovala „Farárov si brať nedáme“,

40/ Mária Panenková r. Guľová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a pred budovou SNB kričala „Pusťte Rišu von“,

41/ Mária Švarcová r. Pút'ková pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

42/ Katarína Labancová r. Škotová pripojila sa k zhluknutiu a pred budovou ONV kričala „Prišli páni z Bratislavy a chcú brať farárov“,

43/ Zuzana Juríková „Kušnírová“ pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou, poznajúc jeho účel,

44/ Zuzana Halcínová r. Kamenická pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a konala tam stráž,

45/ Mária Servačíková pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, konala tam stráž a kričala: „Farára si komunistami zobrat' nedáme“,

46/ Alžbeta Špernogová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

47/ Mária Stanková r. Hasajová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, vykrikovala. „Chcú nám brať farára“ a keď prišiel k fare predseda ONV Andrej Ondrejčák, na tohto vykrikovala: „Pán predseda, Vy nám chcete zobrat' všetkých farárov“ a sama tiež rozširovala správu, že chcú zobrat' farára,

48/ Ján Baffia pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a kričal: „Prišli páni z Bratislavy a chcú brať farára, nedajme si ho“,

49/ Katarína Fáberová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

50/ Jozef Hric pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a rozširoval správu, že chcú zaistiť farárov,

51/ Ján Dzurilla pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a zúčastnil sa útoku davu na budovu ONV,

52/ Anna Slabejová rod. Harčárová pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou, poznajúc jeho účel,

53/ Eduard Šimko, 54/ Verona Filipová r. Koperdaková, 55/ Veronika Sonogová r. Novotná, 56/ Mária Paniková, 57/ Jozef Compel, 58/ Michal Augustiňák, 59/ Anna Jonášová r. Vašková a 60/ Katarína Ovšonková pripojili sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel, pričom Veronika Sonogová r. Novotná a Jozef Compel po meste rozchyrovali, že budú zaistení farári,

61/ Mária Rišová r. Chudá, 62/ Ján Cifra, 63/ Elemír Dužík, 64/ Andrej Leško a 65/ Jozef Suranovský pripojili sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

66/ Ján Zvalený pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a keď dav inzultoval predsedu ONV Andreja Ondrejčáka, tohto tiež udrel,

67/ Jakub Hric pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a zúčastnil sa aj útoku davu na budovu ONV, pričom búchal na bránu a zúčastnil sa tiež útoku davu na byt Antona Mihalíka,

68/ Ludevít Gonda pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a zúčastnil sa tiež útoku davu na byt Antona Mihalíka,

69/ Jozef Frankovič pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a zúčastnil sa útoku davu na byt Antona Mihalíka a budovu ONV,

70/ Andrej Kopaničák pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a zúčastnil sa na všetkých podujatiach davu,

71/ Mária Šťastná r. Grivalská pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a konala pred farou stráž; zúčastnila sa útoku davu na ONV, pričom kričala „Pusťte ho von“ – čím mienila Jozefa Rišu,

72/ Michal Seman, 73/ Rudolf Dravecký, 74/ Juraj Dravecký, 75/ Ján Košč, 76/ Štefan Bányay,

77/ Ján Dravecký a 78/ Katarína Harčárová pripojili sa k zhluknutiu, poznajúc jeho účel,

79/ Štefan Labuda pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou, zúčastnil sa útoku davu na budovu ONV, na chodbe ktorej budovy sotil poslanca Pramuku tak, že tento spadol na zem,

80/ Štefan Dravecký pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a keď dav inzultoval predsedu ONV Andreja Ondrejčáka, tohto tiež bil palicou,

81/ Ján Petruščák pripojil sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou, zúčastnil sa na všetkých podujatiach davu a ukázal davu, že sa Adam Kašper ukryl v dome Antona Mihalíka,

82/ Anna Suronovská pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a zúčastnila sa útoku na budovu ONV, pred ktorou budovou kričala „Už ste to aj tak prehrali, už bude do rána prevrat“,

83/ Emília Gorasová pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou, súc ozbrojená palicou a vykrikovala „Farára si nedáme zobrat“,

84/ Júlia Jandriščáková r. Bobová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a keď sa k fare blížila Katarína Talpašová vykrikovala, aby ľudia dali pozor, lebo ide desiatkárka a keď dav inzultoval predsedu OAV Štefana Stanku, dala Jozefovi Babejovi do rúk palicu, aby tohto bil a vykrikovala „Nedáme si brať farára“,

85/ Elena Kalavská pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a vykrikovala: „Chcú nám zobrat farára“,

86/ Anna Taratutová r. Rišová pripojila sa k zhluknutiu pred rím. kat. farou a keď dav inzultoval predsedu OAV Štefana Stanku, podnecovala dav výkrikmi „Bite ho“,

87/ Anna Bačiková pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a kričala: „Nedáme si brať farára“,

88/ Mária Švedová r. Majerová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, zúčastnila sa útoku davu na budovu ONV a SNB a keď po prepustení Jozefa Rišu zo stanice NB na slobodu, tento vyšiel z budovy SNB, tohto objala okolo krku od radosti a pýtala sa ho, či ho na stanici NB nebili,

89/ Katarína Taratutová r. Belušová pripojila sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a keď dav inzultoval predsedu ONV Andreja Ondrejčáka a predsedu OAV Štefana Stanku, posmeľovala dav výkrikmi „Bite ho“,

90/ Juraj Bendžala, 91/ Andrej Šarišský, 92/ Jozef Bendžala, 93/ Michal Krištofčík, 94/ Štefan Báča, 95/ Jozef Kopaničák, 96/ Tomaš Kopaničák, 97/ mlad. Ján Bonk, 98/ Ján Binek, 99/ Matej Cehula, 100/ Jozef Hradiský, 101/ Ján Hradiský, 102/ Matej Bonk, 103/ Jozef Závodský, 104/ Štefan Špenner, 105/ Štefan Baluch, 106/ Juraj Báča, 107/ Ján Jurčík, 108/ Ján Novotný, 109/ Ján Tomečko, 110/ Michal Faltín, 111/ Michal Jozefčík, 112/ Jozef Bendžala, 113/ mlad. Štefan Bašista, 114/ mlad. Štefan Dvorčák, 115/ Jozef Greš, 116/ Jozef Buzňa, 117/ Ján Dvorčák, 118/ Štefan Bednár, 119/ Ján Bašista a 120/ Jozef Bašista pripojili sa k zhluknutiu, súc ozbrojení palicami, kolikami a inými predmetmi a vykrikovali: „My si farára brať nedáme, my Vám komunistom ukážeme, však už Vám to i tak dlho trvať nebude a bude s Vami koniec“ a Ján Binek a Matej Cehula okrem toho sa zúčastnili aj útoku davu na budovu SNB a ONV a ďalej sa zúčastnili demolovania bytu Antona Mihalíka, kde odcudzili aj rôzne veci,

121/ Anna Krulevská r. Pireková pridala sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu a pri inzultovaní predsedu OAV Štefana Stanku a tohto kopala,

122/ František Vilkovský pripojil sa pred rím. kat. farou k zhluknutiu, zúčastnil sa na všetkých podujatiach davu, najmä i na inzultovaní predsedu OAV Štefana Stanku, ktorého tiež bil.

Oproti popieraniu obvinených a mladistvých behom celého konania nebol pro_ukovaný⁶¹ buď žiaden,⁶² alebo spoľahlivý usvedčujúci dôkaz a keďže pre nedostatok dôkazov ani od ďalšieho konania nemožno očakávať výsledku, bolo treba rozhodnúť, ako je v dispozičnej časti uznesenia uvedené.

Okresná prokuratúra v L e v o č i,

dňa 14. septembra 1949.

Ernest Konrád,
okresný prokurátor.
Za správnosť vyhotovenia
vedúci kancelárie:

DOKUMENT Č. 4

1949, 22. augusta, Levoča. Žiadosť Heleny Onderušovej o odklad trestu jej manžela Štefana Onderuša, originál.

SNA Bratislava, f. Povereníctvo spravodlivosti, šk. č. 508, č. Št. 1792/49.

Helena Onderušová, domáca, Levoča, Bernoláková ul. č. 31

Vec: Žiadosť o odklad trestu manžela
Štefana Onderuša, mur.⁶³ majstra,
Levoča.

Št 1792/49

V Levoči dňa 22. augusta 1949.

Titl.

Krajskej prokuratúre pri Krajskom súde
v Košiciach.

Podpísaná Helena Onderušová, manželka Štefana Onderuša, murárskeho majstra v Levoči, t. č. odsúdeného Okresným súdom v Košiciach rozsudkom zo dňa 1. júla 1949 – T V 924/49/34 na 8 rokov trestnice úctivé prosím o odklad nastúpenia trestu pre môjho manžela o jeden rok neskôršie z týchto závažných príčin:

Manžel Štefan Onderuš zanechal ma po svojom zaistení úplne bez finančných prostriedkov s dvoma malými nezaopatrenými deťmi /jedno 7 mesačné, druhé 6 ročné/. S jeho zaistením vznikli mi ďalšie nepredvídané výdavky s cestami do Košíc, nákupom potr. článkov pre manžela, prádlom, advokátskymi trovami a pod., takže tieto fin. prostriedky bola som nútená si vypožičať od známych. Ostala som takto s dvoma deťmi bez akýchkoľvek prostriedkov a som na pokraji zúfalstva. Nevidím z tohoto položeného východiska a preto som sa rozhodla požiadať sl.⁶⁴ prokuratúru o láskavú pomoc odkladom trestu manžela, aby takto mohol manžel všetky veci spojené s jeho živnosťou dať do poriadku a zaistiť výživu rodiny po dlhšiu dobu.

Manžel ako poctivý pracovník bol obľúbeným murárskym majstrom. Venoval sa len svojej práci, s každým dobre vychádzal, obľúbilo si ho robotníctvo pre jeho sociálne cítenie. T. č. prevádzal väčšie murárske práce v levočskej likérke, pri novostavbe domu p. posl. KSČ Michala Ondruša, pri Ústave

61 správne preukazovaný

62 správne žiaden

63 murárskeho

64 sl. – v kontexte slávnou, resp. slovnú

slepcov v Levoči a na okolí. Jeho náhlym zaistením nemal ani možnosť mi odovzdať aspoň tie najdôležitejšie veci spojené s týmito prácami, takže ako neskúsená žena neviem si s týmito vecami dať rady pri starosti a opatere 2 detí.

Počas nášho spolužitia manžel nikdy sa politikou nezaoberal. Toto dosvedčí celá verejnosť v Levoči i významní funkcionári KSČ. Je slovenskej národnosti, štátny občas ČSR, politický úplne spoľahlivý, nikdy netrestaný, neorganizovaný v žiadnej strane, keďže sa venoval práci a nie politike.

Pri poľutovaní hodných udalostí v Levoči stal sa – je to moje pevné presvedčenie – obeťou osobnej pomsty niektorých jeho osobných nepriateľov, ktorí mu závideli, že dostáva väčšie práce, ktoré však vždy dokončil k úplnej spokojnosti zadávateľov. Štátny stavebný úrad v Poprade zadával mu s dôverou mnohé štátne práce, ktoré vždy skončil na čas, presne podľa zadávky a k spokojnosti menovaného úradu.

Pri nedávnych udalostiach v Levoči nemal nič spoločného. Jeho obvinenie je nespravodlivé, čo je mienkou celej levočskej verejnosti. Mohla by som na jeho obranu menovať desiatky svedkov, ktorí sú ochotní kedykoľvek v jeho obrane vypovedať a dokázať jeho nevinu. O toto som sa aj pokúsila. Na odvolacie pokračovanie, ktoré sa konalo dňa 16. augusta t. r. v Košiciach dostavilo sa niekoľko svedkov, ktorí chceli vypovedať o nevinnosti manželovej, no z neznámej príčiny nebol ani jeden svedok ku výsluchu pripustený a rozsudok prvý bol vyhlásený za právoplatný. Bolo to strašné položenie a manžel plakal ako dieťa, nervovo úplne zrútený, ohrozený na zdraví a kričal o svojej nevinnosti. Každý z prítomných vyslovil nad ním svoje zľutovanie, mňa samu sily úplne opustili vidiac ten krutý a strašný trest, ktorý bol manželovi vyrubený za jedinú vetu, ktorú bol vyslovil v podnapilom stave pri farskej bráne, ktorou vetou ani nikoho nepoburoval, ani protištátne sa ňou nevyslovil, ani nemaril katolícku akciu ako sa v rozsudku hovorí a po prenesení vety z miesta činu ihneď odišiel a nijakú účasť na zhluknutí viacej nebral. Za toto ho stihol strašný a krutý trest 8 rokov trestnice a tým aj zničenie celej rodiny. Celá levočská verejnosť sa zvlášť pri jeho rozsudku pozastavila, keďže manžela v Levoči každý dobre pozná, vie dobre, že nikdy politicky nevystupoval, že sa venoval len svojej práci.

Keďže ako slabá a na zdraví ohrozená žena s 2 malými deťmi som pri tejto tragédii úplne zúfalá a bez finančných prostriedkov, ďalej, že neviem, ako mám dať manželove veci spojené s jeho murárskymi prácami do poriadku, odporúčalo mi obyvateľstvo podať si túto žiadosť o odklad manželovho trestu o 1 rok, aby za túto dobu mohol tieto všetky veci, dať aspoň do čiastočného poriadku a zaistiť takto výživu rodiny. Som ďalej rozhodnutá zo zbierok obyvateľov a po zlepšení môjho zdravotného stavu poprosiť pána prezidenta Republiky o milosť pre svojho nevinného manžela. Mienim cestovať osobne a prosiť o zľutovanie v tomto mojom zúfalom položení. Prv však prosím úctivo o láskavé vybavenie mojej žiadosti o odklad trestu pre manžela, aby aspoň tie najnutnejšie veci mohol dať do poriadku a postarať sa o 2 nezaopatrené deti, ktorých výživa je úplne ohrozená.

Pre potrebu prokuratúry uvádzam svoje dáta: narodila som sa dňa 22.IV.1924 v Sp. Hrušové, som národnosti slovenskej, štátna občianka ČSR, politicky spoľahlivá, nikdy som trestaná nebola.

Nenachádzam slov, ktoré by som chcela tlmočiť pri svojom zúfalom položení. Prosím, čo najúctivejšie a apelujem na Vaše svedomie, aby mi bolo v mojom zúfalom položení aspoň týmto vyhovené a žiadosti mojej priaznivé vyhovené. Prosím, aby bolo prihliadnuté na dvojce nevinných detí, ktoré takto stratili svojho živiteľa a ktoré sú dnes odkázané na milodary dobrých ľudí. Tieto nevinné duše prosia za svojho otca, ktorý nevinne sa dostal do takého nešťastia a prosia aspoň o to, aby v tejto dobe odkladu trestu mohol sa o ne aspoň čiastočne postarať.

Plne sa zaväzujem, že v prípade vybavenia žiadosti o odklad trestu manžela tento po usporiadaní najnutnejších svojich a rodinných záležitostí nastúpi ďalej svoj trest keď by medzi tým nebola mu pánom prezidentom Republiky poskytnutá milosť. Jeho prítomnosť je však z opísaných krátkych odôvodnení naproste nutná, keďže ako neskúsená žena neviem si z jeho vecami rady. Navrhujem ešte, aby v prípade pochybnosti bola moja žiadosť postúpená na verejné miesta v Levoči i na samotnú stranu KSČ, lebo verím, že ani verejné inštitúcie v Levoči nebudú mať nijaké sťažnosti voči môjmu manželovi a proti odkladu jeho trestu.

Prosím znova o urýchlenú pomoc v tomto mojom zúfalom položení, ďakujem vopred za poskytnutú pomocnú ruku a ostávam s prejavom

Päťročnici zdar !
Helena Onderušová

DOKUMENT Č. 5

1949, 5. septembra, Levoča. Správa Stanice SNB Levoča o činnosti Štefana Onderuša, originál.

SNA Bratislava, f. Povereníctvo spravodlivosti, šk. č. 508, č. 3491/49.

Stanica SNB Levoča, okres Levoča

Levoča 5. september 1949.

Číslo : 3491/1949.

Vec : Onderušová Helena z Levoče, žiada
o odklad trestu pre jej manžela –
šetrenie.

St. 1792/49

Odpoveď na číslo Št. 1792/49 zo dňa 24.
augusta 1949.

Okresná prokuratúra 10

Príloha : 1.

K o š i c e.

Po vyšetrení oznamujem, že dôvody uvádzané v žiadosti Heleny Onderušovej z Levoče, v ktorej žiada o odloženie trestu pre jej manžela Štefana Onderuša, murárskeho majstra v Levoči zakladajú sa na pravde:

Štefan Onderuš ako murársky majster v Levoči pred jeho zatknutím príslušníkmi OŠB⁶⁵ bol zapojený do 5 RP a preto prevádzal jak v Levoči, tak aj v jeho okolí jak štátne práce a to najviac stavbu mostov, frontovými udalosťami poškodených, tak aj stavby súkromné, ktoré pojaté boli do 5 RP. Nakoľko prevádzal rôzne práce mal na sklade rôzny materiál a tiež ako podniku zaradenému do 5 RP dochádzal a dochádza mu stále materiál na stavbu potrebný, ktorý v jeho neprítomnosti nemá kto tento prebrať a tiež už prevzatý materiál ako i už na stavbe nachádzajúcim materiálom zachádza sa neehospodárne preto, že nieto tam osoby, ktorá by vec riadila čím sa stáva, že drahocenný materiál vychádza denne na zmar. Ďalej Štefan Onderuš ako murársky majster prebral na prevádzané práce či už od osôb súkromných alebo štátu rôzne zálohy a práce niektoré sú ešte ani nie započaté alebo tieto sú len spolovice hotové čím sa stáva, že na tunajšie úrady dochádzajú sťažnosti v predmetnej veci, ako i žiadosti, aby v predmetnej veci bola zjednaná náprava, nakoľko prevažne ide o osoby sociálne slabé.

Po zaistenom Štefanovi Onderušovi ostala v Levoči jeho manželka Helena Onderušová narodená 22. apríla 1924 v Spišskom Hrušove, okres Spišská Nová Ves, domáca, je národnosti slovenskej, mravne a politicky zachovala, ktorá je stále chorľavá a i keď je manželkou zaisteného Štefana Onderuša nie je schopná ho v tejto jeho práci zastávať jednak vzhľadom na jej chatrný zdravotný stav a tiež sa v tomto zamestnaní nevyzná, nakoľko viesť predmetné povolanie môže len kvalifikovaná odborná sila. Mimo toho Helena Onderušová má dve deti a to: Eva 6 ročná a Nóra 7 mesačná, ktoré vzhľadom nato, že po zaistenom Onderušovi neostal v Levoči žiaden hmotný majetok mimo bytového zariadenia z ktorého by mohla táto rodina žiť. Mimo toho chodia denne zamestnanci a tiež osoby dlhujúce veci na zaistenom Onderušovi vymáhajú.

Vzhľadom na uvedené okolnosti bolo by žiaduce, aby menovanému žiadosti bolo vyhovené už aj s tej príčiny, že proti Onderušovi pred jeho zaistením nebola po stránke politickej zistená žiadna záhada. Menovaný doposiaľ trestaný nebol a tiež nebol vyšetřovaný pre žiaden trestný čin, najmä pre činy protištátne, takže niet obavy, že by v prípade jeho prepustenia na slobodu toto zneužil pre nejaké protištátne

65 OŠB – odbočka Štátnej bezpečnosti. Odbočky Štátnej bezpečnosti boli regionálne útvary VII. odboru Povereníctva vnútra. Pôvodný názov bol Oblastné bezpečnostné referáty (OBR). Celkovo OBR vznikli v roku 1945 v sídlach dvadsiatich Oblastných veliteľstiev národnej bezpečnosti. V januári 1947 sa pretransformovali na OŠB. Zanikli 31. 3. 1948. Bližšie MEDVECKÝ, Matej. Zabezpečiť bezpečnosť Slovenska. VI. odbor Povereníctva vnútra. In: SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 302 – 312.

politické ciele. Vyšetrovaním jeho politickej príslušnosti bolo zistené, že Štefan Onderuš od roku 1945 bol organizovaný v strane práce⁶⁶ v Levoči, avšak v tejto ako bolo zistené nezastával žiadnu funkciu. Po februárových udalostiach⁶⁷ organizovaný v žiadnej politickej strane nebol, a jeho chovanie bolo vždy nestranné. Jeho styky boli len s obyvateľmi miestnymi a to prevažne s robotníkmi jemu podriadenými, ktorých možno považovať za osoby národne a štátne za spoľahlivé. U robotníctva bol obľúbený najmä preto, že rád vysedával v hostinci a platil každému, kto v hostinci bol prítomný.

Vzhľadom na uvedené okolnosti bolo by žiaduce vyhovieť žiadosti menovaného z dôvodov, aby si tento mohol dať jeho veci. najmä stavebné do náležitého poriadku, čo za tohoto nemôže urobiť nikto iný, najmä pokiaľ ide o jeho peňažne požiadavky alebo výdavky. Jeho žiadosť však na rozhodnutie predkládám vášmu úradu.

Veliteľ stanice u okresu:
šštrážm.⁶⁸ H o r v á t h.⁶⁹

DOKUMENT Č. 6

1949, 26. júna, Levoča. Zápisnica s vypočúvanou Helenou Grečkovou o vzbure v Levoči, originál.

SNA Bratislava, f. Poverenie spravodlivosti, šk. č. 508, č. 3491/49.

Archív ÚPN, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa ŠtB Košice, Vyšetrovacie spisy, V-1021, arch. č. 496, Jurík Rudolf a spol.

Krajské veliteľstvo štátnej bezpečnosti Košice.

Z á p i s n i c a

napísaná dňa 26. júna 1949 na Okresnom veliteľstve SNB Levoča za prítomnosti podpísaných. Vypočúvaná je:

Helena G r e č k o v á, rod. Dudinská,
narodená dňa 5. októbra 1921 v Levoči, s. o.⁷⁰ Levoča, príslušná do Smižian, okres Spišská Nová Ves, príslušná stanica SNB a matričný úrad Levoča, okres dtto,⁷¹ bytom Levoča, Stalinovo námestie čd.⁷² 45, s. o. Levoča, dcéra Júliusa a Júlii rod. Urbašikovej, vydatá, rím. kat., národnosti slovenskej, domáca, predtým zamestnaná, ako banková úradníčka Mestskej sporiteľne v Levoči do roku 1948 s mesačným platom 2.200.- Kčs., čítať a písať vie, v zásobovaní uprednostňovaná, stará sa o 1 dieťa, nemajetná, trestaná doposiaľ nebola. Nie je v žiadnej politickej strane a ani organizácii.

Predmetom vypočúvania je zúčastnenie sa hromadnej vzbury rím. kat., občanov v Levoči, dňa 25. júna 1949.

66 Strana práce – vznikla na podnet členov bývalej Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej. Jej vznik evidujeme k 20. januáru 1946, bola to tretia politická strana v danom období na Slovensku. Vo voľbách v máji 1946 získala len 3,11 % hlasov. Nakoniec sa dňa 14. novembra 1947 zlúčila s Československou sociálnodemokratickou stranou. Pozri ŠUTAJ, Štefan. *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*, s. 12 – 16.

67 Myslí sa februárový prevrat v roku 1948, ktorý znamenal uchopenie moci v štátne Komunistickou stranou Československa, resp. Slovenska.

68 šštrážm. – štátny strážmajster

69 Vzhľadom na absenciu bližších údajov sa nám nepodarilo stotožniť osobu Horvátha v registračných protokoloch členov ŠtB.

70 s. o. – správny obvod

71 dtto – správne detto – to isté, rovnako

72 čd. – číslo domu

Menovaná bola o predmetnom vypočúvania oboznámená a upozornená, aby vypovedala len čistú pravdu, ktorú v prípade potreby môže pred súdom prisahou potvrdiť. Udáva nasledovne.

K veci:

Dňa 25. júna 1949 asi o 15 hodine som vyšla na ulicu i s dieťaťom na prechádzku. Keď som vyšla von nebolo na ulici t.j.⁷³ pred farou nebolo nikoho. Ľudia však chodili, ako obyčajne. Pred Tatra hotelom som videla asi o 15 hodine stáť dve autobusy od SNB z Košíc. Tým som počítala, že sú tu tajný z Košíc, lebo som tu videla aj p. Mosoriaka, ktorého osobne poznám.

Obyvatelia t.j. rím. kat., veriaci sa začali pred rím. farou zhromažďovať, lebo sa medzi ľuďmi povrávalo, že idú zobrať farára a taktiež že idú zamedziť, aby nebol odpust. O tom, že prišli z Košíc zamedziť odpust som sa stretla s p. Vilkovskou, ktorá sa ma pýtala, že či som počula, že prišli vyjednávať skrz odpust. Na toto som si sama domyslela a viac som sa jej nič nepýtala.

Poznamenávam, že p. Vilkovská je robotníčka, ktorá chodí pracovať po domoch, jej manžel je zamestnaný, ako robotník na pile. Po tomto rozhovore sme sa s Vilkovskou rozišli. Ja som sa ďalej prechádzala s deckom po námestí, okolo rím. kat. fary.

Medzi tým čo som sa ja prechádzala, pred rím. kat. faru prišiel odkiaľ neviem, predseda AV⁷⁴ Stanko, a len som počula krik na čo som sa obrátila a odišla som s deckom domov, t.j. k svojej matke. Pri tomto som však videla, ako medzi davom odchádza predseda OAV Stanko, videla som ho lebo je vysoký. Pri zástavke ČSD⁷⁵ som sa však zastavila, kde som čakala autobus od Kežmarku, lebo na tomto mi mal pricestovať môj manžel. Manžel autobusom aj pricestoval, s ktorým som sa zobrala domov, kde som nakŕmila decko a zišla späť k mojej matke dať manželovi večeru, bolo to asi 17.30 hodine. Doma, t.j. na byte som sa zdržala asi 1 hodinu.

Moja stará matka bola v okne, ktoré máme do ul., t.j. na námestie, ktorá počula do ľudí, ktorí sa pod oknom vyprávali, že idú vyjednávať s p. farárom. Toto sa ma pýtala doma moja stará matka. Keď som vyšla na ulicu a ostala som pred zástavkou ČSD, kde počula od ml. Vilkovskej, že Ondrejčák išiel na faru vyjednávať, a že sa nedojednali a Ondrejčák sa vrátil späť.

Po tomto som sa vrátila späť k zástavke ČSD a som sa vyprávala s mojím manželom Pavol G r e č k o, p. Štefanom O r a v e c k ý m, jeho paňou Pavlou rod. Polkoranovou, s jej sestrou a jej švagrom /ktorým mená neviem/ a p. Jozef Š v i r l o ch aj so svojou manželkou, týmito som sa vyprávala o deťoch.

Táto spoločnosť sme sa rozišli bolo asi 20.15 hod., domov, ja som dávala decku jesť a uložila som ho spať. V tom sa vrátila späť na ulicu a pred našim domom som videla, že do Levoče idú dedinčania ktorí mali v rukách palice. Za týmito som sa zobrala, že kde idú. Kde sa títo zastavili neviem, lebo som sa stretla so svojou matkou a ľudia išli smerom k ONV, pri fare či sa zastavili títo dedinčania neviem, lebo som sa vrátila domov so svojou matkou Júliou D u d i n s k o u a s krstnou matkou Annou B e n d ž a l o v o u, s ktorou sme ostali stáť pri parku a čakali sme čo bude ďalej. V tom som videla, že z ONV vynášajú R y š u a ako prechádzal popri nás som videla, ako mu krv tečie z krku. Títo ľudia ho zanesli na faru, kde ho obviazali, ja som pomaličky šla za nimi a pred farou som sa aj s matkou zastavila, lebo Bendžalová sa nám niekde stratila.

Okolo 23 hodiny som odobrala domov, dať znovu decku jesť, t.j. navariť, kde som sa zdržala asi do 0,15 hodín, keď som šla domov o 23 hodine ma videla, že idem domov p. Švidlohová.

O 0,15 hodine som sa znovu vybrala na ulicu a šla som na faru sa pozrieť, či tam nie je moja matka. Keďže som ju nenašla vrátila som sa domov, a šla som prednou bránou, nakoľko som mala už kľúč od tejto.

Keď som prišla na faru videla som tam z Levoče ml. Vilikovskú, Katarínu Ošvonkovú, ktorú som videla sedieť na schodoch pri kuchyni, p. Hodorovskou s ktorou som sa vyprávala na chodbe, ktorej som sa pýtala, či nie je tu pána farárova matka, ktorá mi odpovedala, že je tu nie, a potom ešte niekoľko mládenčov a dievčat z Levoče ktorých však menom nepoznám. Ďalej tam bolo niekoľko chlapcov a žien z dediny,

73 t.j. – to jest, to je

74 AV – správne OAV – Okresný akčný výbor

75 ČSD – Československé dráhy

ktorých taktiež nepoznám. Bolo asi 0,30 hodín som sa zobrala domov a šla som spať. Po ceste domov som sa nestretla s nikým.

Dňa 26. júna 1949 ráno som ostala doma a nešla som do mesta, len o 11 hodine som šla do kostola, odkiaľ som sa vrátila domov k mojej matke na obed.

Viac nemám čo udať.

Podpísané, schválené a prečítané.

Vypočul:

Svedok:

Vypočutá:

Martin Garek • State Catholic Action in Levoča – Revolt in 1949

In 1949, the communist regime decided to take control of the Catholic Church in Slovakia and its believers through the so-called State Catholic Action. The response of Czech and Slovak bishops and ordinaries was swift, resulting in a pastoral letter titled *The Voice of the Czechoslovak Bishops and Ordinaries in the Hour of Great Trial*. The letter was to be read on June 19, 1949. The security authorities tried to prevent its publication, which led to many riots and revolts throughout Slovakia. One of the biggest revolts took place in Levoča. When officials of the Communist Party of Slovakia came to Levoča to negotiate with the local priest Jozef Vojtas, regarding the ban on traditional Levoča pilgrimage, it led to a gathering of believers and resistance against the communist regime. The believers guarded their priests and even attacked the apartments of the regime officials and the National Security Corps station. Nearly 200 participants in the „revolt“ were arrested, with 62 of them being tried and 52 being convicted. Ultimately, the main intention of the communists was not achieved, and the Levoča pilgrimage took place on a limited scale. The documents present the circumstances of the revolt and the consequences for some of those involved.

Mgr. Martin Garek, PhD. (1980)

Absolvent odboru história Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, kde pôsobil ako odborný asistent na katedre histórie v rokoch 2009 – 2016. V súčasnosti pracuje ako vedecký pracovník Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa v Bratislave. Vo svojej publikačnej činnosti sa zameriava na oblasť hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1938 – 1948, slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1918 – 1945, problematiku výstavby Oravskej priehrady, presídľovania i problematiku pracovných táborov v rokoch 1941 – 1949. Venuje sa tiež otázke židovskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 a protikomunistickému odboju v 50. rokoch 20. storočia na Slovensku. Je autorom monografií *Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945 – 1947* (2007) a *Storočnica hasičov v Liesku 1916 – 2016* (2017). Doma i v zahraničí publikoval viacero štúdií a odborných článkov na vyššie uvedené témy.

Kontakt: garek@upn.gov.sk

PIEŠŤANSKÉ SPOMIENKY MOJEJ MAMY

ANNA A. HLAVÁČOVÁ

Moja mama Mária Hlaváčová často spomínala na svoje mladé roky strávené v Piešťanoch i na epizódy zo života svojej rodiny. Bola vďačná svojim dávnyim predkom, že sa usadili na takom peknom mieste. Do Piešťan sa rada vracala na kratšie pobyty a myslou v milovaných Piešťanoch pobývala ešte častejšie. Krátko pred smrťou chcela dať svojim spomienkam aspoň aký-taký ucelený tvar. Prekvapila ma schopnosťou selektovať obrazy a situácie – zdá sa mi, že viaceré majú výpovednú hodnotu nielen pre našu rodinu, ale i pre rodné mesto...

Narodila som sa do gazdovskej rodiny s dobre zabehnutým, prosperujúcim hospodárstvom, v novom dome, v novom hospodárskom dvore. Bolo to v roku 1941. Meno Mária som dostala po oboch mojich babkách. Môj otec bol najstarší z deviatich detí, a tak sa prvý osamostatnil, dal si postaviť dom na kľúč. Ja som sa narodila už do toho domu. Predtým žili rodičia i brat Alino v otcovskom dome a najstarší brat Jozef u maminých rodičov.

Bývali sme na Kláštorskej ulici, v časti mesta zvanej Lehota... Ulica sa volala podľa johanitského kláštora, ktorého ruiny tam vidieť i dnes. Kamenný reliéf z výzdoby kláštorného chrámu je zamurovaný aj v priečelí fary. Naproti nášho domu bola útulňa, postavená v roku 1924 pre ľudí bez domova, s kapacitou 40 osôb. Chod útulne riadili rehoľné sestry boromejky. Ich obrovskú záhradu sme mali pred oknami, dnes je tam materská škôlka.

Mojimi rodičmi boli Ján Drlička a Anna, rodená Gregoričková. Obaja pochádzali zo starých piešťanských rodín. Mala som dve staršie sestry Jozefínu a Jolanu – obe zomreli v detstvom veku dávno predtým, než som sa narodila. Moji bratia boli odo mňa starší a celé detstvo držali nado mnou ochrannú ruku.

Mama pochádzala z roľníckej rodiny s veľmi dobre zabehnutým hospodárstvom.

Môj dedko z maminej strany Jozef Gregorička sa oženil s Máriou Mišurovou – všimol si ju, keď

Anna Drličková (rodená Gregoričková), Máriina matka, so synmi (Zdroj: Rodinný archív)

sa kúpala vo Váhu. Dedko miloval kone. Počas 1. svetovej vojny bol na fronte v Poľsku. Bol proviantník, rozvážal na koňoch potraviny. Keď dostal z domu list, že jeho žena s deťmi doma hladuje, nedbal na riziko, že ho odstrelia ako zbeha, naložil voz potravinami a vybral sa do Piešťan. Náklad úspešne vyložil a vrátil sa na front...

Vojna sa dotkla všetkých rodín. Priniesla veľa ranených, invalidov, ktorí sa potrebovali liečiť: Napoleon-ské kúpele nestačili. Na výstavbe kúpeľného domu Pro Patria sa podieľal aj môj dedo Gregorička. Už predtým,

pri výstavbe hotela Thermia, vozil štrk z Vrbového. Pri stavbe Pro Patrie mal už tri páry koní a štrk vozil aj so synmi. V roku 1939 vlastnil na ulici Scherera, terajšej Bratislavskej, novopostavené dva veľké gazdovské domy s krytými bránami, stodolami, šopami, geplou, kočom a sánkami ťahanými koňmi. Okrem toho vlastnil veľa pôdy. Najradšej by ju bol odovzdal synom, aby pokračovali v hospodárení, s tým, že dcéry sa vyplatia. No babka zastávala pozemkové práva troch dcér: A tie čo, nie sú naše? Babka presadila svoje, lenže dedo odmietol vstúpiť do družstva, a tak mu v 50. rokoch všetky role

Máriina matka Anna v dievčenskom piešťanskom kroji (Zdroj: Rodinný archív)

zobral štát. Potom mu zobrali aj domy. Ako osemdesiatročný vdovec (žena mu zomrela v ten istý deň, keď zomrel Stalin) obýval už len kuchyňu a spálňu. Jedného dňa mu milicionári vzali aj spálňu, nábytok odtiaľ nahádzali do kuchyne. Do spálne mu nasťahovali osobu, ktorú nepoznal. V 60. rokoch oba domy padli za obeť výstavbe

sídliska Prednádražie. Dedo nemal bicykel, no z jeho záprahov mu do konca života zostal biely šimel a ľahký voz. Kôň bol naučený zastať na každom mieste, kam dedo zvykol chodiť. Zastal ako na zastávke, aj keď to dedo práve nepotreboval.

Môj druhý dedo Ján Drlička si zobral Máriu Vankovú, veľmi mladá

Ján Drlička, Máriin otec
(Zdroj: Rodinný archív)

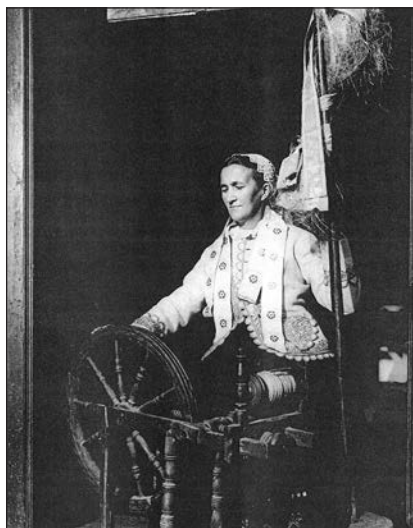
sa vydávala. Etnografovi Plickovi sa jej tvár páčila aj v zrelom veku, keď ju fotografoval s kolovrátkom v kroji ako Priadku z Piešťan. K tomu treba poctivo dodať, že babka toho veľa nenapriadla, lebo nikto v rodine nebol taký chudobný, aby musel priať alebo nebudaj nasadnúť na šíľ do Ameriky...²

Dedo obýval starý dom, kde predtým bývala prepriahacia stanica. Bola to jednoduchá kúria s vysokou bránou hneď za kostolom. Dostal ju do daru od svojho otca. Pochádzala z majetku Erdődyovcov, u ktorých bol môj pradedo Michal Drlička³ šafárom. O tomto pradedovi sa tradovalo, že bol nižšej postavy, nosil štyri vrkoče a bol veľmi múdry. Gróf Erdődy, s ktorým si výborne rozumel – spoločne rozvíjali kraj – na neho prepísal aj viacero rolí. Pradedo Michal veľmi dobre zabezpečil svoje deti, synom

1 Lod', pozn. red.

2 Plicka nebol prvý, kto si všimol krásne tváre v tejto rodine – pričinením jedného z Erdődyovcov vznikol detský portrét už v tej generácii mojich predkov, u ktorej máme prvé spodobenia až v dospelom veku.

3 Jeho matka sa volala Katarína a pochádzala z rodiny Abelovcov.

Mária Drličková, rodená Vanková, stará mama Márie (Foto: Karol Plicka)

Jánovi a Jozefovi (s prírmením Sví-
cech) venoval domy a role. Dcére dal
hotovosť, vďaka čomu dostala príme-
nie Dukátka. Možno aj preto, že jeho
synovia dostali tak veľa na prahu do-
ospelosti, prejavovali okrem zdedenej
veľkorysosti aj rysy určitej ľahkováž-
nosti...

Ale boli tu aj vonkajšie okolnosti,
ktoré deda odvieďli od sedliackych
istôt. Dedo Ján Drlička mal z prvej
svetovej vojny priestrel nohy, a tak
dostal licenciu na obchod so zmie-
šaným tovarom a hostinec. V oboch
pracoval on i jeho staršie deti. Hosti-
nec sa volal U zlatej vrtule, chodievali
tam letci.

Tak sa stalo, že môj otec ako naj-
starší z detí obhospodaroval okrem
svojej zeme i rodičovskú pôdu. Keď
mu mať v roku 1945 ovdovela, naďalej
jej platil riadnu árendu. Bolo to nie-
len spravodlivé, ale aj nutné, veď nie
všetci jeho súrodenci boli vtedy pl-
noletí. Otec bol nesmierne pracovitý,
rozhľadený a vo svojej robote sa vy-
znal. Popri obilninách pestoval aj veľa
cukrovej repy, cirok na metly, ďateli-
nové semeno, mak, a jeden rok aj sóju.
Zemiaky rohlíčky od neho odberali
kúpeľné reštaurácie. O týchto veciach

Hostinec Drličkovcov
(Zdroj: Rodinný archív)

sa rozprávalo u nás doma, a tak som si
niečo zapamätala.

Prvé útržky mojich vlastných spo-
mienok sú spojené s koncom 2. sveto-
vej vojny.

Pamätám si doskami prekryté
okná na našom dome. V prvej izbe
sídľil štáb rumunskej armády. Kým
mama v kuchyni varila, oni sedeli na
doštenej lavici a všetci sme spolu jedli.
Rumun mi hovoril Marika mukvas, čo
znamená sopľanda. Ale boli to dobrí
ľudia, zostali nám ich rodinné foto-
grafie.

Opíšem aj situáciu, ktorú ako ce-
lok poznám len z rozprávania. Jedné-
ho dňa sa štyria furmani z Krakovian
vybrali do Piešťan, cestou zviezli aj
4-ročného chlapca. Ale keď sa vracali,
to už boli boje pri Lančári a Kra-
kovanoch, a nemohli sa vrátiť domov.
Požiadali otca, aby im ustajnil kone
v stodole, nech ich neruší strelba. On
im navrhol, aby si v našej záhrade
vykopali zemľanku a zostali, kým sa
situácia utíši. Oni tak urobili, vystla-
li ju slamou a doskami. Chlapec, môj
vrstovník, trávil čas v pivnici s nami.
Netrvalo to veľa týždňov, schyľovalo sa
ku koncu vojny. Dospelých najviac trá-
pilo, že chlapcovým rodičom nemali
dať ako vedieť. Ešte roky po vojne nám
tú situáciu pripomínala obrovská jama
v záhrade.

Rumunský vojak Tony Zotta
(Zdroj: Rodinný archív)

K príchodu Červenej armády sa
v našej rodine viaže iný príbeh. Jeden
sovietsky vojak chcel vziať môjmu bra-
tovi Jozefovi bicykel – novú Esku. Jozef
vzdoroval, a tak mu vojak rozostrieľal
kolesá. Mama spomínala, že keď sa
brat vrátil domov, nič nepovedal, ale
celé dni preležal nehybne na lavici.

Turbulentné časy nám dlho po voj-
ne pripomínalo zvláštne meno našej
kravy, ktorá k nám prišla nevedno od-
kiaľ – volala sa Evakuantka.

V povojnových rokoch sa kryšťa-
lizovala nová politická situácia. Pre
našu rodinu bola nepriaznivá, a to bez
jedinkej výnimky. Ešte skôr ako role
v roku 1948 zoštátnili babkin hostinec
a obchod. Nachádzal sa na ulici Pod
Párovcami (pôvodne na Erdődyho,
potom Rooseveltovej a neskôr Leni-
novej), neďaleko kostola sv. Štefana,
vedľa ktorého je pranier.⁴ Jedného
dňa prišiel otcov najmladší brat s ná-
vrhom, že hostinec babke vrátiť, ak
podpíše vstup do družstva. Babka pod-
písala, no oni slúbené nesplnili, a tak
prišla o všetko živobytie, prestala mať
príjem z rolí aj z pohostinstva. Vtedy

4 Na pranieri je nápis „Newolám žiadneho. Prímam každého.“

Jozef Drlička, brat Márie (Zdroj: Rodinný archív)

dôchodky neexistovali, a tak nedostávala žiadnu penziu.⁵

Pre môjho otca to ale znamenalo aj jednu „výhodu“: s výmerou, na ktorej hospodáril predtým, by bol najväčším kulakom v Piešťanoch, no takto spadol do kategórie menších vlastníkov pôdy.

Aj keď kontingenty boli vysoké, rodičom sa darilo plniť ich, a to tak, že nadbytkom mäsa vedeli zaplniť kolónky, kde nám niečo chýbalo. Hovädzie sa prepočítalo na mlieko či vajcia. To bolo možné aj vďaka dobrej vôli starého dôstojníka, ktorý to

Ján Drlička, otec Márie, pri práci (Zdroj: Rodinný archív)

mal na starosti a prepisom jednotiek sa snažil prejsť papalášom cez rozum.

Ešte stále sme mali dosť domácich zvierat, dve neboli prihlásené. Veď sedliak potreboval aj nejaké peniaze. Pod šopou za domom boli dvaja mäsiari, robili svoju robotu, kým ja s mamou sme boli v kuchyni. Keď prišla kontrola, mama mi naznačila, aby som šla povedať mäsiarom. Nevedela som, čo presne, tak som im povedala len, že k nám prišli dvaja páni. Mäsiari pochopili, rýchle zbalili všetko do pivnice a aj oni sa schovali. Vonku zostal len kotol s vriacou vodou. Mama sprevádzala kontrolórov po dvore, spytovali sa na kotol vody. Povedala im, že sa chystá prať. Vlastné sme zabýjali tajne. Keby sa to zistilo, otca by zavreli a nás vyviezli mimo okres.

Otec pestoval cukrovú repu a za to dostával – ako naturálie – cukor. Nemohli sme všetok spotrebovať, no každé odkladanie zásob bolo trestné. S nádejou, že na to nik nepríde, dali bratia cukor do obrovského hrnca a schovali ho do senníka... Na povale

5 Viacero babkiných mladších detí ešte chodilo do školy. A nielen to... Jedna z jej starších dcér sa vydala, s mužom a 6 deťmi žili v Bratislave. Keď ich v roku 1952 vysťahovali v rámci jednej z povestných akcií, ktorých cieľom bolo uvoľniť byty pre papalášov, nemali kam ísť – prisťahovali sa do rodičovského, teda k babke. Mali ísť do nejakej dediny na Maďaroch, kde nebola ani poriadna základná škola. No známy im prezradil, že sú na zoznamoch, a keďže naozaj šlo o byt, uvoľnili ho dobrovoľne, čím si zachránili nábytok, ale hlavne šli kam chceli. Deti vzali do vlaku a nábytok prišiel na nákladnom aute do Piešťan. Tam už polovicu domu obýval pridelený nájomník, vo zvyšnej časti bola babka a jej päť mladších detí. Tesno bolo, ale aj tak sa im tam narodilo ešte siedme dieťa.

sme odjakživa mávali zásoby obilia... a tak, keď sa situácia vyostrovala, bratia vykopali jamy pre naftové sudy, nasykali do nich obilie a zakopali to. Sám pred sebou si človek musel schovať svoje... Dozerali aj pri mláťačke, aby si človek nič neodložil.

Občas sa nám podarilo predat' do menšieho piešťanského hotela teľa. Majiteľ pán Šomodi totiž nemal z čoho variť. Stratégiu predaja zabezpečil môj brat Alino. Majiteľ sa prišiel spýtať, či máme vajčka, a keď sa nik nedíval, šupli mu do koča teľa. To museli tajiť aj predomnou, bola som malá. Len to som počula, že Alino dostal chvostové – nerozumela som tomu, iba som videla, ako sa teší, a ja som sa smiala. Podobne načierno sme vozievali káru múky zmrzlinárovi. Cukrár Paserín mal zakopaný cukor, surovinu, potrebnú k svojmu remeslu. Majiteľ servisu bicyklov Alexy zakopal bicykle, aby ich postupne mohol predat' – za to ho rozvážali na nákladnom aute ako fabrikanta. Ľudia robili tajné zabíjačky, lebo inak museli odovzdať krunier pre kožiarsku výrobu, a to im znehodnocovalo slaninu.

Otca presviedčali funkcionári z miestneho národného výboru, aby podpísal vstup do družstva. Vedeli, že ak vstúpi, vstúpia aj ďalší. Preto ho unaveného po robote v popoludňajších hodinách pozývali do kancelárie. Často tam sedel do večera. Keď sa nevracal za svetla, doma narastala nervozita – bol prchkej povahy, a tak sme sa báli, že ho vyprovokujú a zavrú. Po večeroch k nám domov zas chodili iné skupiny agitátorov – presviedčali, vyhrážali sa, že bratia nebudú môcť študovať. Moji bratia boli starší – jeden o 13, druhý o 10 rokov. Aby im nerobili zle, rodičia prepísali všetky role na mňa – maloletú.

O pár rokov potom pre role robili problémy mne. Presnejšie, vyvíjali nátlak, aby som nabádala rodičov vstúpiť do družstva. Inak vraj nebudem môcť študovať. Riaditeľ 11-ročnej strednej školy ma školským rozhlasom menovite trikrát do týždňa vyvolával do riaditeľne: všetci vedeli za akým účelom. Riaditeľ sa volal Kumprecht. Bol to slušný človek:

Mária Hlaváčová v dievčenských rokoch

(Zdroj: Rodinný archív)

robit len minimum z toho, čo mal prikázané z národného výboru. Keď som prišla, vždy povedal len jednu vetu, že otec by mal vstúpiť do družstva, a potom ma nechal v riaditeľni chvíľu posediť. Akoby som mohla vyvíjať tlak na rodičov, ktorých zem a robota na nej bola celý ich život, ich hrdosť... Navyše sedliacka predstava o živote bola pre nich jediná. Veď celé generácie pred nimi tak žili, oba rody – Drlička i Gregorička – patrili k zakladateľom Piešťan!

Rok po maturite ma nesmel nik v Piešťanoch zamestnať, na vysokú ma neodporučili. Tak som pomáhala doma, kde bolo dosť roboty, lebo nátlak na gazdov vyvíjali aj tým, že tí nesmeli nikoho zamestnať. V minulosti mali rodičia paholkov a hlavne v čase žatvy si u nich privyrábali chlapci z Myjavy. A teraz, keď im síl ubúdalo a v normálnej situácii by už mohli viesť pokojnejší život, mali začať hrdlačiť. Lebo neobrobiť zem – to neexistovalo!

Vojenčinu moji bratia Jožo i Alino mohli absolvovať len ako príslušníci technických práporov. Jozef chodil počas vojny na obchodnú akadémiu vo Vrbovom. Neskôr sa v Bratislave vyučil za zubného laboranta. Po maturite pracoval, a tak mal už vlastný kádrový posudok. No ani tak ho v Bratislave na medicínu neprijali. Šťastnou zhodou okolností sa mu

podarilo dostať na Palackého univerzitu v Olomouci. No keď po dvoch rokoch prestúpil do Bratislavy, znova sa otvorila otázka jeho pôvodu. Tlak na neho bol veľký, ale školu dokončil... S Alinom sa opakoval ten istý scenár, ibaže obštrukcie ho odradili od univerzitného štúdia. Ja som si po roku doma vlastnoručne upravila dokument o nedoporučení, napísaný školským rukopisom, na doporučení. Tak som sa podmienenčne dostala na Vysokú školu poľnohospodársku, ale po troch mesiacoch mi kázali školu opustiť. Nato otec vstúpil do družstva a vďaka tomu som v roku 1960 mohla pokračovať v štúdiu.

VIACERÍ DOPADLI HORŠIE

Moji rodičia mali kamaráta Štefana Balážika. Býval naproti nám, na Kláštorskej. Bol to veľmi jednoduchý, ale dobrý človek. Bol slobodný, často ma varoval. Na rodičovskej pôde – to sa vtedy neprepisovalo, keďže na ceste k zániku súkromného vlastníctva sa prestávali aktualizovať pozemkové knihy – dokázal slušne hospodáriť. Miloval svoje hospodárstvo, svoje role. Uživil sa i s prebytkom. No kontingent plniť nedokázal. Dlhoval malé čiastky, ale aj tak jedného dňa prišli milicionári na nákladných autách a zobrali mu všetko – kravy, voly, svine, hydinu a obilie do posledného zrnka. Chudák 60-ročný chlap sa zúfalo váľal po priekope, nevedel ako bude žiť. A pritom prežil prvú svetovú vojnu, boje na Pijave. Tam videl, ako mu zabili kamaráta, preto si sám poranil nohu. Keď ho ako raneného pustili na dva týždne domov na dovolenku, prišiel pomôcť svojim súrodencom so žatvou.

Naším a Balážikoviem spoločným susedom bol dedko Šimo. Býval naproti nám, iba cez záhradu útulne – videli sme mu do okien. Dedko Šimo sa po podpísaní do družstva obesil v poli. Keď sme to ako dvanásťročné hlúpe, ale zvedavé deti počuli, vzali sme si s kamarátkou Evou Ferancovou jeden bicykel, sadli naň a šli sme ho hľadať. Aj sme ho našli visieť na roli za kasárňou a dobre sme sa vystrašili.

Posviacka zvona pre kostol sv. Štefana v novembri 1947 (Zdroj: Rodinný archív)

Roky ma prenasledovala jeho kľachiaca postava.

Môj ujo Rudo Hanic mal staršieho brata Michala. Bol to bohatý pracovitý gazda, v tom čase mal 50 rokov a vlastnil aj nový traktor Zetor a mláťačku. Hospodáril na vlastných 16 hektároch. Keď nechcel vstúpiť do družstva, komunisti mu urobili prehliadku a našli obilie. Rozhodli sa ho preto exemplárne rozkulačiť. Na výstrahu všetkým ostatným gazdom ho vozili na otvorenom nákladnom aute s nápismi kulak, sabotér a zradca. Vozili ho ako divé zviera po celých Piešťanoch. Súčasne v rozhlase po drôte čítali o ňom na celé mesto hanlivé reči, že je sabotér, ba ešte aj takú absurditu, že malé deti majú kvôli nemu nedostatok mlieka. Majetok mu skonfiškovali, z domu urobili veterinárne stredisko, jeho poslali na 12 rokov do jáchymovských baní a rodinu

vystaňovali na Oravu, kde nikoho nemali...

Vrátim sa ešte k rozhlasu po drôte, v tých rokoch to bol nástroj propagandy. Pamätám si ako súdili buržoázných nacionalistov. Bol voľný deň, popoludnie, prázdne ulice. Šla som cez mesto na bicykli a z tlampača sa nieslo neznáme meno a za tým: *Trest smrti za vlastizradu*. Šliapla som na pedále, aby som tomu hlasu ušla. Ale on ma dohonil o pár metrov cez druhý tlampač: *Trest smrti za vlastizradu*. Mala som 12 rokov, nevedela som, kto je Slánský, čo je vlastizrada, ale myslela som, že to muselo byť niečo hrozné, keď bol za to trest smrti. Keď si na to spomeniem, doteraz sa mi vybavuje ten zvuk: *Vlastizradu, vlastizradu*. Tak kántrili komunisti svojich.

Ľudia potajme hľadali pravdivé informácie aj cez zahraničné vysielanie. U nás stálo rádio v kuchyni, hore na

kredenci. Cez vojnu sa počúval Londýn, no to viem len z rozprávania. Zato si živo vybavujem, ako som strážila pred bránou, kým moji rodičia s dvoma susedami každý večer stáli pod rádiom na stoličkách a počúvali Madrid... to bolo už v povojnovom čase.

V tých rokoch som chodila s pani učiteľkou z ovody (materskej školy, pozn. aut.) gratulovať pánu farárovi, ktorý vo februári slávil narodeniny aj meniny. Vždy som bola prekvapená, že na konci februára má ešte salónky, z ktorých som za priehrstie dostala. O oblube dekana Alexandra Šindelára svedčí aj to, že môj mladší brat Alino dostal po ňom krstné meno, meno, aké sa dovtedy v rodine nevyskytovalo.

Alexander Šindelár bol človek, ktorý pre Piešťany urobil veľmi veľa ako kňaz i politik. Jeden čas bol i starostom

Náhrobok Alexandra Šindelára (Zdroj: Rodinný archív)

a poslancom slovenského snemu. Jeho aktivity a kontakty boli široké. Zaujímal sa o chudobných, usporadúval zbierky potravín a šatstva. Naši spomínali ako v medzivojnových rokoch vítal na letisku pápežského legáta Verdiera,⁶ ktorý prišiel posvätiť termálne

pramene. Šindelár sa podieľal na všetkom, čo sa v meste dialo, na jeho rozvoji. Podobne ako Winter,⁷ s ktorým spolupracoval, prispel k slávnym medzivojnovým rokom Piešťan.

Za vojny pomáhal Židom, verejne sa ich zastal, za čo jeho samého

napadol rabujúci dav. Po vojne Šindelár získal od amerických Slovákov prostriedky na nový zvon pre kostol sv. Štefana. To ešte netušil, že bude jedným z prvých, komu bude vyzváňať. V roku 1947 Šindelára na fare zavraždili. Môj otec sa práve v tom čase vracal od svojej matky neosvetleným priestorom medzi kostolom a farou domov, na Kláštorskú. Videl ako nejakí muži preskakujú bránu fary. Myslel, že sú to zloději a rozbehol sa za nimi, že ich chytí. Lenže nešlo o bežných kriminálnikov. Muži – vrahovia naskákali do tatraplánu⁸ a ušli. O chvíľu nato sa na fare rozsvietilo, bývali tam aj kapláni, ktorí počuli strelbu. Nastal ruch. Otec vošiel do farského dvora. Mŕtvy dekan ležal v presklennej chodbe, ktorú prestrelili zo záhrady.

Rozrušený otec prišiel domov, uvedomil si, aké mal šťastie, že vrahov nedobehol, bol by prišiel o život aj on. Spolu s mamou a bratmi sa vybrali znova na faru. Tam už bolo plno ľudí. Ženy sa o tom rozprávali aj v nasledujúcich dňoch, rozmýšľali, kto to mohol urobiť. Chýry vyprovokovali pokusy o zastrašenie. Mala som vtedy len šesť rokov, snažili sa ma držať mimo traumatizujúcej situácie, ktorá sa mi v celkových súvislostiach vyskladala až neskôr. Z videného na vlastné oči mi v pamäti zostal takýto obraz: vo večerných hodinách tajní v kožených kabátoch odvážajú mamu nevedno kam, do tmy.

Neskôr totiž, namiesto vyšetrovania zločinu, zinscenovali súdny proces so ženami v okolí.

Ludia stíchli, ale vedeli svoje. Šindelárov pohreb bol manifestáciou, prišlo desaťtisíc ľudí z Piešťan a širokého okolia. Zaplnili priestor medzi kostolom a cintorínom, ulicu, ktorá dnes nesie jeho meno.⁹

6 Jean Verdier (1864 – 1940) – francúzsky rímskokatolícky kňaz, v rokoch 1929 – 1940 arcibiskup parížsky. V roku 1929 bol vymenovaný za kardinála. V roku 1935 bol vyslaný ako pápežský legát na Prvý celoštátny zjazd katolíkov československých.

7 Ľudovít Winter (1870 – 1968) – podnikateľ, v roku 1909 prevzal po otcovi vedenie piešťanských kúpeľov. V rokoch 1919 – 1935 bol predsedom Zväzu slovenských kúpeľov. V čase jeho pôsobenia v oboch funkciách bolo v Piešťanoch postavených viacero významných stavieb. V roku 1944 bol deportovaný do zberného tábora v Seredi a neskôr do Terezína. Po znárodnení kúpeľov žil v ústraní.

8 Osobný automobil značky Tatra, pozn. red.

9 © Anna A. Hlaváčová, CSPV SAV

VOJTECH HAMI

CLEMENTISOVA HVIEZDA

Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2023, 72 s.

V poradí druhá kniha z edície *Zamerané na predmet* vydávanej Slovenským národným múzeom pochádza z pera jej kustóda zbierky faleristiky Vojtecha Hamiho. Monografia sa venuje nielen životnému príbehu a oceneniam slovenského advokáta a politika Vladimíra Clementisa, ale aj radom a vyznamenaniam udeľovaným v Československu v socialistickej epoche nášho dejinného vývoja (1948 – 1989). Obsahovo je po predslove členená na 7 kapitol, doslov, pramene a literatúru.

Autor v *predslove* oboznamuje čitateľov s najvyšším vyznamenaním Československej socialistickej republiky v rokoch 1955 až 1989, a to Zlatou hviezdou hrdinu ČSR (resp. v období 1960 – 1989 Zlatou hviezdou hrdinu ČSSR). Vzhľadom na to, že toto vyznamenanie existuje iba v 43 exemplároch, ide o klenot československej faleristiky, pričom Slovenské národné múzeum ho získalo až v roku 1999 zo zrušeného Ústavu dejín Komunistickej strany Slovenska. Jeho matričné číslo v muzeálnej zbierke je 3 a Vladimírovi Clementisovi bolo udelené in memoriam. S poukazom na názov dekorácie

je zrejme kopírovanie vyznamenanania Zlatá hviezda hrdinu ZSSR podľa hesla „Sovietsky zväz, náš vzor“ uplatňovaného v umení, vede, športe i spoločenskom živote. Autorom podoby vyznamenanania bol Otakar Španiel považovaný za najlepšieho medailéra vtedajšej doby.

Z textu kapitoly *Čo je vyznamenanie* vyplýva, že sa ním poníma nositeľný a neprenosný hmotný symbol udeľovaný panovníkom, štátom, prípadne iným vyšším emitentom za konkrétne zásluhy, ktoré sú definované vždy pri jeho založení. Vyznamenania sa klasifikujú na rady a pamätné či záslužné dekorácie (kríže, medaily a odznaky). Udeľujú sa ako vojenské alebo civilné a po vzniku prvej Československej republiky sa na našom teritóriu najvyšším z nich stal v roku 1922 Československý rad bieleho leva.

Kapitola *Hierarchia československých radov a vyznamenaní v období socializmu* približuje popis aj vizualizáciu najvyšších ocenení udeľovaných v čase „budovania svetlejších zajtrajškov našej vlasti“. Okrem Zlatej hviezdy hrdinu ČSSR predstavovali kopírovanie sovietskych vzorov aj iné vyznamenania, napr. Rad Klementa Gottwalda bol obdobou Leninovho radu zo ZSSR. Zákon č. 247/1949 Zb. zo dňa 17. novembra 1949 o vyznamenaní a čestných uznaniach pritom derogoval prvorepublikový zákon č. 268/1936 Zb. z. a n. o radoch a tituloch. V rámci pravidiel nosenia dekorácií sa na ľavú stranu prs spravila pripínali nad všetky vyznamenania Zlatá hviezda hrdinu ČSSR a Zlatá hviezda hrdinu socialistickej práce. Pod nimi sa spravila doľava umiestňovali Rad Klementa Gottwalda – za budovanie socialistickej vlasti, Rad republiky, Rad červenej zástavy, Rad Víťazného februára, Rad červenej zástavy práce, Rad červenej hviezdy a Rad práce. Čestný titul *Hrdina socialistickej práce* spojený s udelením Zlatej hviezdy mohol obdržať ten, kto si obzvlášť vynikajúcou priekopníckou činnosťou, najmä v priemysle, pôdohospodárstve, doprave alebo obchode či vedeckými objavmi, resp. technickými

vynálezmi získal výnimočné zásluhy o víťazstvo socializmu v Československej republike a prispel k zveladeniu národného hospodárstva, kultúry alebo vedy príp. k posilneniu obrannej schopnosti štátu. Rad Klementa Gottwalda sa udeľoval za mimoriadne vynikajúce zásluhy o uskutočnenie socializmu v Československej republike získané pri budovaní štátu a v boji o mier na poli politickom, hospodárskom, sociálnom alebo kultúrnom, pri zvyšovaní brannej schopnosti štátu či v boji s vnútorným nepriateľom. Ďalší v poradí Rad Republiky bol udeľovaný za mimoriadne zásluhy o budovanie Československej republiky, najmä o jej mierové budovateľské úsilie vo výrobe alebo pri kultúrnej, resp. vedeckej činnosti, príp. o zvyšovanie schopnosti obrany štátu. Kto chcel získať Rad červenej zástavy, musel sa vykázat vynikajúcou činnosťou na zvýšenie bojaskopnosti ozbrojených síl, na upevnenie obrany a bezpečnosti republiky alebo vynikajúcou veliteľskou činnosťou, ktorá mala rozhodujúci vplyv na priaznivý výsledok operácie či bojovej akcie, resp. vynikajúcim plnením bojových úloh, iniciatívou, osobnou chrabrosťou a vytrvalosťou v boji s nepriateľom. V roku 1973 zriadený Rad Víťazného februára vyjadroval ocenenie mimoriadnych zásluh o revolučné robotnícke hnutie a o socialistickú výstavbu ČSSR, ako aj mimoriadnych zásluh o rozvoj medzinárodného komunistického a robotníckeho hnutia. Rad červenej zástavy práce sa udeľoval za vynikajúce zásluhy získané dlhoročnou, húževnatou, obetavou a príkladnou prácou na rozhodujúcich úsekoch hospodárskej, vedeckej alebo kultúrnej výstavby socializmu, predchnutou vernosťou k povolaniu. Predposledný Rad červenej hviezdy sa udeľoval za obzvlášť úspešnú činnosť na zvýšenie bojaskopnosti ozbrojených síl, najmä za vynikajúce vynálezy a technické zlepšenia vo vojenstve dosahujúce celoštátny význam, alebo za obzvlášť úspešnú činnosť na upevnenie obrany a bezpečnosti republiky, najmä za zvýšenie a zlepšenie brannej prípravy pracujúcich, ako i za obzvlášť

úspešné plnenie bojových úloh, osobnú chrabrosť a vytrvalosť v boji s nepriateľom. Konečne *Rad práce* bol jeho nositeľom udeľovaný za významné pracovné výsledky na poli hospodárskom, najmä v priemysle, pôdohospodárstve, doprave alebo obchode, v štátnej alebo inej verejnej službe, za osobitné úspechy vo vedeckej, výskumnej či inej kultúrnej činnosti, príp. za technické zlepšenia a vynálezy hospodárskeho významu, resp. za zásluhy o zvýšenie obrannej schopnosti armády.

Kapitola *Hrdina Československej socialistickej republiky* opisuje tento titul zriadený ešte s názvom Hrdina ČSR na našom území vládnym nariadením č. 6/1955 Zb. zo dňa 8. februára 1955. Na návrh vlády ho udeľoval prezident republiky, avšak autor poukázal na faktické rozhodovanie o udelení titulu Ústredným výborom KSČ. Zlatá hviezda hrdinu ČSSR sa nosila vždy in natura na najčestnejšom a najviditeľnejšom mieste odevu na ľavej strane prs. Vyrábaná bola v národnom podniku Ústredie umeleckých remesiel Praha a v roku 1960 bol zmenený vzhľad jej rubovej časti v súvislosti so zmenou štátneho znaku.

V kapitole *Nositelia Zlatej hviezdy hrdinu ČSSR* sa možno oboznámiť s menoslovom osôb oceneným titulom Hrdina ČSSR od 1. udelenia tohto titulu arm. gen. Ludvíkovi Svobodovi v roku 1965 až po poslednú promóciu z roku 1982, keď ocenenie získal maršal Sovietskeho zväzu Dmitrij Fjodorovič Ustinov. Hrdinami ČSSR sa stali najskôr politicky a občiansky rehabilitovaní komunisti, potom vojenský a politický predstavitelia zo ZSSR a nakoniec domáci vedeckí, vojenský a kultúrni činitelia. K prvej skupine z celkovo 26 nositeľov patrili okrem Vladimíra Clementisa aj Gustáv Husák, Josef Frank, Karol Šmidke, Ludvík Svoboda, Karel Klapálek či Ladislav Novomeský. Z druhej skupiny možno menovať maršalov Sovietskeho zväzu Leonida Iljiča Brežneva, Ivana Stepanoviča Koneva, Kirilla Semjonoviča Moskalenka či Ivana Ignatieviča Jakubovského. Do tretej kategórie spadajú napr. kozmonauti Vladimír Remek

a Alexej Alexandrovič Gubarev. Vyššie spomenutí Gustáv Husák, Ludvík Svoboda a Leonid Iljič Brežnev získali titul dokonca trikrát. Celkovo tak bol titul Hrdina ČSSR udeľený 31-krát a k jeho zrušeniu došlo zákonom č. 404/1990 Zb. o štátnych vyznamenaniach Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky z 2. októbra 1990.

Krátka kapitola *Clementisova hviezda* bližšie rozoberá vzhľad Zlatej hviezdy hrdinu ČSSR udelenej Vladimírovi Clementisovi nachádzajúcej sa v zbierke faleristiky Slovenského národného múzea v Bratislave. Fyzicky dekorácia pozostáva z troch častí, a to samotnej hviezdy, závesu v tvare palcátu i svorky so stuhou. Zatiaľ čo záves aj svorka majú rýdzosť zlata 986/1000, pre dosiahnutie väčšej tvrdosti materiálu je rýdzosť zlata ihly 750/1000.

S kapitolou *Životný príbeh Vladimíra Clementisa* je spojené curriculum vitae tohto rodáka z Tisovca, kde uzrel svetlo sveta prvýkrát 20. septembra 1902 v šľachtickej rodine zemana Ľudovíta Clementisa zastávajúceho povolanie učiteľa a Márie rodenej Vranej. Po skončení evanjelickej základnej školy v rodnom meste študoval na gymnáziu v Skalici, kde maturoval v roku 1921. Následne bol poslucháčom Právnickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe obdobne ako jeho starší bratia Dušan a Miroslav, s ktorými sa stal členom spolku Detvan. V roku 1922 vstúpil do *Volného združenia študentov – socialistov zo Slovenska*, ktorého členovia sa neskôr nazývali davisti podľa od roku 1924 vydávaného časopisu DAV. Ako ľavicovo orientovaný intelektuál sa stal v roku 1924 členom Komunistickej strany Československa, za ktorú sa v období 1935 až 1938 exponoval ako poslanec Národného zhromaždenia. V profesijnej praxi po koncipientskej praxi pôsobil od roku 1931 ako advokát v Bratislave a zastupoval často nemajetných klientov či robotníkov, ako napr. štrajkujúcich z Košút. V prelomovom roku 1938 z poverenia KSČ agitoval vo Francúzsku a Veľkej Británii za integritu Československa, začiatkom nasledujúceho roka však cez Poľsko a Sovietsky zväz emigroval

do Francúzska. Po internácii vstúpil do zahraničnej armády ČSR a v roku 1940 sa stal vo Veľkej Británii členom Právnej rady druhého československého odboja. Práve v tomto roku bol vylúčený z KSČ za kritiku uzatvorenia paktu Molotov – Ribbentrop Sovietskym zväzom i za jeho vedenie zimnej vojny proti Fínsku. Po oslobodení vlasti však vykonal sebakritiku, stal sa najskôr štátnym tajomníkom a po februárovom komunistickom prevrate z roku 1948 aj ministrom zahraničných vecí ČSR, zároveň bol členom ÚV KSČ. V roku 1950 bol Vladimír Clementis z čela rezortu diplomacie odvolaný a presunutý do Štátnej banky československej. Vlna vykonštruovaných monsterprocesov s členmi štátostrán v sovietskom bloku však zasiahla aj jeho, po zatknutí v roku 1951 nasledovala Clementisova obžaloba v procese s vedením protištátneho sprisahateľného centra na čele s Rudolfom Slánskym. Jeho výsledkom bolo odsúdenie na trest smrti a poprava Vladimíra Clementisa v roku 1952. Až o 11 rokov neskôr došlo k jeho straníckej a občianskej rehabilitácii a napokon v obrodnom roku 1968 mu bol udeľený in memoriam čestný titul Hrdina ČSSR.

Záverečná kapitola *Clementisove vyznamenania v zbierkach SNM – Historického múzea* približuje ďalšie dekorácie, ktoré za života Vladimír Clementis získal. Na pamiatku boja za oslobodenie a obnovenie ČSR mu bol v roku 1947 udeľený *Československý vojnový kríž 1939*, ktorý zriadila exilová vláda v roku 1940. Pre príslušníkov Československej armády za vynikajúce zásluhy o jej rozvoj mimo boja bola v roku 1943 exilovou vládou zriadená *Československá vojenská medaila za zásluhy I. stupňa*, ktorú Vladimír Clementis rovnako získal v roku 1947. Po prevzatí moci v štáte komunistami mu bola v roku 1949 udelená *Strieborná hviezda Radu 25. februára* za vynikajúce zásluhy o dovŕšenie víťazstva ľudovej demokracie vo februárových dňoch roku 1948. V čase Pražskej jari roku 1968 získal in memoriam nielen čestný titul Hrdinu ČSSR, ale aj *Novinársku cenu Ľudovíta Štúra* za

celoživotné zásluhy o rozvoj komunistickej tlače a vynikajúcu publicistickú činnosť. Zo socialistických štátov mu udelili v Juhoslávii *Rad za zásluhy o národ*, v Bulharsku *Rad za občianske zásluhy I. stupňa* a v Rumunsku *Rad hviezd Rumunskej ľudovej republiky I. triedy* ako najvyššie tamojšie vyznamenanie z rokov 1948 až 1966 za mimoriadne zásluhy v politickej, kultúrnej, sociálnej alebo vedeckej oblasti. V susedných krajinách obdržal v Poľsku *Rad Polonia Restituta* a v Maďarsku zase *Záslužný rad Maďarskej republiky I. aj V. stupňa* udeľovaný v období 1946 až 1949 za výnimočné úsilie smerujúce k presadzovaniu záujmov Maďarskej republiky. Zároveň bol Vladimír Clementis nositeľom *Medaily Valného zhromaždenia OSN* z roku 1948 udeľovanej zástupcom jednotlivých štátov v Organizácii spojených národov.

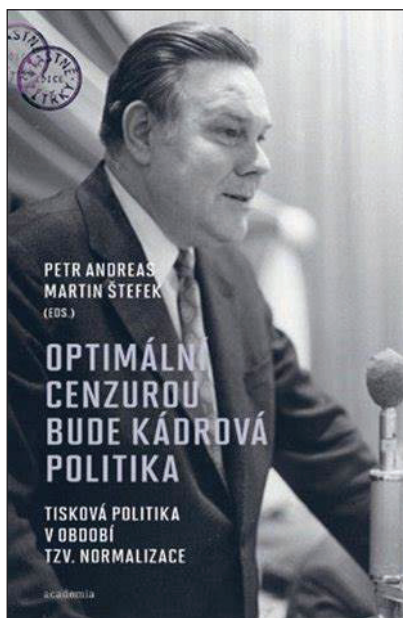
Doslov autora sumarizuje vysokú úroveň československej faleristiky, ktorá zostala zachovaná aj po februárovom prevrate z roku 1948. Najvyššie vyznamenanie komunistického režimu Zlatú hviezd Hrdinu ČSSR získalo 13 československých a 12 sovietskych občanov, čo je jasným znamením uvedenej doby. Jej hodnota nie je vyčísliteľná, neobjavuje sa na aukciách, ale podľa autora je skôr zaujímavejším prehľad ľudských osudov jej nositeľov. Jeden z nich Vladimír Clementis je však rozporuplnou osobnosťou, nepochybne bol nespravodlivo popravený po zinscenovanom monsterprocese, avšak komunistický systém sám pomáhal budovať.

Pramene a literatúra majú pri výskume vyznamenaní významné zdroje vo fondoch Národného archívu a Archívu Kancelárie prezidenta republiky v Prahe, ale aj Slovenského národného archívu v Bratislave. K primárnej i sekundárnej literatúre použitej autorom patrili i diela samotného Vladimíra Clementisa, v rámci zdrojov je odkaz taktiež na internetové stránky.

Monografia Vojtecha Hamiho poskytuje čitateľovi prehľad najvýznamnejších dekorácií, ktoré sa udeľovali na našom území v období neslobody z rokov 1948 až 1949. Na pozadí tragického

osobného príbehu exponenta vtedajšej komunistickej politiky na Slovensku Vladimíra Clementisa približuje Zlatú hviezd hrdinu ČSSR ako najvyššie dobové vyznamenanie občana Československa, ako aj ďalšie dekorácie, ktoré mu boli udelené. S odstupom viac ako sedem decénií od popravy Vladimíra Clementisa predkladaná publikácia predstavuje pútavé textové i obrázkové obohatenie knižnice každého záujemcu o naše národné dejiny, ale aj faleristiku druhej polovice 20. storočia.

Rudolf Manik

ANDREAS, PETR – ŠTEFEK, MARTIN, eds.

OPTIMÁLNÍ CENZUROU BUDE KÁDROVÁ POLITIKA. TISKOVÁ POLITIKA V OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE 1968–1989

Praha: Nakladatelství Academia, 2023, 512 s.

V pražskom vydavateľstve Akadémie vied Českej republiky vyšla v roku 2023 v rámci príznačne pomenovanej edície „Šťastné zítřky“ ďalšia publikácia venovaná obdobiu posledných dvoch decénií komunistického režimu na našom území. Kniha je súborným dielom šiestich českých historikov a jej *raison d'être* predstavuje analýza

tlačovej politiky v Československu 70. a 80. rokov 20. storočia. Systematicky je monografia rozdelená na úvod a 7 kapitol so zoznamom zdrojov a obrázkov, sumárom i menným registrom.

V *Úvode* editori označujú periodickú tlač za hlavný komunikačný kanál komunistickej strany, ktorý bol najprivilegovanejším, najdozorovanejším a najregulovanejším masmédiom štátu. Čitateľ sa môže oboznámiť s metódami použitými autormi pri písaní publikácie, zdrojmi ich informácií i periodizáciou popisu tlačovej politiky počas normalizačnej epochy nášho dejinného vývoja.

Prvá kapitola *Tlačová a informačná politika orgánov ÚV KSČ v rokoch 1948 – 1989* sa zaoberá vrcholnými inštitúciami zriadenými štátom na zastrešenie kontroly tlače i toku informácií v ČSSR. Autor v nej popisuje zánik informačného monopolu komunistickej strany v období Pražskej jari, keď už v marci 1968 bolo Predsedníctvom ÚV KSČ rozhodnuté o zrušení cenzúry v Československu *pro futuro*. V tomto mesiaci nahradil na poste vedúceho ideologického oddelenia ÚV KSČ Jiřího Hendrycha reformista Josef Špaček, pričom z tohto oddelenia sa vzápätí odčlenil odbor tlače, rozhlasu, televízie a nakladateľstiev pod vedením Čestmíra Císaře. Už v máji 1968 nasledovalo zrušenie obmedzovania dovozu a predaja tlače zo Západu, keď dovtedy dostupnými novinami boli iba denníky *Le Monde* a *The Times*. Dňa 28. júna 1968 napokon nadobudol účinnosť zákon č. 84/1968 Zb., ktorý novelizoval tlačový zákon č. 81/1966 Zb. a priniesol v rámci obrodného procesu zrušenie cenzúry. Všetky nádeje na zmenu režimu však zmaril augustový vpád armád 5 štátov Varšavskej zmluvy, už o mesiac neskôr skončili vo svojich funkciách riaditelia rozhlasu, televízie, Československej tlačovej kancelárie (ČTK) i šéfredaktori významných denníkov. K „obnoveniu poriadku“ mala prispieť kreácia Úradu pre tlač a informácie (ÚTI), Vládneho výboru pre tlač a informácie (VVTI) aj prijatie zákona č. 127/1968 Zb. o niektorých prechodných opatreniach v oblasti

tlače a ostatných hromadných informačných prostriedkov. Do vrcholných funkcií sa vo viacerých masovokomunikačných prostriedkoch dostali osoby angažujúce sa v období predjaria, napr. riaditeľom ČTK sa v novembri 1969 stal Otakar Svěřčina, ktorého pôsobenie na predmetnom poste ukončila po dvoch dekádach až Nežná revolúcia z roku 1989. Normalizačné čistky sa dotkli aj zamestnancov v masmédiách, až 36,88 % redaktorov neprešlo stránickými previerkami. Z politických dôvodov opustilo redakcie asi 1 200 pracovníkov, viacerí z nich sa rozhodli pre opustenie republiky. Iba z Československej televízie v rokoch 1968 až 1969 emigrovalo 153 zamestnancov. V rámci pracovníkov prostriedkov masovej komunikácie najvyšším podielom členov KSČ na Slovensku disponovali v roku 1971 krajské denníky – až 65,7 %, zatiaľ čo slovenskí zamestnanci ČTK mali angažovanosť v komunistickej strane iba vo výške 25,7 %. K podstatným zmenám štátnej politiky v oblasti tlače a informácií došlo až v období „glasnosti“ (v ČSSR „otvorenej informovanosti“) a perestrojky, keď sa krátko pred pádom socializmu v januári 1989 zlúčilo oddelenie propagandy a agitácie KSČ s oddelením masových komunikačných prostriedkov tejto štátotransy.

Najrozsiahlejšou kapitolou monografie je *Cenzúra periodickej tlače 1968 – 1980. Splnomocnenci, hodnotenie tlače, cenzúrna norma a vydavateľská politika*. Autor historicky poukázal na prvorepublikovú cenzúru s prevzatým systémom predkladania tlače pred jej publikáciou polícii, resp. štátnemu zastupiteľstvu. Predbežnú cenzúru vykonávanú cenzormi ministerstva vnútra z čias druhej ČSR nahradila po oslobodení kontrola realizovaná zástupcami strán združených v Národnom fronte. V roku 1947 sa na našom území zaviedla následná cenzúra, ktorú v zakladateľskom období komunistického režimu (1948 – 1953) zastrešovalo tlačové oddelenie ÚV KSČ. V roku 1954 vznikla Hlavná správa tlačového dozoru v rámci Ministerstva vnútra s 500 zamestnancami, jej postavenie *de iure*

však právne upravil až tlačový zákon č. 81/1966 Zb. pod novým názvom Ústredná publikačná správa. Ešte pred sadzbou tlače kontrolovali jej obsah splnomocnenci sídlia v krajských správach Ministerstva vnútra alebo v redakciách novín či časopisov. Počas Pražskej jari síce v júni 1968 vláda zrušila Ústrednú publikačnú správu, ale vzápätí po okupácii ešte v auguste 1968 došlo ku kreácii ÚTI (na kontrolu tlače, rozhlasu, televízie i ČTK) pod predsedníctvom Josefa Vohnouta a o mesiac neskôr i VVTI (s úlohou riadiť štátne médiá) na čele s Petrom Colotkom neskôr vystriedaným Jaroslavom Havelkom. Práve v septembri 1968 bola opätovne v krajine zavedená cenzúra zákonom č. 127/1968 Zb. Po federalizácii krajiny od januára 1969 existovali paralelne Český úrad pre tlač a informácie (ČÚTI) a Slovenský úrad pre tlač a informácie (SÚTI), významnú úlohu zohrávala tiež ideologická komisia ÚV KSČ na čele s Vasilom Biľakom. Následná normalizácia priniesla v apríli 1969 zavedenie predbežnej cenzúry s pejoratívnym názvom „zintenzívnenie predbežnej kontroly“. Samotná cenzúra však bola podľa marxisticko-leninskej teórie „jedným z nástrojov útlaku, ktorými si buržoázny štát vynucuje svoje panstvo“. Už v januári 1970 rozhodnutím sekretariátu ÚV KSČ vznikla Stála komisia pre koordináciu boja proti antikomunizmu, k cenzúre patrilo tiež rušenie zahraničného rozhlasu či monitoring propagandy zo Západu. V rámci následných čistiek z celkového počtu 5 106 novinárov až štvrtina musela z práce v redakciách dobrovoľne odísť. Formálnou zmenou sa v roku 1980 stal vznik Federálneho úradu pre tlač a informácie (FÚTI) s pobočkou v Bratislave, pričom SÚTI spravoval naďalej už iba regionálnu tlač až do svojho zrušenia v roku 1988. V roku 1958 vychádzalo na Slovensku 386 titulov periodickej tlače, v roku 1967 už iba 233 a v roku 1980 309. Celkový počet výtlačkov tlače v ČSSR vo výške 1 640 000 000 z roku 1962 stúpil na 1 860 000 000 v roku 1967. Ku korekciám dochádzalo v oblasti cirkevnej

tlače, razantné zásahy zase boli realizované pri tlačovinách obsahujúcich erotickú či pornografickú tematiku.

Kapitola *Federálny úrad pre tlač a informácie. Prevodová páka tlačovej politiky KSČ 1981 – 1989* sa zaoberá pôsobnosťou tejto inštitúcie kreovanej v závere socialistickej epochy nášho dejinného vývoja zákonom č. 180/1980 Zb. Tento úrad, na čele ktorého stál vo funkcii predsedu po celých 8 rokov Zdeněk Čermák, vydával periodikum *Informační týdeník*. Federálny úrad pre tlač a informácie (FÚTI) pozostával zo 6 odborov a až 65 % jeho zamestnancov bolo členmi KSČ. Pri svojej činnosti posudzoval FÚTI tlačoviny vychádzajúce v ČSSR, jeho zásahu v súvislosti s uverejnením fotiek nahých žien sa v roku 1986 napr. nevyhli denník *Mladá fronta* či časopis *Svět v obrazech* a to „z hľadiska prípadných prejavov frivolnosti a mravne estetickom nevkuze v grafickej podobe uvedených periodík“. Dogmaticky pôsobili aj stránicke rozhodnutia týkajúce sa činnosti FÚTI, ako napr. Uznesenie predsedníctva ÚV KSČ z 21. októbra 1987 s názvom *Uplatňovanie leninskej zásady otvorenej informovanosti verejnosti tlačou, rozhlasom a televíziou*. Po Nežnej revolúcii došlo k zániku FÚTI nerozlučne spojeného s bývalým režimom dňom 28. marca 1990.

V kapitole *Normalizačná koncepcia kultúry a kultúrnej publicistiky* sa od budovateľského obdobia ľudovej demokracie na našom území čitateľ prenesie do čias Pražskej jari i ponormalizačných čistiek, v rámci ktorých bolo v rokoch 1968 až 1970 vyradených 118 kníh, 20 celovečerných a 41 krátkych filmov. Kritizovaný bol „odklon od socialistickej funkcie umenia, príklon k meštiackemu subjektivismu, opustenie internacionalizmu na prospech svetovosti, nerešpektovanie domácich pokrokových tradícií, šírenie protisocialistických nálad, marginalizovanie skutočne marxistických tvorcov a napomáhanie západným agentúram“. Umenie malo v duchu myšlienok triednosti V. I. Lenina plne rehabilitovať princípy triedneho pohľadu a zachovávať zásady ideovosti, ľudovosti a internacionalizmu

slúžiac tak záujmom robotníckej triedy a pracujúceho ľudu. Predmetom kritiky roku 1968 bolo aj opustenie socialistických zásad, ideová zmierlivosť a otvorenie priestoru buržoáznej ideológii. Vysokú pokutu napr. zaplatil detský časopis *Sluníčko* za politickú provokáciu, ktorou malo byť označenie vyobrazenia jedného tanku z ilustrácií bojovej techniky ČSLA číslicou 68! Už v novembri 1968 pritom vznikla Komisia ÚV KSČ pre otázky kultúry a umenia na čele s Miroslavom Štěpánom.

S kapitolou *Štátna bezpečnosť a domáca tlač 1968 – 1989. Propaganda, cenzúra a represia 1968 – 1969* je spojený popis aktivít tlačového odboru Federálneho ministerstva vnútra (FMV), ktorého činnosť v oblasti propagandy nahradil v roku 1975 4. odbor komunikačných prostriedkov IX. správy FMV. Šírením informácií v mediálnom priestore sa zaoberal najskôr aj 1. odbor Hlavnej správy kontrarozvedky a po roku 1974 2. odbor X. správy FMV (Správy kontrarozvedky pre boj proti vnútornému nepriateľovi). Až krátko pred pádom režimu nad tlačou, rozhlasom, televíziou a filmom z hľadiska svojej pôsobnosti dohliadal 11. odbor II. správy FMV (Hlavnej správy kontrarozvedky). Dohľad ŠtB sa týkal aj Medzinárodnej organizácie novinárov (MON), ktorej generálny sekretariát sídlil od roku 1947 v Prahe. Z archívnych písomností ŠtB bol publikovaný o. i. jeden prípad, keď si SÚTI objednal v roku 1989 v denníku Strany slovenskej obrody *Lud* článok haniaci Václava Havla, no 29 z 30 redaktorov týchto novín ho odmietlo napísať s poukazom na rozpor s ich svedomím.

Predposledná kapitola *Štátna bezpečnosť a dohľad na zahraničnou tlačou. Odbor zahraničnej tlače ako súčasť informačnej politiky Ministerstva vnútra 1968 – 1969* približuje šírenie tlačovín z kapitalistického Západu na územie ČSSR. Najskôr sa cenzúra zahraničnej tlače zverila I. odboru Hlavnej správy tlačového dozoru, v období 1967 až 1968 IV. odboru Ústrednej publikačnej správy, následne Federálnemu výboru pre tlač a informácie a od roku 1970 v rámci rezortu vnútra odboru zahraničnej

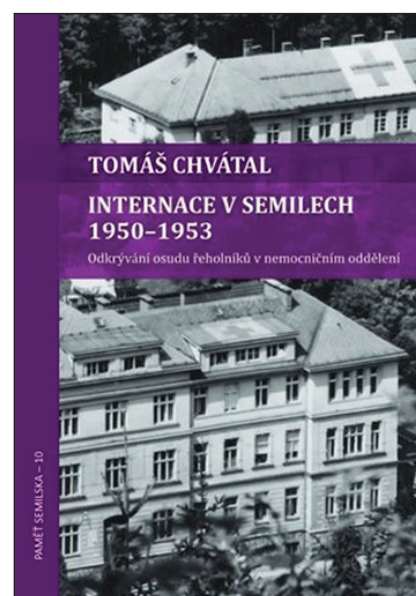
tlače (OZT). Až v roku 1988 vznikol IV. odbor Správy spravodajskej techniky ZNB, kontrola zahraničných periodických i neperiodických tlačovín skončila definitívne vo februári 1990. V praktickej oblasti bolo zakázané napr. šírenie talianskeho denníka *La Repubblica* z 18. decembra 1987, v ktorom bol Gustáv Husák prirovnaný k nórskeму kolaborantovi s nacizmom Vidkunovi Quislingovi. Plošne zakázaný bol zase v roku 1986 taliansky časopis *ALBO blitz* prezentujúci ženskú nahotu. V období 1970 – 1976 mala najvyšší počet zakázaných titulov tlač zo západného Nemecka (až 25 % všetkých proskribovaných novín a časopisov), zatiaľ čo francúzske, talianske a britské tlačoviny mali podiely na zákaze po 10 – 15 %. Odborné posudky pri zhabaných publikáciách pritom pre potreby VB, ŠtB či prokuratúru vypracovával ČÚTI.

Záverečná kapitola *Novinári a spisovatelia v uniforme. Časopisy a beletria Federálneho ministerstva vnútra a Zboru národnej bezpečnosti v rokoch 1968 – 1989* prezentuje plejádu príslušníkov ZNB, resp. zamestnancov FMV zaoberajúcich sa v pracovnej dobe či voľnom čase písaním o bezpečnostnej problematike. Pre vnútornú potrebu rezortu vychádzali časopisy *Zpravodaj*, *Československá kriminalistika*, *Bezpečnost*, *Pohraničník–Stráž vlasti* a *Informační zpravodaj pracovníků čs. Státní bezpečnosti*. Verejnosti boli zase určené časopisy *Signál*, *Přílohy k čtení Signálu*, *B-Bezpečnost* a *Stop hranice*. K spisovateľom z radov príslušníkov ZNB v činnnej službe patrili plk. Antonín Prchal, npor. Květoslav Matějka, pplk. Stanislav Šusta, plk. Juraj Menčík, ppráp. František Vrbecký, mjr. Ladislav Vandůrek, pplk. Vlastislav Kroupa a mjr. Vladimír Fiala. Ako voľnočasovú aktivitu ponímali písanie kníh z oblasti bezpečnosti npor. Ladislav Beran či mjr. Václav Erban.

Podrobný *Zoznam zdrojov* zo záveru publikácie vrátane archívnych prameňov a bohatej primárnej i sekundárnej literatúry presvedčí každého čitateľa o podrobnom zhrození sa rozboru zvolenej tematiky a splnení stanoveného cieľa zo strany autorov

monografie. Kniha je prvým komplexným dielom popisujúcim existenciu tlačovej politiky v socialistickom Československu posledných dvoch dekád jeho existencie. Autori sa zhostili popisu asi všetkých aspektov prístupu komunistického režimu k šíreniu tlače, rozhlasu či televízie v mediálnom priestore ČSSR 70. a 80. rokov 20. storočia a ich monografia je významným príspevkom k štúdiu obdobia neslobody na našom území.

Rudolf Maník

TOMÁŠ CHVÁTAL

INTERNACE V SEMILECH 1950-1953. ODKRÝVÁNÍ OSUDU ŘEHOLNÍKŮ V NEMOCNIČNÍM ODDĚLENÍ

Semily: Muzeum a Pojizerská galerie Semily, 2023, 264 s.

Téme internácie rehoľníkov i priamo situácii internačných kláštorov sa venovali viacerí historici. Tomáš Chvátal odkrýva osudy internovaných rehoľníkov na nemocničnom oddelení v mestečku Semily, ktoré leží neďaleko Liberca.

Publikácia je rozdelená do deviatich kapitol. V prvej časti približuje región a mesto Semily, v ktorom bola textilná továreň i prvé elektro-nické krematórium v strednej Európe. Pochádzal z neho Ivan Olbracht,

pracovník propagandy a člen ÚV KSČ. Hneď v úvode (s. 16) sa hovorí aj o slovenských drevorubačoch, ktorí v lese objavili provizórne zruby a zalarmovali pohraničnú stráž (viedlo to k akcii Jizerka). Autor približuje atmosféru zatýkania z rokov 1949, 1950 a následných súdov s miestnym rodákom Jaroslavom Jebavým a miestnym kňazom Jidřichom Tomíčkom. Jaroslav Jebavý bol popravený 18. júla 1949. Tomíček bol pozbavený kňazskej služby za prečítanie pastierskeho listu. Odvahu miestnych obyvateľov dosvedčujú letáky s heslom: „*Pravda vítězí a vy prohráváte*,“ a ich zapojenie sa do protikomunistického odboja. Jeho účastníčkou bola aj miestna obyvateľka Hana Krsková (neskôr odsúdená na 15 rokov odňatia slobody), ktorá vydávala svedectvo o mučení kňazov. To už v roku 1968 nepotvrdil vtedajší röntgenológ Josef Koucký, aj keď o samotných internovaných povedal: „*Tito nemocní, kteří k nám byli posíláni, byli doopravdy bych řekl chudáci, byli to lidé slabí, vyhublí, většina z nich byli tuberkulózní lidé nebo postižení žloutenkou. Rovněž to byli někteří, kteří ze strachu, když pro ně přijeli, vyskočili z okna a zlámali si nohu nebo si polámali pánev*.“ (s. 29) Nasleduje pasáž o pohľade na dianie v nemocnici po roku 1989. Vyšetrovateľ Úradu dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu Adolf Rázek poukázal na „dôkaznú núdzu“, pretože po roku 1990 došlo k likvidácii archívnych materiálov. Zároveň podotkol, že pri pohľade na to, kto za tým bol, neverí na náhodu: „*protože ten technický ředitel, to je svým založením, (...) bolševik, a co kdyby náhodou v těch materiálech něco bylo, co by mohlo komunisty kompromitovat*.“ (s. 35). V roku 1998 dostal aj miestny dekan anonymný list, aby sa o danú tému nezaujímal, lebo skončí zle. V neskorších častiach knihy autor potvrdzuje či vyvracia niektoré tvrdenia čisto pod váhou archívnych dôkazov alebo svedectiev.

Nasledujúca kapitola *Pátání začíná* je venovaná problematike bádania, pričom si autor zvolil namiesto

chronologického prístupu „archeologický postup“ odkryvania jednotlivých vrstiev – od tých najjasnejších až po tie najskrytejšie.

Tretia kapitola ma názov *Cesta dovnitř*. Začína opisom nemocnice, pokračuje predstavením primára Aloisa Pruhaře (jubilejné priania, pobyt v koncentračnom tábore – ako lekár; svedectvá o možných pokusoch na rehoľníkoch). Primár nemocnice bol vykreslený už aj v prvej kapitole ako oddaný stúpenec režimu a príbuzný vtedajšieho ministra informácií Kopeckého (s. 34). Zaujímavosťou je, že už v tridsiatych rokoch nahradil rádové sestričky civilným personálom (s. 47). Jeho životný príbeh autor odkryva postupne, prierezovo vo viacerých kapitolách. Tento spôsob písania má v sebe istú dramatickosť, aj keď niektorý čitateľ by si radšej prečítal ucelenú informáciu (celkový pohľad na primára nemocnice) na jednom mieste. Nasleduje obširna informácia o samotnej Akcii K. Autor sa viac sústreďuje na vykreslenie počtu rehoľí v Čechách a menej informuje o celoštátnej úrovni. Práve tento aspekt sústredenia sa „len“ na české prostredie je vnímané problematicky, pretože nedáva do popredia celoštátne hľadisko. Na druhej strane jednotlivé rehole mali samostatnú cirkevnú správu (provinciu) a nie je nevyhnutné vždy hovoriť o dianí v celej ČSR.

Štvrtá kapitola *Pohled zevnitř oddělení* sa venuje spomienkam internovaných rehoľníkov, ktorí sa ocitli v semilskej nemocnici. Okrem rehoľníkov z internácie v nej bolo hospitalizovaných aj niekoľko rehoľných sestier, a tiež „neposlušný minister“ Gottwaldovej vlády Mons. František Hála, ktorý rezignoval vo februári 1948. Zomrel v internácii 24. augusta 1952 (s. 74). Autor odkryva stretnutia veriacich s rehoľníkmi, tajné slúženie svätých omší a jedna časť sa opäť dotýka hlavnej témy – možných násilných úmrtí v nemocnici v Semiloch. Pod tajuplným názvom „skrytý přítel“ je stručne opísaný životný príbeh Tomislava Poglajena (prof. Kolakoviča), ktorý bol inšpiráciou pre jedného

z internovaných – slovenského jezuitského pátra Vojtecha Mikulu. Na jednej strane je pozoruhodné, že autor potreboval vykresliť jeho životný profil, no vo vzťahu k jeho pôsobeniu v Čechách píše: „*Jeho pobyt v Čechách netrval dlouho, ukončil se už v roce 1946, když musel utíct před zatknutím ŠtB*.“ Vieme, že Kolakovič bol v roku 1946 zatknutý (tzv. Kolakovičova aféra) a až následne opustil Československo.

Piata kapitola *Zprávy z utajených zdrojů* odkryva poznatky nadobudnuté výskumom v archívoch, ktoré boli pred rokom 1989 v režime utajenia. Autor sa opäť venuje podobným či rovnakým témam, avšak cez predloženie archívnych dôkazov. Nechýbajú správy zaznamenané okresnými cirkevnými tajomníkmi, no rovnako aj dochované správy o presunoch rehoľníkov z internačných kláštorov do internačnej nemocnice. Cenné sú informácie o strážcoch rehoľníkov aj s ich fotografiami, ako aj presné plány objektu, kde boli rehoľníci umiestnení. Jedna z podkapitol *Slováci* sa podrobnejšie venuje rehoľníkom, rehoľníckam i diecéznym kňazom zo Slovenska, ktorí tu boli internovaní.

V šiestej kapitole *Všelijaké konce* sa autor venuje dozvukom Akcie K, ako aj internačnej nemocnici a koncu života tunajšieho primára. V nasledujúcej kapitole *Posledné objevy* autor dôsledne odkryva záznamy z operačnej knihy a ku koncu ponúka okrem iného aj fotografický materiál (album) internovaného rehoľníka Karla Pelána. Nechýba preskúmanie vysielania Slobodnej Európy o tom, čo sa ne/uchovalo v archívoch, ako aj odkryvanie cesty bádateľa ku korešpondencii medzi Jaroslavom Kousalom, členom Zboru národnej bezpečnosti a dekanom Josefom Podobským z novembra 1951. Autor na základe priateľského tónu listu preceňuje vzťah rehoľníka k príslušníkom SNB, keď píše: „*Bylo by absurdní, aby takové city choval člověk ke svému mučitelovi a vrahu spolubratů...*“ (s. 229). Dekan Podobský tam predsa nebol počas celého trvania internácie a nemusel mať informácie o celkovom dianí v internačnej nemocnici.

V kapitole *Závěr* autor predkladá rôzne podoby pohľadov na internáciu rehoľníkov a príbeh skartácie dokumentov, ktoré by mohli obsahovať informácie o mučení rehoľníkov.

Autor v jednotlivých kapitolách poukazuje na prítomnosť rehoľníkov zo Slovenska, no rovnako aj príslušníkov bezpečnostných zložiek slovenskej národnosti. Rehoľník Bernard Jirínsky spomína prívetivého príslušníka SNB, ktorý ich učil slovenskú pesničku a povolil návštevy bez obmedzenia (s. 76). Internovaného spolubrata navštívil v tunajšej nemocnici aj salezián Ernest Macák. Za pátrom Polákom prichádzala pani Špačková zo Skalice, ktorej syn bol jeho študentom. V publikácii je aj zmienka o ženách z juhu Slovenska, ktoré boli na návšteve príbuzného rehoľníka.

Hlavnou témou publikácie je odkrytie pravdy o možnom mučení rehoľníkov v internačnej nemocnici, prípadne usmrtení rehoľníkov. Autor poukazuje na štyri dokázateľné úmrtia v internačnej nemocnici, no vylučuje násilné úmrtia. Jedným zo zomrelých bol aj mladý kapucínsky rehoľník Abdon Běták. Autor vylučuje jeho zámerne usmrtenie aj konštatovaním, že by bolo pozoruhodné, ak by došlo k jeho

úmrtiu po tom, ako sa Běták zveril rehoľníkovi Pelánovi, že odíde z rehole. Autor konštatuje, že odchod z rehole bol cieľom, ktorý chceli komunisti dosiahnuť a dodáva, že ak by sme teda uvažovali o možnom cieľi mučenia tých najväčších „triednych nepriateľov“, v tomto prípade by boli sami proti sebe (s. 85). Autor vo výpovedi svedkov možného mučenia prehliadol, kto bol tým dôverníkom, ktorému sa rehoľník Běták zveril. Nebol ním predsa príslušník bezpečnostných zložiek, ale rehoľník, ktorý nemal dôvod o tom hovoriť príslušníkom ŠtB. Podobnú nedôslednú analýzu nájdeme aj v kapitole venovanej starostlivosti o pacientov. Vykresľuje spomienky jednotlivých rehoľníkov a ich rôznorodosť uzatvára lakonickým konštatovaním (parafrázujem): „trošku nám to pripomína recenzie na webe interného doktora“ (s. 82). Dá sa polemizovať s výpoveďou, poukazať na dané svedectvo, formu záznamu atď., ale uzavrieť výpovede prirovnaním k diskusiám na internete je prinajmenšom neúčtívé. Na iných miestach logicky správne rozlišuje priame výpovede svedkov od výpovedí sekundárnych (hovorilo sa, povedal mi, etc.). Na konci knihy (epilóg) autor konštatuje,

že historické fakty neobsahujú fakty o mučení rehoľníkov v nemocnici, avšak zlovôľu režimu približuje cez perzekúcie voči rehoľníkom na iných miestach a v inom čase: internácia; snaha, aby rehoľníci opustili rehoľu, nátlak ku kolaborácii s režimom, zákaz rehoľného života, perzekúcie v podobe väzenských trestov (s. 244).

Súčasťou publikácie je aj obrazový materiál, ktorý nie je na konci publikácie, ale ako súčasť textu. Obdivuhodné je zariadenie autora overiť a doplniť počty a príbehy rehoľníkov internovaných v tunajšej nemocnici. Výsledkom jeho osemročného výskumu je zrealizovanie počtu internovaných, a to dokonca zdvojnásobením ich počtu oproti dovtedajším výskumom. Doložených internovaných bolo 121 osôb.

Posledné riadky venuje autor spomienke na rehoľníkov, ktorým komunistický totalitný režim negatívne zasiahol do života. Pozýva čitateľov k tichej spomienke na každého jedného z nich. Menovité životné príbehy každého jedného rehoľníka nie sú súčasťou publikácie, ale čitateľ si ich môže dohľadať na internetovej stránke www.muzeumsemily.cz.

František Neupauer

DEŇ PAMIAHKY OBETÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU

Aj tento rok sme si pripomenuli Deň pamiatky obetí komunistického režimu. Ten bol stanovený na výročie známeho výroku Silvestra Krčméryho, ktorý na súde v Trenčíne 24. júna 1954 zhodnotil komunistický režim slovami: „*Vy máte v rukách moc, ale my máme pravdu!*“

K pomníkom Brána slobody v Devíne, k Pamätníku obetiam komunizmu na Jakubovom námestí a k Centrálnemu pamätníku popraveným a umučeným politickým väzňom komunizmu na cintoríne vo Vrakuni zástupcovia Ústavu pamäti národa položili vence.

Pamätník obetiam komunizmu na Jakubovom námestí (Foto: ÚPN)

DISKUSNÉ VEČERY ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Pravidelné podujatia Ústavu pamäti národa v spolupráci s Poľským inštitútom sa konali aj v druhom štvrtroku. Diskusný večer na tému *Púte Jána Pavla II. do Poľska* sa konal 25. apríla. V rámci online diskusie historici Rafał Latka a Mirosław Szumilo z Ústavu národnej pamäte vo Varšave hovorili o priebehu pápežovej púte v roku 1979 do Poľska, o jej význame a reakciách Slovákov aj iných susedných národov na túto púť.

Májový diskusný večer si pripomínal blížiacu sa 80. výročie Slovenského národného povstania. Spomienka na túto udalosť má významné miesto vo verejnom diskurze a v pamäťovej politike prakticky už od roku 1945. Počas vlády komunistického režimu bolo SNP námetom viacerých umeleckých diel a filmov. Filmy s povstaleckou tematikou vznikali pri každom okrúhlom

výročí Povstania, boli však poznačené dobovou propagandou, ktorá zamlčovala, upravovala a skresľovala mnohé historické skutočnosti. O význame týchto filmov v rámci slovenskej kinematografie svedčí aj skutočnosť, že v nich ako hlavní protagonisti vystupovali najväčšie dobové hviezdy slovenského a českého hereckého neba.

Prečo bolo práve Povstanie predmetom častého filmového spracovania? Aké témy z povstaleckého príbehu rezonovali najviac? Ako sa ich výber menil v čase? Do akej miery zodpovedali filmy historickej realite? Ktorý z filmov mal najväčší ohlas? Ako sa na filmy pozerali herci, ktorí v nich účinkovali? Odpovede aj na tieto otázky v diskusii s názvom *Slovenská kinematografia a SNP* hľadali herec a recitátor Štefan Bučko, a tiež

historici Tomáš Černák a Tomáš Klubert.

V júni bol diskusný večer venovaný lekárovi, politickému väzňovi a katolíckemu disidentovi Krčmérymu. Podujatie sa konalo 27. júna v priestoroch Poľského inštitútu. V tomto roku si pripomíname 70. výročie politického procesu so Silvestrom Krčmérym aj 100 rokov od jeho narodenia. O význame tejto osobnosti svedčí aj záujem kultúrnej verejnosti o umelecké spracovanie jeho životného príbehu.

V čom je unikátny príbeh väzňa Krčméryho? Ako vznikala divadelná hra *Nepolepšený svätec*? Ako sa na úlohu Silva pripravoval herec? Ako ho zažili pamätníci z čias normalizácie? O týchto témach sa v diskusii rozprávali spisovateľ Ľubomír Feldek, herec Matej Marušin a Krčméryho spolupracovník Marek Šmid.

Účastníci júnového diskusného večera (Foto: ÚPN)

Diskusný večer venovaný Silvestrovi Krčmérymu (Foto: ÚPN)

PREDNÁŠKA „SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE V ROKU 1944 A ÚČASŤ FRANCÚZOV V ŇOM“

Francúzsky inštitút v spolupráci s Ústavom pamäti národa zorganizoval pri príležitosti tohtoročného 80. výročia Slovenského národného povstania prednášku francúzskeho historika Alaina Soubigou *Slovenské národné povstanie v roku 1944 a účasť Francúzov v ňom*. Prednáška sa uskutočnila 16. mája 2024 vo Francúzskom inštitúte na Slovensku so simultánnym prekladom z francúzštiny.

Historik Alain Soubigou počas prednášky
(Foto: Andrej Dlabáč)

VERNISÁŽ VÝSTAVY „POZOR, HRANICA! DEVÍN V ŽELEZNEJ OPONE 1948 – 1989“

Na hrade Devín sa 17. mája 2024 konala vernisáž výstavy „Pozor, hranica! Devín v železnej opone 1948 – 1989“.

Výstava prezentuje režim na devínskom úseku železnej opony a jeho dopad na život v bratislavskej mestskej časti Devín. Železná opona tragicky poznačila životy mnohých ľudí. Výstava sa preto venuje aj konkrétnym ľudským osudom, ktoré boli spojené so snahou o útek z komunistického Československa.

Vernisáž výstavy svojimi príhovormi otvorili riaditeľka Múzea mesta Bratislavy Zuzana Palicová a predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguš Sivoš. Vedúci hradu Devín a kurátor výstavy Milan Zálešák priblížil obsah výstavy,

ktorý prináša špecifické opatrenia na devínskom úseku. Za Ústav pamäti národa sa na výstave podieľal riaditeľ Archívu ÚPN Peter Mikle ako hlavný autor textov, ktoré pripravil v spolupráci s historikmi ÚPN Petrom Jašekom a Ľubomírom Morbacherom. Pri príprave výstavy boli použité autentické dokumenty z činnosti Pohraničnej stráže na Slovensku z rokov 1951 až 1989.

Výstava je pre záujemcov k dispozícii v priestoroch hradu Devín, teda na historickom mieste, ktoré sa v období vlády komunistického režimu nachádzalo priamo na železnej opone. V putavom obrazovom a textovom spracovaní sprostredkuje príbehy železnej

opony, jej dopady na samotný hrad, ktorý bol v dôsledku militaristických opatrení v 50. rokoch verejnosti prakticky neprístupný, ale aj na životy ľudí v jeho okolí. Približuje všetky opatrenia, ktoré boli jej súčasťou a zabráňovali ľuďom slobodne cestovať, ale zachytáva aj tragické osudy tých, ktorí pri pokuse o jej prechod prišli o život. Hrad je vďaka svojej minulosti dôležitým pamätným miestom so symbolickým významom, ktorý má v sebe aj aspekt slobody, symbolizovanej pádom železnej opony v roku 1989.

Výstava bude pre verejnosť prístupná počas návštevných hodín až do konca roku 2025.

Výstava sa venuje aj konkrétnym ľudským príbehom
(Foto: Dominika Bolgáčová/MMB)

Účastníci vernisáže (Foto: Dominika Bolgáčová/MMB)

MEMORANDUM O SPOLUPRÁCI S UKRAJINSKÝM ÚSTAVOM PAMÄTI NÁRODA

Ústav pamäti národa podpísal memorandum o spolupráci s Ukrajinským ústavom pamäti národa. Vzájomná spolupráca zahŕňa výskum pôsobenia nedemokratických režimov, organizáciu prednášok, konferencií, seminárov a osvetových podujatí, ďalej tiež výmenu knižných publikácií, vyhľadávanie pamätníkov obdobia neslobody a spoločné úsilie o odsúdenie komunistických a národnosocialistických totalitných režimov. Memorandum podpísali predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš a zástupca riaditeľa UÚPN Volodymyr Tylishchak na pôde Veľvyslanectva Ukrajiny v Slovenskej republike.

Zľava podpredsedníčka Správnej rady ÚPN Marína Zavacká, predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš, zástupca riaditeľa UÚPN Volodymyr Tylishchak, mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Ukrajiny v Slovenskej republike Myroslav Kastran

(Foto: Veľvyslanectvo Ukrajiny v Slovenskej republike)

PIETNA SPOMIENKA NA ZAKLADATEĽA ÚPN JÁNA LANGOŠA

Zamestnanci, členovia správnej rady ústavu, slovenskí aj zahraniční študenti, priatelia a podporovatelia myšlienok Jána Langoša si uctili jeho pamiatku. V sobotu 15. júna 2024 uplynulo už 18 rokov od jeho tragickej smrti.

Niekdajšieho disidenta, porevolučného federálneho ministra vnútra, poslanca parlamentu a zakladateľa Ústavu pamäti národa si prítomní

pripomenuli aj prostredníctvom spomienok jeho súputníkov Františka Mikloška a Petra Osuského, ale aj jeho dcéry Niny Kurz.

Ján Langoš presadil prijatie zákona o vzniku Ústavu pamäti národa a sprístupnení zväzkov bývalej komunistickej tajnej polície. Jeho dlhoročná neúnavná činnosť, odvaha čeliť neprávostiam komunistického režimu, ale aj aktívna

práca v procese vyrovnávania sa s totalitnými režimami, sú aj dnes inšpiráciou a povzbudením vedúcim k lepšiemu poznaniu našej nedávnej minulosti a posilňovaniu historického demokratického povedomia spoločnosti.

Pietna spomienka sa konala pri buste Jána Langoša na Námestí Slovenského národného povstania v Bratislave v pondelok 17. júna 2024.

Príhovor Františka Mikloška (Foto: Simon Borsig)

Účastníci pietnej spomienky (Foto: Simon Borsig)

ODBORNÝ SEMINÁR „PRÍBEH NAPLNENÉHO ŽIVOTA“

Ústav pamäti národa a Kongregácia Milosrdných sestier sv. Vincenta – Salmárokov zorganizovali pri príležitosti 100. výročia narodenia sr. Bernadety Pánčiovej odborný seminár *Príbeh naplneného života. Sestra M. Bernadeta Aurélia – Štefánia Pánčiová*.

Podujatie spojené s otvorením panelovej výstavy sa uskutočnilo dňa 12. júna 2024 v priestoroch Univerzitnej knižnice Katolíckej univerzity v Ružomberku.

Slávnostnými príhovormi otvorili odborný seminár sestra M. Irena – Alžbeta Kopanicová, generálna predstavená Kongregácie Milosrdných sestier sv. Vincenta-Salmárokov a predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš, ktorý pri tejto príležitosti odovzdal aj dekrét veterána protikomunistického odboja in memoriam. V rámci

Otvorenie panelovej výstavy (Foto: Radoslav Ragač)

programu vystúpili s príspevkami aj riaditeľ Centra pre výskum obdobia

neslobody Radoslav Ragač a historik ÚPN František Neupauer.

KONFERENCIA K 100. VÝROČIU NARODENIA SILVESTRA KRČMÉRYHO

Ústav pamäti národa v spolupráci s Trnavským samosprávnym krajom, Trnavskou univerzitou v Trnave, Spoločenstvom Fatima a Kolégiom Antona Neuwirtha zorganizoval medzinárodnú vedeckú konferenciu „*Vy máte moc, ale my máme pravdu!*“ SILVESTER KRČMÉRY (1924 – 2013). Vedecká konferencia sa konala pri príležitosti 100. výročia narodenia Silvestra Krčméryho dňa 24. júna 2024 v pamätný deň Slovenskej republiky – Deň pamiatky obetí komunistického režimu.

Konferencia priblížila životný príbeh bývalého politického väzňa

Silvestra Krčméryho, rodinné zázemie rodiny Krčméryovcov, analyzovala obdobie komunistického režimu na príklade životných peripetií členov Kolakovičovej Rodiny, spoločenstva Agapé – komunita aktuálnych služieb, poukázala na duchovný profil Krčméryho pohľadom pamätníkov a na záver pri okrúhlom stole s režisérom, spisovateľom a hercom odkryla jeho životnú drámu a odkaz pre dnešok.

Konferenciu svojimi príhovormi otvorili Miloš Lichner, rektor Trnavskej univerzity v Trnave, Radoslav Ragač, riaditeľ Centra výskumu obdobia

neslobody ÚPN a Jozef Viskupič, predseda Trnavského samosprávneho kraja. S príspevkami na konferencii vystúpili aj historici z Ústavu pamäti národa. Beáta Katrebová Blehová mapovala povojnové aktivity Stjepana Tomislava Poglajena-Kolakoviča vo svetle vatikánskej diplomacie, Martin Gabčo hovoril o pohľade komunistického režimu a ŠtB na spoločenstvá laického apoštolátu v rokoch 1948 – 1953, Josef Halla vystúpil s príspevkom 1954 – Rok procesov s Rodinou a František Neupauer s pohľadom na Silvestra Krčméryho ako väzňa.

Účastníci medzinárodnej konferencie o Silvestrovi Krčmérym
(Foto: ÚPN)

Konferencia priblížila životný príbeh bývalého politického väzňa Silvestra Krčméryho (Foto: ÚPN)

MIMORIADNY A SPLNOMOCNENÝ VEĽVYSLANEC ČESKEJ REPUBLIKY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Českej republiky v Slovenskej republike Rudolf Jindrák navštívil koncom mája Ústav pamäti národa. Dokumenty v správe ústavu a odbornú aj osvetovú činnosť mu predstavili riaditeľ archívu Peter Mikle a vedúca oddelenia bádateľne a knižnice Ingrid Tišliarová.

R. Jindrák ocenil činnosť Ústavu pamäti národa, starostlivosť o archívne dokumenty, ako aj úzku spoluprácu s pamäťovými inštitúciami v Českej republike, predovšetkým partnerskými inštitúciami – Ústavom pre štúdium totalitných režimov a Archívom bezpečnostných zločinov.

Mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Českej republiky v Slovenskej republike Rudolf Jindrák na návšteve v Archíve ÚPN (Foto: Andrej Dlabáč)

KONFERENCIA „NÁSILNÁ KOLEKTIVIZÁCIA POĽNOHOSPODÁRSTVA. MEMENTO ÉRY KOMUNIZMU“

Ústav pamäti národa v spolupráci s Ústavom pre štúdium totalitných režimov (Česká republika) a Výbom národnej pamäte (Maďarsko) zorganizoval medzinárodnú vedeckú konferenciu *Násilná kolektivizácia poľnohospodárstva. Memento éry komunizmu*.

Cieľom konferencie bolo analyzovať doterajší stav historického bádania, predstaviť aktuálne východiská danej tematiky a reflektovať tému násilnej kolektivizácie poľnohospodárstva, ktorá postihla krajiny bývalého sovietskeho bloku v 50. rokoch. Diskutovalo sa o mocenských mechanizmoch, represívnych metódach, úlohe politických tajných polícií, legislatívnych východiskách a mnohých ďalších témach. Účastníci konferencie ponúkli odbornej i laickej verejnosti širšie spektrum náhľadov na problematiku kolektivizácie v krajinách bývalého sovietskeho bloku v širšom stredoeurópskom priestore.

Podujatie sa konalo 5. – 6. júna 2024 v priestoroch Univerzitnej knižnice v Bratislave so zabezpečeným simultánnym prekladom.

Konferencia mala široké medzinárodné zastúpenie, okrem slovenských historikov na nej vystúpili odborníci z Českej republiky, Maďarska, Rumunska, Litvy, Lotyšska či Ukrajiny. Svoje príspevky prezentovali aj historici z Ústavu pamäti národa. Jan Kalous hovoril o štátnej bezpečnosti a kolektivizácii – represiaciach, procesoch a prenasledovaní. Počas druhého dňa konferencie sa Ondrej Podolec zaoberal mocenskými a právnymi prostriedkami štátneho nátlaku pri násilnej kolektivizácii v Československu a Silvia Kopčáni ponúkla verejnosti obraz roľníckej ženy v tituloch vybraných periodík v prvej fáze násilnej kolektivizácie v Československu. Josef Halla vystúpil s príspevkom Film Čisté ruky

Otvorenie konferencie (Foto: Branislav Kinčok)

Konferencia sa konala v priestoroch Univerzitnej knižnice v Bratislave (Foto: Branislav Kinčok)

– kritika násilnej kolektivizácie aj stranického teroru a záverečný príspevok konferencie mal František

Neupauer na tému aspektov násilnej kolektivizácie na príklade vybraných podtatranských obcí.

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA NA FACEBOOKU

Ústav pamäti národa (ÚPN) je od roku 2009 súčasťou najväčšej sociálnej siete na svete Facebook. Na jeho stránke sa môžete napríklad zoznámiť s najnovším dňaním v oblasti pamäťových inštitúcií, informovať o pripravovaných podujatiach ÚPN, spolupráci so zahraničnými partnerskými inštitúciami a zoznámiť sa so zaujímavými a málo známymi historickými príbehmi z obdobia neslobody. Zájemcovia tu taktiež nájdu informácie o blížiacich sa historických výročiach a významných osobnostiach, ktoré zanechali výraznú stopu v slovenských dejinách 20. storočia. Označením našej stránky „Páči sa mi to“ budete o všetkom podstatnom informovaní na pravidelnej báze.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Platforma európskej pamäti
a svedomia
Poľská národná nadácia
ISBN 978-80-8257-017-8

Aby sme nezabudli

Výpoveď o totalite v Európe

Neela Winkelmann-Heyrovská a Gillian Purves

Čítanka pre starších stredoškolákov *Aby sme nezabudli*. Výpoveď o totalite v Európe je druhým, rozšíreným vydaním ilustrovanej zbierky 37 pozoruhodných životných príbehov ľudí zasiahnutých totalitou 20. storočia z dvadsiatich európskych krajín, ktorú dopĺňajú fotografie, faksimile dokumentov a historické úvody k jednotlivým krajinám spolu s mapkami a infoboxami. Kniha vznikla ako spoločný projekt inštitúcií a organizácií spolupracujúcich v Platforme európskej pamäti a svedomia, neziskovom záujmovom združení právnických osôb – ústavov národnej pamäti, archívov, múzeí, pamätníkov a nevládných inštitúcií, zaoberajúcich sa vyrovnávaním s dedičstvom totality na európskej pôde. Predslov napísal Roger Moorhouse, historik a člen Kráľovskej historickej spoločnosti. Účelom tejto čítanky, ktorá je spracovaná ako sprievodný materiál pre výučbu dejepisu na stredných školách, je vzdelávať mladú generáciu o tragickej totalitnej minulosti Európy a o dôležitosti hájiť základné ľudské práva, slobody a demokratické hodnoty v spoločnosti. Jej cieľom je prispieť k lepšiemu porozumeniu medzi občanmi Európy a k prehĺbeniu európskej integrácie a pomoci zabrániť návratu akejkoľvek formy nedemokratickej vlády do budúcnosti.